

Hungarologische Beiträge

BALASSI BÁLINT ÉS A HATALOM

Szerkesztette:

Tuomo Lahdelma
Amedeo Di Francesco
Pasztercsák Ágnes

15

Universität Jyväskylä 2004

© Die Verfasser/Julkaisija (www.jyu.fi/hungarologia)
Universität Jyväskylä/Jyväskylän Yliopisto

Humanistische Fakultät, Hungarologia-Projekt/
Humanistisen tiedekunnan Hungarologia-Projekti

Typographie/Typografia: Ágnes Pasztercsák
Umschlaggestaltung/Kansi: Vesa Niinikangas & Pertti Kukkola
Druck/Paino: Kopi-Jyvä, Jyväskylä 2004

ISBN 951-39-1865-3
ISSN 1-237-0223

ELŐSZÓ

A *Hungarologische Beiträge* sorozat legújabb, immáron tizenötödik kiadványa az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (2001. augusztus 6–10.) *Balassi és a hatalom* című szimpóziumának anyagát tartalmazza.

A szimpóziumnak mint működési formának az a lényege, hogy a későbbi publikálendő anyag több lépésben készül el. Működésének kiindulópontja az egyes szimpóziumvezetők tézise, amellyel körülhatárolják a szimpózium témáját, s bizonyos hipotézist vázolnak fel ezzel kapcsolatban. Az elhangzott előadások, illetve a szakmai viták, konzultációk alapján megszületett tanulmányok tulajdonképpen válasznak tekintendők a vitaindító tézisben elhangzott állításokra, kérdésekre.

A fentiekből kiindulva kötetünk Amedeo di Francesco és Tuomo Lahdelma szimpóziumvezetőknek a kongresszuson elhangzott témafelvetésével indul, melynek szövegét a tanulmányok előtt változatlan formában közöljük. Az ebben körvonalazott témakörök, kérdések kapcsolatot létesítenek a kötet más tanulmányai között. A téma iránt érdeklődők munkáját megkönnyítendő a kongresszus után megkértük Szentmártoni Szabó Gézát, hogy készítse el a legutóbbi évek Balassi-bibliográfiáját.

Kívánjuk, hogy e kötet jusson el minden szakemberhez és érdeklődőhöz!

Jyväskylä, 2004. június

A szerkesztők

TARTALOM

Di Francesco, Amedeo–Lahdelma, Tuomo: Témafelvetés	7
Di Francesco, Amedeo: A hatalom nyelvi kifejezései Balassi költészetében	9
Kőszeghy Péter: Balassi és a hatalom.....	29
Gömöri György: Balassi, Grabowiecki és Báthori István	61
A. Molnár Ferenc: Balassi Bálint formuláiról.....	69
Tóth Tünde: Balassi Bálint verseinek új, hálózati kritikai kiadása	79
Szentmártoni Szabó Géza: Balassi-bibliográfia (1994–2004).....	85

Témafelvetés

A *Balassi Bálint és a hatalom* című szimpózium igyekszik fellendíteni a Balassi filológiát, amely a legutóbbi években igen eseménytelené vált. A legújabb, posztstrukturalista irodalomkutatás eljárásait ezidáig alig alkalmazták Balassi műveivel kapcsolatban. Ez azért is érdekes, mert a legújabb irodalomkutatás egyik legjelentősebb vonulata, az újhistorizmus (Stephen Greenblatt és mások), éppen az 1500-as évek irodalmának újraértékelésével foglalkozik.

Balassi Bálint életét az egyén és a hatalom viszonyát tekintve döntően meghatározta, hogy a Balassi család – olyan okokból, amit csak igen hiányosan ismerünk – a bécsi udvar szemében kegyvesztetté vált. Mint ismeretes, ennek következménye volt, hogy a költő apját, Balassi Jánost 1569-ben elfogták és bebörtönözték. A családnak évekig bujkálnia kellett, míg 1572-ben Balassi János kegyelmet kapott, ám a gyanú árnyéka igazából sosem oszlott el. Emiatt Balassi Bálintot az udvar már a kezdetektől fogva nem támogatta, sőt akadályozta abbéli törekvésében, hogy származásának megfelelő társadalmi pozícióba kerülhessen.

Balassi életének bizonyos momentumait oly módon is felfoghatjuk, hogy igyekezett az udvart meggyőzni személyének társadalmi megbízhatóságáról. Ilyen momentum például az 1575-ös erdélyi hadjárat, ahová Balassi János küldte el fiát, hogy a fellázadt Békes Gáspárt támogassa Báthori István fejedelemmel szemben. Ironikus módon ez a próbálkozás, amelynek célja tulajdonképpen a bécsi udvarhoz való közeledés volt, egészen másfajta eredményt hozott: mint ismeretes, Báthori István fejedelem a fiatal Balassi védelmezője lett. Ebből a szempontból figyelemre méltó Balassinak az 1580-as évek végén történt rekatolizációja is.

Az osztrák udvar folyamatosan visszautasította Balassi próbálkozásait. Louis Althusser terminológiáját használva ez annyit jelent, hogy a bécsi udvar felől Balassira nem irányult olyan interpelláció, amit elfogadva a Habsburg hatalom társadalmi szubjektumává válhatott volna. Társadalmi szempontból Balassit kezdettől fogva elidegenedettnek és gyökértelesen tarthatjuk, olyan egyénnek, aki nem oldhatta meg társadalmi hovatartozásának problémáját, mint általában az 1500-as évek második felének arisz-

tokratái. Szimpóziumunk egyik feladata megvilágítani, illetve újraértelmezni azt, hogy ebben a helyzetben Balassi miképpen járt el.

Balassi függőségeinek tárgyalása nem korlátozódhat kizárólag a politika területére, hiszen nem tekinthetünk el a kérdés vallási és irodalmi oldalától sem. Az utóbbival kapcsolatban külön figyelmet érdemel a költő széleskörű nyelvtudása, hiszen egy bizonyos nyelvet bírni és használni azt is jelenti, hogy használója függőségbe kerül mind az adott nyelvtől, mind az azzal szoros összefüggésben lévő kultúrától és társadalomtól is. Az, hogy valaki író, elválaszthatatlanul összefonódik az adott személy nyelvre, kultúrára, vallásra, politikára vonatkozó választásaival. Másképp fogalmazva: az író nem lehet kizárólag csak író, írás közben állandóan figyelembe kell vennie társadalmi meghatározottságát is. Így az irodalomnak a hatalom szempontjából való tárgyalása visszaadja az irodalomkutatásnak az író életének és munkáinak összetartozását, de a korábitól eltérő módon.

Amedeo di Francesco–Tuomo Lahdelma

A hatalom nyelvi kifejezései Balassi költészetében**Amedeo DI FRANCESCO**

Cupido szívemben sok tüzes szikrákkal
szerelmét most újíttja,
Elmémben, mint várban vigyázván virrasztó,
herdóját ő úgy mondja,
Tüntetvén előttem szép csillagom képét,
velem csak kívántatja.¹

Az a véleményem, hogy minden olyan értekezésnek, mely a Balassi Bálint műveiben meglévő hatalom-fogalomról szól, e versszak figyelmes és végiggondolt átolvasásából kell kiindulnia: a strófa azt a pillanatot ragadja meg, amelyben költőnk kompozíciós képessége a hozzá legjobban illő szimbólumokban fejeződik ki. Különös jelentőséget kap benne az a hasonlat, mely szorosan összekapcsolja az „elme” és a „vár” fogalmát, egy olyan jelentésterületen, amely azonban nem a szorosan vett hatalom-fogalomé. Pszichológiai és kulturális gépezet fogaskerekei között vagyunk, ahol a katonai nyelvezet látszik a legalkalmasabbnak arra, hogy a szerelmes költő különleges érzelmét kifejezze már megvallott, ismételt, mindig új szerelmi állapotáról.² Petrarca óta, s még korábbról³ bevett

¹ Gyarmati Balassi Bálint énekei. A szövegeket és a dallamokat gondozta, a jegyzeteket írta Kőszeghy Péter és Szabó Géza. Bp., 1986. 10. [Kiemelés tőlem.]

² Vö. Denis de Rougemont: L'amour et l'Occident. Paris, 1939.

³ Vö. Antonio Musumeci: Petrarca e il lessico del potere. In: Cultura e potere nel Rinascimento. Szerk. Luisa Secchi Tarugi. Firenze, 1999. 53–61. Az 55. oldalon Musumeci tájékoztat róla, hogy „a petrarcai szókészletben a következő, hatalom-fogalom jelentés területéhez tartozó terminusok találhatók: ellenfél, támad, fegyver, ütközet, küzd, véd, pusztít, fejedelem, hit, íté, erő, kormány, háború, császár, birodalom, törvény, szabadság, monarchia, ellenség, béke, haza, félelem, büntetés, hatalom, előjog, büntet, király, királynő, tisztelet, pajzs, trón, követő, szolgál, úr, kard,

módszer ez, és természetesen az európai petrarkizmus és a Balassi-költészet alapeleme. Mindazonáltal itt más úton szeretnék végigmenni, az európai szerelmi költészetben meglévő hatalom-terminus hagyományos használatától indulva eljutni addig, hogy mélylélektani szempontból tárjuk fel fejlődésének és átalakulásának néhány szakaszát, s talán akkor majd láthatóvá lesz, hogy az új éltető erőből, amit Balassinak sikerül beáramoltatnia a sztereotípiába, megszületik a hatalom-fogalom, mely valósággal megrémíti a férfit és költőt: s ez a hatalom a hír, pletyka, rágalmazás. Végül is itt a férfi és költő Balassiról van szó, aki ugyan a hagyományos kánon területén belül mozog, de azon belül új, más és eredeti, emberi és írói utat keres, mely a háború- és hatalom-fogalom két szomszédos jelentésterületéről indul, hogy a hatalom különös formájának felmutatásáig jusson el: a szó hatalmáig.

A versszak és a benne foglalt szimbólumok fontossága feltűnt annak, aki helyénvalónak látta, hogy megjegyezze: „ha a szakaszt összevetjük az *Ötvenkilencedik* ének első versszakával, a képszerkesztés érdekes párhuzamát figyelhetjük meg.”⁴ Ezek a kérdéses verssorok:

Szerelem istene, Venusnak ereje
most meg *megkörnyékezett*,
Elmém nagy bánatban, szívem is új langban
egy szép szűz miatt *veszett*,
Kit elébb is láttam, de reá nem gyúltam,
mert így, mint most, nem tetszett.⁵

Nemcsak hogy egyetértek azzal, aki – helyesen – kiemeli a lényeges intertextuális kapcsolatot, mely a két költői helyet összeköti, de hajlok arra, hogy ezeket a Balassi-költészet centrális pontjának lássam, olyan pontnak, mely felé emberi tapasztalat és irodalmi gyakorlat tartanak. A Balassi-filológia tudatában van annak, hogy Balassi Bálintról – az emberről és íróról – szóló bármiféle kutatás csak annak tudomásulvételéből indulhat ki, hogy élet és mű között dichotómia van, hogy ezek mint két külön dolog jelennek meg. És ebből a dichotómiából következik egy másik ellentétpár életraajz és fikció között. Csakhogy Balassinál ez az antitézis –

---

nyíl, zsarnok, fegyverszünet, – és mindazok a terminusok, melyek ezekhez jelentésükben vagy nyelvi módosulásukban kapcsolódnak”. Természetesen ezek a terminusok Balassinál is megtalálhatók és érdekes lehet szerepük és jelentésük vizsgálata Balassi írói gyakorlatában. Olyan vizsgálat ez, amit jelen munkám szempontjából nem tartok szükségesnek, de szívesen tartogatok más alkalomra.

⁴ Gyarmati Balassi Bálint énekei. 268.

⁵ Uo. 144. [Kiemelés tőlem.]

egység. Az imént idézett versszakban például, úgy gondolom, hogy életrajz és fikció újjászerveződnek, egységgé sűrítődnek, hogy egy, a szenvedő személyiségről alkotott egységes, de komplex képet tárjanak elénk és egy olyan költészetet, amely az emiatt érzett rossz lelkiállapotot akarja kifejezni. Az antitézis Balassinál nemcsak retorikai fogás, kompozíciós elem, költői adalék: megszenvedett élettapasztalat is, gondok közt megélt létezés is, – hogy a pszichoanalízisből vett fogalommal éljünk – „ontológiai bizonytalanság”⁶ közvetlen kifejezője. Érdekes megfigyelés számomra, hogy ez utóbbi fogalom mintegy megerősíti mindazt, amit már több alkalommal módomban volt megjegyezni az „én veszett fejem” kifejezéssel kapcsolatban, mely szintén többször visszatér a költeményeiben és a *Szép magyar komédiában*.⁷ Az irodalmi sztereotípiát megint kifejti, értelmezi, kifejezi a léttapasztalatot.

Bár jól ismerjük költőnk egzisztenciális viszontagságait, érdemes felidézni ezt a rövid, tömör, hatásos részletet:

„Tűz volt a vérében. Tettei meggondolatlanok, hirtelenek, az első ösztönre cselekszik. Egy adósát házában embereivel megtámadja, elfogja, elhurcolja; egy intrikust szitkokkal és ütlegekkel intéz el, majd fogva tartja, holott nemes ember; a selmeci bíró nyegle fiát a vihnyei fürdön amúgy Ádám-kosztümben elpáholja, mert az olyan hangon szólítja meg őt, amilyennel ő saját szolgájának parancsolta, hogy ingét odahozza. Lovagol az úton, szembe jön kocsin egy szép polgárnő, a földre teperi. Feleségének és magának nászajándékul erőszakkal akarja elfoglalni Patak várát. Mindez ugyanannyi pört jelent, pört a rokonsággal, a szomszédokkal, polgárokkal. Országról országra hányódik: hol Erdélyben, hol Lengyelországban, de többnyire Bécsben és Pozsonyban bukkan fel, vagy az udvaroknál, vagy a legkülönfélébb rendű, rangú leányok és aszszonyok társaságában. Ha nincs úton, a végvárakban vitézkedik: nagy szenvedéllyel, igaz lelkesedéssel szereti a fáradságos, veszélyes, férfias katona-életet. El-nincstelenedése, a pörök, az udvar kegyvesztése arra készítetik, hogy lovakkal kereskedjék, vagy katonát toborozzon a lengyel hadba, holott szívesebben lenne valamelyik végvárban.”⁸

⁶ Az „ontological insecurity” fogalma R. D. Laing *The divided Self* (London, 1960.) c. munkájában található, Antonio Musumeci használja és idézi: Musumeci: i. m. 59.

⁷ Vö. Amedeo Di Francesco: Balassi Bálint költészetének manierista vonásai. Irodalomtörténeti Közlemények 1976. 633–658; Uő.: A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében. Bp., 1979.

⁸ Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. Napkelet 1924/4. 163–166; majd uő.: Balassi tanulmányok. A kötetet összeállította Komlovszki Tibor. Bp., 1972. 5–11.

Ez a Balassi-portré, mely jól adja vissza az ember viszontagságos létének zavaros szövevényét s kifejezetten reneszánsz jellegét, okkal engedné feltételezni, hogy a hatalom különböző, rejtett vagy intézményes formáihoz kapcsolódó téma hangsúlyos helyet kap a versekben. A költő ellenben hallgat mindezekről és szívesebben fejezi ki magát az európai szerelmi költészet sztereotípiáinak általános nyelvén. Mit jelenthet vajon ez? Azt talán, hogy a dichotómia radikális, végleges, megfellebbezhetetlenül határozott és visszafordíthatatlan? Nem hiszem, hogy Balassi ilyen megkettőzött képet akart volna adni magáról, nem hiszem, hogy életével és művével egyféle tudathasadást akart volna bemutatni. Nem a Balassi-költészet konvencionális, hanem az a szókészlet, amit használ, amiből építkezik. És konvencionális lenne életrajz és fikció éles szétválasztása: csak-hogy Balassi maga mindig közbelép, hogy a fikciót a valóság részévé tegye, vagy – de ez ugyanaz a dolog – egy csipetnyi realizmust illesszen az irodalmiság és az irodalmi hagyomány elmosódó füstkarikái közé.

Így aztán egy olyan költő esetében, mint Balassi Bálint, a hatalomszókészlet vizsgálata és dokumentációja nem tartogathat meglepetéseket. A petrarkizmus, a mindenütt jelenlévő és visszatérő olyannyira kedvelt szerelmi téma, az Istennel folytatott zokogó párbeszéd az istenes versekben: mindez nagymértékben meghatározza e kutatást, s előre körvonalazza eredményeit. E kutatás során – melyet kétségtelenül megkönnyít egy új, értékes munka,⁹ melyben az anyag feldolgozásának egyik értéke a szócikkek felépítésének bősége és magyarázó jellege – megtudjuk mindekenélőtt, hogy a három alapvető címszó: „hatalom”, „hatalmas”, „hatalmú”, beleértve ezek összes változatát személyraggal vagy egyéb raggal, összesen tizenkilencszer fordul elő a versekben és négyszer a *Szép magyar komédia*¹⁰-ban. Vizsgálódásunk első lépése legyen az, hogy értel-

⁹ Jakab László–Bölcskei András: Balassi-szótár-ra gondolok. Debrecen, 2000.

¹⁰ A *Szép magyar komédiában* a hatalom kifejezései előfordulnak az ajánlásban („mikor az világbíró szerelemnek győzhetetlen nagy hatalmát érzitek magatokon”); aztán az I. felvonás IV. jelenetében („Hatalmas szemei, haragos beszédi, engen noha vesztenek”); a II. felvonás II. jelenetében („ö maga is azt fogja mondani, hogy együgyő menyecske lévén, nem állhattál ellene az ő hatalmának is”); a III. felvonás I. jelenetében („Ó, te felséges szép Venus asszon, ádj, kérlek, oly erőt s oly hatalmat most énnékem”). Érdekes megfigyelni, hogy az olasz forrásnak, Cristoforo Castelletti 1587-es kiadású *Amarilli-jének* megfelelő helyein nem találjuk a „potere” (hatalom) szót. A III. felvonás I. jelenetében például, az olasz „virtute”-t Balassi „erő és hatalom”-nak fordítja. Vö. Gyarmati Balassi Bálint: Szép magyar komédia. A szöveget gondozta, a jegyzeteket írta Kőszeghy Péter és Szabó Géza. Bp., 1990. 7., 24., 27., 33.

mezzük a szótár által adott jelentéstörténeti értelmezésen túl, költészettörténeti szempontból eme előfordulásokat: ezzel fel tudjuk majd mutatni, hogy Balassinál a hatalom-szókinccs valamely elemét tartalmazó költői képek nagyon is emberi kifejeződései annak az általános rossz érzésnek, mely hol az irodalmi fikció szférájában tör elő, hol a viszontagságos lét spirituális pusztaságának legsivárabb vidékein fakad föl.

1. A női szemek hatalma

Ez az első hatalmi forma mindenekelőtt az ellenfél fegyverét jeleníti meg, ami lelki sebeket ejt, mely örökös fájdalom állapotában tartja azt, aki kénytelen elviselni nem annyira és nem csak mások zordonságát, mint inkább saját fájó és szenvedő lelke törékeny érzékenységét:

Mert mint szájakoknak hogy vagyon fulákja,
Így ő szemének is vagyon nagy hatalma,
Meggért szerelmével, mihelyen akarja.¹¹

A költő más helyen is főként saját elveszettségéről szól, kevesebbszer a rendkívüli szépségről, amit nem leír, inkább túldicsőít:

Íme, lám naggyal meghaladtad az te szépségeddel,
Az kinek nevét viseled te vezetékneveddel,
Az napnál hatalmasb vagy te két szép szemeddel,
Szép Diana is semmi hozzád magaviseléssel.¹²

Általában nem csak és nem annyira a szeretett hölgy tekintetének hatalmát énekli, mint inkább annak ingatag személyiségét, aki csak külsőleg, látszatra tűnik erős akaratúnak, magabiztosnak, legbelül kételyek, aggodalmak gyötrik, melyeket a szerelmi nyelvezet konvenciói csak részben tudnak leplezni:

Hatalmas szemei, haragos beszédi
engem noha vesztenek,
De minden szépségnél, minden szerelemnél
mégis inkább tetszenek,
Rajta esik, hal, vész lelkem, s csak az nehéz,
hogy tart számkivetettnek.¹³

---

¹¹ Gyarmati Balassi Bálint énekei. 46.

¹² Uo. 61.

¹³ Uo. 143.

Az erőszakos és kizárólagos jelenlétet skandáló szeretett „én” és az ellenállni nem tudó rejtőzködő szerető „én” közötti valóságos szópárbaj határozza meg e versszak szerkezetét. De véleményem szerint a költő itt sem csak saját szerelmes állapotát énekli, hanem főleg saját, többé-kevésbé valódi, de valóságosan átértzett egzisztenciális tehetetlenségét:

Én vagyok Julia, én szemem hatalma
mindennek szívével bír,
Én megbódogítok, kit jó szemmel látok;
kit gonosszal: hal, vész, sír;
Én szerelmem ellen ez világon sincsen
orvosság és hasznos ír!¹⁴

2. A szerelem hatalma

Ez a téma mindenekelőtt a *Harmincadik* énekben kerül elő. A kiadást kísérő kritikai apparátusban, helyesen hangzik el: „A költemény – egy baráthoz intézett költői levél – a szerelem mindent betöltő, mindenki fölött uralkodó hatalmát illusztrálja, bő példatárral. Az érveket – amelyek többsége Ovidiustól ered – főleg két forrásból, az Eurialus és Lucretia, továbbá a Gisquardus és Gismunda széphistóriából, illetve azok latin eredetijéből veszi”.¹⁵ E helyénvaló és hasznos információkhoz azt a megjegyzést fűzhetem, hogy az ún. „felsorolások” konvencionális alkalmazása és az ún. „szemlék” használatának kompozíciós és retorikai fogása a köré a probléma köré szerveződik, ami a költőt a leginkább érdekli. És gondoljuk csak meg, ha a szerelem örök hatalmának története a szerelmesek örök boldogtalanságának története is, akkor a költő Balassi igazolhatja a férfi Balassi állandó kellemetlen létérzését:

Gondolj régi időt eleitől fogva,
Megesmered, hogy volt mindenütt hatalma,
Bölcsnek, vitézeknek jóvát ő megbírta,
Szerelmem erejét senki meg nem állhatta.
[...]
Trójának mi rontá el erős kőfalát?
Priamusnak mi veszté el királságát?
Pyramust és Thisbét, az igen szép leánt
Szerelmem ölé meg, látod-é nagy hatalmát?¹⁶

¹⁴ Uo. 105.

¹⁵ Uo. 279.

¹⁶ Uo. 76–77.

A 23. versszakban ugyanebben a költeményben a valószínűleg Enyedi György *Historia elegantissima regis Tancredi filiae* (1574) c. széphistóriájától származó¹⁷, Ámor válogatás nélkül osztott csapásairól szóló érvelés nyújt lehetőséget Balassi számára, hogy olyan fogalmi kontaminációt végezzen, ami számunkra a hatalom-fogalom elemzésekor érdekes.¹⁸ Balassi azonban ilyen hatalmat a szerelemnek tulajdonít, egyfajta logikai rövidzárlatnak köszönhetően a keresztény Isten és a Szerelem pogány istene ugyanazon mindenható erővel vannak felruházva, egészen odáig, hogy az istenes versek fájdalomtól sújtott imáiban olykor egymással szembesülnek. S amikor költészete sajátosan eredeti jellegét keresi, ez megint elvezeti Balassit odáig, hogy a megélt élet plasztikus realizmusába és a mindennapi beszédbe kimódolt hasonlatot szőjön:

Mint hatalmasnál nincs személyválogatás,
Így szerelemnél is nincs semmi választás,
Kinek-kinek az övé helyett nem kell más,
Béka lévén, fogolynak tetszik a kedves társ.¹⁹

S egy olyan műben is, melyben a „téma az ókortól ismert, a humanizmus költészetében igen népszerű”²⁰, Balassinak sikerül dialógust szőni a való élettel a Cupidót leíró költői szóparbajon keresztül, akinek hatalma megint a „szemle” sztereotípiájában ismertetik föl:

Császárok, királok vadnak hatalmában,
Bölcsök, jó vitézek járnak udvarában,
S vallyon s ki nem égett soha nagy langjában?²¹

Egy végsősoron csökkentett, szándékosan sematikus, stilizált szókészlettel élve Balassi hagyja, hogy a szerelmi és a háborús hatalom két jelentéscsoportosulása összefonódjék, egymást kölcsönösen alátámaszák a retorikai és kompozíciós játék pompájában. S ez a játék nem mindig árulkodik költői rátermettségről, lehet a költői lelemény halványulásának jele is: az alliteráció fölöslegesen ismétlődő, a szókincs önmagából táplálkozik, a

¹⁷ A kép bibliai eredetű is (vö. 5Mózes 1, 17; 2Cron 19, 7; Rm 2, 11) és előfordul máshol is: ld. pl. Anonimus: *Adhortatio optima ad iudices*. In: RMKT. XVI. sz. XI. kötet. S. a. r. Ács Pál. 251.

¹⁸ Vö. Enyedi György: *Historia elegantissima regis Tancredi filiae*. In: RMKT. XVI. sz. 7. kötet. Közzéteszi Dézsi Lajos. Bp., 1930. 245.: „Semmi rendet nem utál az Úr Isten, / Személyválogatás mert nála nincsen”.

¹⁹ Gyarmati Balassi Bálint énekei. 78.

²⁰ Uo. 287.

²¹ Uo. 112.

fogalmak kiürülnek. S emiatt nem kell szükségképpen a költői tehetség hiányára gyanakodnunk, inkább a fogalmi készlet korlátozott volta az, ami ismétlésre készíti a költőt. Szerelemről beszél, annak jelenségegyütteséből bőven merít, az európai lírai hagyomány fráziskészletét biztosan kezeli, de mást akar mondani, mindenesetre nem csak szerelemről akar szólni:

Szerelem s Julia egymás mellett állva
 reám szikráznak vala,
 Gerjeszt mind a kettő, mert mindenike lő,
 nagy mindenik hatalma:
 Egyik szép szemével, másik nagy szenével
 erejét rám támaszta.

Ily veszedelmekben a csalárd Szerelem
 szép szóval szóla nekem:
 Add meg, mond, magadot, hatalmomot látod,
 csak kár, hogy víz ellenem,
 Mert kezemben akadsz, vagy ugyan itt meghalsz;
 lám, régen esmersz engem!²²

„Az utolsó, Celiához címzett versben élete eddigi két legnagyobb szerelmét hasonlítja össze. Immár szívesen megszabadulna a szerelemtől, belátja azonban [...], hogy a szerelem 'világbíró', s nem tehet ellene semmit”.²³ Pontosan így van: a kimerült téma vitathatatlanul uralkodik a hasonlatokban, de egy olyan frazeológia éleszti újjá, mely váltogatja az emelkedett kifejezésmód absztrakcióit a realiztikus ábrázolás gyors ecsetvonásaival. A hasonlat a túlfinomult játék határait súrolja, de a színpalak mögött ott az önéletrajzi háttér:

Gondolkodván rajta csak té-tova hajta
 fejet Cupido szómon.
 Monda: Szegény bolond, Mars-é te gyámolod?
 Hát hol az én hatalmom?
 Ketten csak ti vadtok, kik semmit nem adtok
 én bosszúállásomon?²⁴

Nem is hihetjük, ha valóban meg vagyunk győződve arról, hogy legalább villanásnyi önéletrajzi elem található ily nagy mennyiségű művészi

---

²² Uo. 115.

²³ Uo. 301.

²⁴ Uo. 184.

absztrakcióban, hogy Balassi képes lenne elképzelni magáról, hogy őt a szerelmi csapda megkíméli. Pontosan tudja, lelki-fizikai felépítésének köszönhetően arra rendeltett, hogy szüntelen kutassa azt, amit meg akar tagadni magától: és szerintem nem csak irodalmi játékról van szó, hanem olyan írói eszközök tudatos használatáról, amelyek arra hivatottak, hogy kifejezzék a kifejezhetetlent, azaz a költő önnön „lelki szövegkönyvét”:

Mert ki seregednek én vagyok fő tagja,
Rajtam düheskedik mérgednek hatalma,
És tovább öregbül életemnek kínja.²⁵

Vénus hatalma megizmosodik, ember feletti bizonyosságérzetet ad, egy olyan bizonytalan és szövevényes érzelmekkel teli embernek, aki már csak egyre mesterkéltabb módon képes verset írni, és aki éppen ezért képes kifejezni szerelmi diskurzusa immár bizonytalan, ingatag, átmeneti jellegét:

Vétkedet bocsátja, sőt elő sem hozza,
ha térsz kegyelemhez,
Mivel eddig bírtál, azon hatalommal
bocsátja kezeidhez;
Ne gondold, oly könnyen ez véghez mehessen,
nem fér emberségéhez.²⁶

3. Isten hatalma

Balassi bizonyosan nem teológus. Mindazonáltal három Szentháromság-himnuszában könnyű felfedezni a kísérletet, hogy Istenről, vallásról való gondolatait organikus egységbe szervezze: 1. a „Deus absconditus” rejtélye; 2. a Kereszt „botránya”; 3. a „pietas” és „caritas” igazi értelme. Egy szóval Balassi ebben a szükségképpen kicsi, de jól szerkesztett ciklusban²⁷, véleményem szerint egy átgondolt és személyes Isten-felfogást, a Szentháromság-Szeretetet követve – ami egyébként igen érdekes téma és amit mielőbb tanulmányozni szándékozunk más helyen és más céllal –

²⁵ Uo. 251.

²⁶ Uo. 255.

²⁷ Uo. 304. „A három Szentháromság-himnusz valószínűleg nem egy időben keletkezett, különböző megfontolásokból azonban föltételezhető, hogy a szerző együvé foglalta a verseit.” A számmisztikával kapcsolatban: Horváth Iván: Balassi Bálint költészete történeti poétikai megközelítésben. Bp., 1982. 65–78.; Jankovics József: Balassi Bálint számmisztikája. *Literatura* 1992/2. 160–167. Szükséges lesz kiegészíteni Barlay Ö. Szabolcs Balassi Bálint az istenkereső (Bp., 1992. 57–59.) c. művében foglalt megjegyzéseket is.

megkísérli lehántani a szertartásosság és a kiszámított, ismételt apológia kemény kérgét, egyszóval új életet kíván adni az Egyházak dogmatikus, hierarchikusan épült, szertartásos struktúrája által kínált vallásosság időtől megsárgult képeslapjának. Ebben a természetfeletti rendről elmélkedő kontextusban az isteni hatalom az ember szolgálatában áll, az ember felé fordul, az ember megmentésére törekszik: ez az a valóban modern tézis, amit Balassi saját szenvedő embersége minden erejével költeményeiben megjelenít:

Azért ez lelkem érzette sok jódot
 Ne halogasd megszabadításodot,
 Mert ha elveszek is, Uram, mi hasznod?
 Azzal ugyan nem öregbül hatalmod.²⁸

Isten hatalma felüdülés, befogadás, biztos, ledönthetetlen menedék. Érdemes megjegyezni, hogy Zrínyi Miklós is szívesen használta a kőszikla hasonlatot.²⁹ Bizonyosan mindkét költő a Bibliából merít, de erre a mintára mindkettő új, egyéni költészetet tudott építeni. Balassi ezúttal is modern módon megelőlegezi Zrínyi kételyes modernitását a „Deus absconditus”-sal („most is aluszik az Úr”), akinek csalhatatlan, gondviselő közbenjárásáról döntő bizonyosságot szeretne kapni („de tőlök megment engem”):

Őt áldja énekszóm, versemre okom
 legyen csak ő énnekem,
 Mert ő árnyékában és sátorában
 megtart, nem hagy elvesznem,
 Mint erős kőszálra, viszen hatalmára,
 hol nem árthat sok ellenségem,
 Sőt noha úgy tetszik, hogy most is aluszik
 az Úr, de tőlök megment engem.³⁰

Másutt is a bibliai nyelvre egy saját nyelvet épít, abból merít, hogy új, költői anyagot formáljon, hogy egy újfajta érzékenységnek kifejező erőt adjon:

Tüzes hatalommal forgó ti nagy Egek,
 Avagy tengerekkel együtt minden vizek,
 Örök dicsérettel őtet tiszteljétek!

---

²⁸ Gyarmati Balassi Bálint énekei. 198.

²⁹ Vö. Amedeo Di Francesco: Kőszikla és forgószél: jelképek a Szigeti veszedelemben. A Magyar Tudományos Akadémia I., Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei. XXXI/ 3–4. 1979. 293–308.

³⁰ Gyarmati Balassi Bálint énekei. 206.

[...]

Mert ő az, akinek hatalmában az Ég,
Neki enged tenger, Menny s földi kerektség,
Segélli övéit, mint mennyei felség.³¹

A hatalom, mely a világegyetem rendjét szabályozó s fenntartó fizikai és matematikai törvények alapja, itt egy felsőbb hatalom (Dante „felső mozgató”-ja) szolgálatába helyeződik, erősen kormányozza, s gondviselészerűen irányítja azokat. A himnusz – mely a 148-as zsoltár e parafrázisából születik – egy nyugtalan, modern, érzékeny lélek nagyon személyes éneke, aki képes elámulni e majdnem mágikus, titokzatos erő láttán, mely az univerzumot szabályozza, s olyan hangsúlyokkal teszi, amelyeket ante litteram romantikusnak mernék nevezni. Figyeljük meg a kép erejét, a „Szép Hold, éj lámpása” dallamos szókapcsolatában a nyolcadik verssorban, vagy az idézett versszakok szimfónikuságát. A kapott hatalom (a természeti világé) hódolattal él az őt létrehozó hatalom ölében, és az ember elégedettnek érezheti magát, ha részesülhet ebben a páratlan, megismételhetetlen, végső együttlétben.

Az isteni hatalomra hagyatkozás totálissá, véglegessé, feltétlenné válik. Az 50 (51)-es zsoltár nyelve, ikonográfiája, ritmusa – mely annyi újraolvasást, átírást és mégoly figyelmes parafrázist ihletett a legkülönbélebb nemzeti nyelveken (a 16. századi magyar irodalomban meg kell említeni legalább Szegedi Lajosét [Légy irgalmas Úristen minekünk kezdetű], Hartyáni Imréét [Háborúsága Dávid királynak egykoron nagy vala], és a névteleneket [Háborúsága Dávid királynak egykoron nagy vala], [Úristen, irgalmazz nékem]) – Balassiban mély, költői feszültséget ébreszt, késztetést arra, hogy próbára tegye magát írói alkotásaiban, a teremtett világ elmondhatatlanságának elmondásában, ember és Isten különösen konfliktusos kapcsolatának megjelenítésében. Páratlan szépségű szemlélődő víziókban Isten hatalmát Isten egyetemes szereteteként fogja fel, melyet egy másik hatalomtól szenvedő teremtménye iránt érez, arról hatalomról van szó, ami az embertől származik és mohón, vadul az emberre támad:

Végtelen irgalmú, ó, te nagy hatalmú
Isten, légy már kegyelmes!
Onts ki mindenestől jódót rám kebledből,
mert lá, mely veszedelmes
Bűnöm miatt lelke, ki titkon rág engem,
mert nagy sebbel sérelmes.³²

³¹ Uo. 212–213.

³² Uo. 237.

E csodálatos *Miserere* harmadik verssorának nyers képe („titkon rág engem”) nem új Balassinál. Emlékszünk, jelen volt már az *Ötvenedik é-*nekben is, s szerintem ugyanazt az egzisztenciális és spirituális állapotot volt hivatva kifejezni, hisz közelebbről szemlélve a lélek egy látomásáról van itt szó:

Akkor az én dolgom azonképpen vagyon,
amint a bölcsök írnak,
Hogy egy kárhozottnak Pokolban nagy kányák
szívét rágják, szaggatják,
De nem fogyathatják, noha rágton rágják,
mert nőttön nőni látják.

Én szívemet is így, mikor énhozzám víg,
ő nevelten neveli,
De viszont, mint kánya, ő kegyetlen kínja
rágja, szaggatja, eszi
Én állapotomot, mint egy kárhozatot,
oly keservessé teszi.³³

Tudom, hogy a kérdéses motívum – szív mint a szerelmi étek motívuma – egy az antik és modern irodalomban egyaránt jelenlévő sztereotípiá,³⁴ benne a mitológiai eredetre utaló emelkedettséggel; de szándékosan hasonlítom a két imént idézett versszakot az 51. zsolttár parafrázisának ünnepélyes, magasztos *incipit*-jéhez, mert bennük közös eredetet látok,

---

³³ Uo. 121.

³⁴ Vö. H. Hauvette: La 39e nouvelle du Décaméron et la légende du „coeur mangé”. „Romania”, 41 (1912). 184–205.; L. Rossi: Il cuore, mistico pasto d'amore: dal „Lai Guirun” al Decameron. In: Studi provenzali e francesi 82. L’Aquila 1983. 111.; C. Di Girolamo: „Cor”e „cors”: itinerari meridionali. In: Capitoli per una storia del cuore. Francesco Bruni gondozásában. Palermo, 1988. 21–48.; M. Di Maio: Il cuore mangiato. Storia di un tema letterario dal Medioevo all’Ottocento. Milano. 1996.; Amedeo Di Francesco: Una storia di ordinaria crudeltà: l’ungherese crocifisso del Viaje de Turquía. In: Spagna e Italia attraverso la letteratura del secondo Cinquecento. Szerk. Encarnación Sánchez García, Anna Cerbo, Clara Borrelli. Napoli, 2001. 575–584. A motívum megtalálható a XV. sz. második feléből való katalán *Curial e Güelfa* románcban is. A magyar irodalomban a motívum megtalálható Enyedi György *Historia elegantissima Gismondæ regis Tancredi filiae* (1574) c. művében, egy 1757-ben írt Nádasdy Ferencnek ajánlott óda ötödik és utolsó versszakában, mely a Vargha Balázs gondozásában (Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1985. 52.) megjelent Faludi Ferenc *Fortuna szekerén okossan ülj* c. művében olvasható. A kérdéses motívum jelenlétéről Pázmánynál és Zrínyinél vö. Balassi Bálint összes művei. I. k. Összeállította Eckhardt Sándor. Bp., 1951. 235.

melynek nem szab határt a két darab közötti időbeli különbözőség, vagy az eltérő költői ihlet, amelyből születtek. Ezek a korlátok eltűnnek, mert egyszerűen nem is léteznek egy olyan költő számára, aki fesztelen könnyedséggel nyúl a Bibliához és a klasszikus mitológiához, avatottan alkalmaz *contamination*-t,³⁵ hogy mélyről jövő aggodalmainak hangot adjon, hogy képzeletét alkalmassá tegye önnön rémképei kifejezésére. De többről is szó van: Balassi ti. bizonyosan tudta, hogy a zsidó „húst marcangol” kifejezés – mely a 27. zsoltár parafrázisának negyedik sorában megjelenik („Rám dühödt szájokból kivőn ő markokból”), s melyet később fogok elemezni – „rágalmazást, inzultációt” jelent. Balassi alkotói folyamatát jobban megértjük, ha elfogadjuk, hogy „a klasszikus mítoszok nem egyszerűen a múlt tartozékai, az elmúlt időknek, a görög és latin kultúra kutatóinak kizárólagos kompetenciája, a mítosz élénken ott van megérzéseinkben, képzeletünkben, fogalmi rendszereinkben. Sőt, a mítosz az, ami olyan fogalmainknak, mint a „tudatalatti”, vagy a freudi „id”, vitalitást kölcsönöz, ami ezeket hihetővé teszi”.³⁶ Vagyis itt a zsoltár-strófában felidézett bűn, vagy a Tityos mítosza³⁷ olyan elemek, melyek „az archetipikus pszichológia alapelvein belül működnek: mitológia és pszichológia kölcsönös felcserélhetőségéről van szó. A mitológia az antikvitás pszichológiája, a pszichológia a modern kor mitológiája”.³⁸ Ilyeténképpen feltelezhetjük, hogy a bibliai szöveg parafrázisában illetve a klasszikus mítosz újraélesztésével Balassi felszínre hozhatja lelke mélységéből a maga belső „ellenségét”, ami legtöbbször a bűnnel egyenlő, de nem hiányoznak olyan költői képek sem, amelyekben a belső „ellenség” egy totális szenvedést átélő lélek szörnyeivel azonosítható:

Látod, engem sok háború mint elburított,
Veszedelem mindenfelől körül befogott,
Nagy hatalma csak tereád immár szorított,
Emberi segítségétől, mindentől megfosztott.³⁹

A költőt elborító *háború*-t a legújabb kiadásban a kritika, helyesen, „*háborgás*”-sal, „*nyugtalanosság*”-gal magyarázza.⁴⁰ Ezek pedig olyan ter-

³⁵ Vö. Salmi – *Cantico dei Cantici*. Dalmazio Colombo ford., Luigi Moraldi kritikai megj. Milano, 1977. 58.

³⁶ James Hillman: *Il sogno e il mondo infero*. Milano, 2003. 36.

³⁷ Gyarmati Balassi Bálint énekei. 289.: „*A kárhozott* Tityos (Titüosz) óriás, aki azért szenved a leírt büntetést, mert erőszakkal magáévá akarta tenni Latonát (Létót)”.

³⁸ James Hillman: i. m. 36.

³⁹ Gyarmati Balassi Bálint énekei. 232.

⁴⁰ Uo. 309.

minusok, amelyek az ostromlott „Én”-t kívülről érő hatásokra agresszíven reagáló érzelmvilágról tanúskodnak, s melyek – a legveszélyesebb – a külső ellenségtől származnak, amely pedig szerintem a mások által mondott szó hatalmával azonosítható:

Ó, én bolond eszem, ki ezt cselekeszem
hamis gyanúsággal,
[...]
Átkozott gyanúság, kétséges bosszúság,
gyógyíthatalan méreg,
[...]
Nemz téged álnokság, szó, hír és hazugság,
tart esztelen bolondság;
Segít értetlenség, nevel hertelenség,
nem nyughatol, gonoszság;
Temiattad elvész, ki hinni gyorsan kész,
s kiben nincs jó okosság.⁴¹

4. A szó hatalma

A témáról született egyik gondolatébresztő munkajavaslatban⁴² a kultúra és hatalom közötti kapcsolat négy megjelölt formája közül kettő tűnik olyannak, amely Balassi Bálint költői világát leginkább érinti: a 3. (vélemény, hír), a Vergilius-i eredetű *hír, monstrum orrendum*, mely költőnk esetében a rágalmazás fogalmában jelentkezik; és a 4., a *libertas* (szabadság), mely szerintem Balassinál elsősorban a pastorale kétértelmű és irreális dimenziójába és/vagy a földrajzi közelsége ellenére is távoli, konkrét fizikai jelenlétében is megfoghatatlan Erdélybe (Tündérországba) helyezett aranykor szellemi és lelki értelemben vett visszahozását jelenti.⁴³ Természetesen ez csak értelmezési séma, korlátozott, mint minden

---

⁴¹ Uo. 181.

⁴² Vö. Lionello Sozzi: *Cultura e potere nel Rinascimento*. In: *Cultura e potere nel Rinascimento*. Szerk. Luisa Secchi Tarugi. Firenze, 1999. 9–18. Okos és hasznos témavázlatában Sozzi négy perspektívát jelöl meg kultúra és hatalom kapcsolatában, melyeket: 1. Giovan Pietro Valeriano traktátusának címével: *De litteratorum infelicitate*; 2. Etienne Dolet verssorával: *Favere musis*; 3. Vergilius „formula”-jával: *Fama monstrum orrendum*; 4. Leon Battista Alberti egy mondatával (*Libertatem vir doctus cupit*) azonosít.

⁴³ Vö. Amedeo Di Francesco: „Transsilvania incognita”. *Mito e utopia nella letteratura ungherese del secondo Cinquecento*. In: *Millenarismo ed età dell’oro nel Rinascimento*. Szerk. Luisa Secchi Tarugi. Firenze, 2003. 629–637.

séma, nem lehet teljes érvényű, de segíthet, hogy végigjárjuk a magyar költő kusza egzisztenciális és spirituális életútjának egy újabb ösvényét.

Bizonyos, hogy a *rágalmazás*, mint a félelmetes hatalom motívuma, Balassi levelezésében is megjelenik, ahol a költői alkotásokban már kimutatott szoros kapcsolat fikció és életrajz, élet és mű között szintén jelen van. Balassi nem változtat radikálisan kifejezőkészségén akkor sem, amikor saját magáról, a maga egzisztenciális gondjairól szól. Természetesen itt az absztrakció a minimálisra csökken, a nyelv kollokvialis és diskurzív, a retorikai alakzat nem irodalmi igényű, a szóképzés viszont a költői produkció kontinuitását biztosítja. Balassi levelezése, melyet felszínes olvasáskor monotonnak és egyetlen témára szorítóknak gondolnánk, közelebről vizsgálva étellel teli napló, szokásgyűjtemény, melyben fondorkodó és hiperaktív, elfoglalt és aggódó, óvatos és irigy emberség munkál. A „tudatlan tömeg” (*imperita multitudo*) az, amely megjelenik az Ernő főhercegnek címzett levélben (1589 március 20 előtt)⁴⁴ és amely – bizonyítandó élet és költészet szoros egymásba fonódását – nem lehet más, mint az, ami a *Szép magyar komédia* prológjának egy híres passzusában is megjelenik: „nem gondolván semmit az tudatlan községnek szapora szavakkal s rágalmazóknak beszédekkel”.⁴⁵

Ha a *rágalmazás* motívuma különböző formákban jelen van a levelezésben⁴⁶, nem kevésbé fontos jelenléte a lírában,⁴⁷ melyből itt a legjellemzőbbet idézem:

Rágalmazó nyelvtől, ál ellenségtől
ments meg, Uram, engemet,
Mert hazug tanúkkal, keserves szókkal
káromlják életemet,
Nyelvek ő fegyverek, kivel dühösködnek,
keresik csak veszedelmemet;
Ha velem nem volnál, s nem bátorítanál,
életemben értek volna véget.⁴⁸

⁴⁴ Balassi Bálint összes művei. 371–374.

⁴⁵ Gyarmati Balassi Bálint: *Szép magyar komédia*. A szöveget gondozta, a jegyzeteket írta Kőszeghy Péter és Szabó Géza. Bp., 1990. 13.

⁴⁶ Ld. a 11., 42., 43. sz. leveleket. In: Balassi Bálint összes művei. 329–331., 379–380., 381–383. A *rágalmazás* fogalom biográfiai meglétét az ún. „érsekújvári kaland” is megerősíti. Vö. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint érsekújvári kalandja. Irodalomtörténet 1955. 445–455.

⁴⁷ Vö. a 16., 26. sz. költeményeket. In: Gyarmati Balassi Bálint énekei. 47–48., 67–68.

⁴⁸ Uo. 207.

Itt a rágalom sajátos fogalma szorosan kötődik a hatalom „hagyományos” szókészletéhez. De ez a „hagyományos” szókészlet itt – úgy tűnik – elveszti konvencionális jellegét, kitörni látszik a zárt irodalmi sémából, hogy megélt életről, reális, megszenvedett tapasztalatról ismétlődő gyötrelmről szóljon. Ahogyan az istenes versek Balassinál Isten megtapasztalására tett kísérlek, így ebben a sajátos hatalom-szókincsben azt látjuk, ahogy az írói gyakorlat próbál léttapasztalatot szerezni, ahogy a szó hűs-vér valósággá lesz már-már testi sebeket okozva. Ez az új, igazi ellenség jelenik meg az első félsor likvidáinak csillogó hangutánzó folyamában: az alliteráció adja a „rágalmazó nyelv” féktelen erejének dinamikus jellegét, amelynek csak a bilabiális zöngés nazális statikus ereje tud utolsó bástyaként ellenállni. És Balassi tovább játszik az alliterációval: most a veláris zöngétlen zárhangon a sor (második verssor), mely majdnem enumeratív jelleget ad a megállíthatatlan verbális erőszak vigasztalan, keserű ismétlődésének. Az ellenség „hazug tanúk, keserves szók”, és nem kizárt, hogy éppen a humanista az, aki perlekedik a világgal, a szavak világával, amelynek pedig éppen barátként kellene mellette állnia. „Nyelvek ő fegyverek”: Balassi kénytelen saját hatalmi szókincsét szembeszegezni egy fenyegetést és veszélyt kifejező metanyelvvvel. Így a negyedik verssorban a zöngés réshangok és a zöngétlen dentális zárhangok elrendeződése, egymásba fonódása a jónak a rosszon aratott győzelmébe vetett reményt sugallja a befogadás számára.

A 27. zsoltár, mely – mint ismert – „egységes mű, de két párhuzamos táblára épült [...], az Istenben való bizalom benne két aspektusban nyilvánul meg, egyfelől diadalmas bizalom a diptychon első tábláján, és könnyörgő bizalom a másodikon”,⁴⁹ Balassi feldolgozásában bizonyosan az eredeti struktúrát tárja elénk, mely szerint bár a „bizalom-antifóna” az „ellenségek nyomasztó gondjától” védelmez,⁵⁰ de úgy tűnik, hogy az eredeti struktúrában nagyobb hangsúlyt kap a szó negatív hatalmának megjelenítése – s nincs jelentősége vajon a folyamat George Buchanan szövegéhez kapcsolódó vagy annak ellentmondó formában valósul-e meg. Ha igaznak tartjuk is, hogy a zsoltárok az „imádságjellegből adódóan mindennek előtt a hívő és az ő Istene”⁵¹ közötti találkozásról való elmélkedések”, ez a bensőséges párbeszéd gyakran mégis zavart szenved, mert a „a zsoltárbéli dialógus két főszereplője, Isten és ember közé beékelődik egy harmadik, negatív elem, mely ezt a ragyogó kapcsolatot gyökereiben próbál-

⁴⁹ I Salmi, Gianfranco Ravasi gondozásában. Milano, 1986. 121.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 28.

ja megrendíteni. A könyörgések frazeológiájában a gyakran bizonyos szám-akkád szimbolikus sztereotípiáktól kölcsönvett *ellenséges rossz* az, ami oly nagy szerepet kap”⁵².

5. A „csendesség, lelki békesség” felé

Adj már csendességet, lelki békességet,
mennybéli Úr!
Bujdosó elmémet ódd bútól szívemet,
kit sok kín fúr!⁵³

Mint Petrarca esetében, úgy Balassinál sem rekonstruálható – az élet és mű közötti szoros kapcsolat ellenére – az ún. „lélek története”. Nem lehetséges a *Rerum vulgarium fragmenta* és Balassi énekeinek igen nehéz kronológiája miatt és főleg azért sem, mert hiányoznak olyan útmutatók, melyekből valódi belső fejlődésre lehetne következtetni.⁵⁴ Mindkét költő esetében a léleknek egyfajta állandó azonosságát lehet felfedezni, ahol az idő-fogalom olyan mérték, mely az anyakönyvi adatokra, nem a személyiségre vonatkozik. Minden mindig ugyanolyan marad, nincs fejlődés sem az olasz költő mégoly hosszú életében, sem pedig a magyar költő rövid, de intenzív életútjában. Egy egységes és ismétlődő költői és pszichológiai struktúrán belül viszont megfigyelhető, hogy túlsúlyba kerül a személyes problémák és irodalmi témák, emberi aggodalmak és lírai motívumok ellentétes felosztása. Balassi esetében a döntő ellentét szerintem az imént idézett két verssorban jelenik meg: a bujdosó elme, amelyet – mint láttuk – a rágalmazás ostromol, csak Istenben talál menedékre s védelemre. Vagyis az ellentét felolvad és újra összefonódik az isteni egységben. Közelebbről tekintve azonban ezt a összefonódást mélyről jövő bizalmatlanság teszi hiteltelenné, mert az óhaj, hogy az ellentétek egységbe álljanak, nem válhat valósággá, csak mint lehetőség létezik, csak akkor érvényes, ha nem lép túl az irreálist valósággá álmódó remény határain. Innen származik egy, már a földi életben megvalósuló átmeneti aranykor keresése, mely az emberi boldogságot és az élet értelmét tagadó eredeti antitezist mintegy felfüggeszti: s hol található másutt ideális feltételeket e felfüggesztéshez, ha nem a pásztorköltészet fikciójában? De, mint jól tudjuk, ez a felfüggesztés sem nyújthatja a tökéletességet.

⁵² Uo. 32.

⁵³ Gyarmati Balassi Bálint énekei. 230.

⁵⁴ Az olasz költővel kapcsolatban vö. Uberto Bosco: Francesco Petrarca. Bari, 1968.

Balassi Bálint Cristoforo Castelletti *Amarilli*-jét fordította le, s nem az *Aminta*-t, pedig költészete erősen tassói ihletettséggű. Egy kísértet bolyong petrarkista költészetében, mely e kritikai megközelítés megalapozottságát sugallja: a megközelíthetlenség, elérhetlenség, elégedetlenség kísérte. Nem tudjuk pontosan, miért esett választása a római drámaíró⁵⁵ experimentalizmusára, de érezzük, hogy e pásztorjáték egy nem valóságos és meg nem valósítható álm szépségét akarja kifejezni, olyan valamiét, ami birtokában volt, de amivel nem élt, olyan boldogságét, amiről csak absztrakt, könyvszagú, hipotetikus ismerettel lehet rendelkezni. Balassi ellenben újra akar élni és költészetével felidézni egy örökké elérhetetlen állapotot, hogy rámutasson a megfejthetetlen titokra, hogy protestáljon egy tökéletes állapot ábrándokkal teli, elérhetetlen eszméje ellen.

Természetesen Petrarca és a petrarkizmus nélkül Balassi költészete érthetetlen lenne. Vannak olyan elemek a magyar költő művészetében, amelyek szorosan kapcsolódnak Petrarca elégikus magatartásához. Vannak kompozíciós műveletei, melyek a petrarkista sztereotípiákból táplálkoznak. De mint tudjuk, Balassi mélységesen különbözött Petrarcától. Miközben a megannyi közhelyet a magyar költő újrajárja, a toposz életre kel, új erőt nyer, más, konkrétabb, közvetlenebb, modernebb érzelmi impulzussal töltődik fel. Balassinál a toposz visszakapja eredeti nyersanyag voltát, amiből új és élő retorikai alakokat és költői képeket lehet formálni, amelyekből kiemelkedhet egy olyan ember rafinált realizmusa, aki képes megfigyelni és megragadni az élet és az emberi állapot leglenyűgözőbb pillanatait. A séma étellel telik, testet ölt anélkül, hogy elvesztené az esztétikai kódex elegáns egyszerűségét, amit nem akar kétségbe vonni. Amit csodálni lehet Balassi költészetében, az a modern képesség, hogy az akkori Magyarországon páratlan természetességgel közölje az ellentmondás jogát, a naiv lelkesedés lendületét és az önsajnálát melankolikus sóhajait, azt a képességet, hogy valahogyan túlélje a pusztító ide-oda lengés állapotát, amelyben egyfelől makacsul kitartana ugyan, de másfelől kérlelhetetlenül tudomásul kell vennie, hogy kénytelen mindent veszni hagyni.

---

⁵⁵ Cristoforo Castelletti a jegyző és drámaíró alakjáról és tevékenységéről végre pontosabb és hitelesebb híradással rendelkezünk. Komoly érdeklődésre számíthat három újabban készült munka: G. E. Romani: *Le tre „Amarilli” di Cristoforo Castelletti*. *Annali dell’Istituto di Filologia Moderna dell’Università di Roma*, 1979. 115–143.; Cristoforo Castelletti: *Stravaganze d’amore. Comedia*. S. a. r. Pasquale Stoppelli. Firenze, 1981.; Maria Cicala: *Lettura intertestuale del Castelletti lirico*. Napoli, 1994.

Emiatt Balassi petrarkista költészetén ott lebeg egy távoltartást sugalló női eszmény, mely a tündér határozatlan, nyugtalan körvonalaival tűnik elő, mely titokzatos helyen, meg nem nevezett világban él és mozog, amely vonz és taszít egyszerre.⁵⁶ A pásztorjáték konvencionális, akadályoztatott szerelmei sokkal többet mondanak tehát nekünk a lírai önéletrajznál, amiről annyi és oly kitaró vizsgálódás folyt: a reneszánsz konvención belül annak az állapotát fejezik ki, aki egy megragadhatatlan és csábító, befogadó és távoli, szükséges és lehetetlen aranykort akart teremteni. Nagyobb figyelemmel kellene olvasnunk egy végső soron összetett „komédiát”, mert szerzője „az erdéli nagyságos és nemes aszszonyoknak mint jóakaró asszonyinak holtig való szolgálatját ajánlja”⁵⁷, ami viszont – egyikük feltételezett kegyetlensége miatt – már az elejétől átrendeződik a forrásszöveg lényegi átalakításával egy olyan művé „in qua animi angor eorum qui perdit amant, exprimitur, quibus, nec dies nec nox quieti esse potesi” (Melyben azok szerelme fejeződik ki, akik eszeveszetten szeretnek, mivelhogy sem a nappal sem az éjjel nem hoz nyugalmat).⁵⁸

A *Szép magyar komédia* Balassi természetközeli naturalizmusának csúcspontja: a magyar költő jóval túlhalad az olasz pásztorjáték formáin, hogy új formáknak adjon életet. A természet vidám, de melankolikus is, és az ellentmondásos, illuzionista hatás átlép az irreálisba: a kifinomult részlet, a finomkodó báj, az összes figuratív elem egy végsőkéig vitt színpadi illuzionizmust szolgál, melyben reális és irreális határa túlhaladott, mert áthelyeződik egy olyan kontextusba, ahol az embert és történelmet kormányzó minden gyakorlat érvénye felfüggesztődik. A szépségesezmény ekkor ismét „tündér”, azaz titokzatosság és ábránd egy olyan helyszínen, mely „Tündérország”-ra utal. Mindez bájt, irrealitást teremt: a formák nem körvonalazottak, az összkép tovatűnő, a befogadás tompul, és a napfényről fokozatosan félhomályba jutunk.

⁵⁶ A Balassi-költészet értelemezéséről szóló bőséges szakirodalomból csak a témához szorosan kapcsolódókat jelzem: Waldapfel József: Balassi, Credulus és az olasz irodalom. Irodalomtörténeti Közlemények 1937. 142–143, 260–272, 354–365.; Klaniczay Tibor: A szerelem költője. In: Reneszánsz és barokk. Bp., 1961. 183–295.; Bán Imre: Balassi Bálint platonizmusa. In: uő.: Eszmék és stílusok. Bp., 1976. 122–139.; Amedeo Di Francesco: A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében. Bp., 1979.; Uő.: Castelletti e Balassi. Drammaturgia e trattatistica nella riscrittura ungherese dell'Amarilli. In: Klaniczay emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére. Szerk. Jankovics József. Bp., 1994. 233–249.; Uő.: Megjegyzés a Szép magyar komédia prológusáról. Iskolakultúra 1996. VI. évf. 9. 68–70.

⁵⁷ Gyarmati Balassi Bálint: Szép magyar komédia. 7.

⁵⁸ Uo. 15.

A pásztorjáték műfajából nem marad semmi e magyar változatban. Balassi komédiája egy másik nyelvi és költői regiszter mentén halad, olyan értékes leletté válik, mely segít, hogy felfedjük egy finom álom titkait, megértsük a dátum nélküli chiliazmus szorongásából menekülő ember állapotát, részesüljünk abból az egyszerűségből, amivel egy költő átadja magát az utópia befogadó ölelésének.

Ki tudja, talán Balassi másképpen értelmezte az itt tárgyalt és felvetett témákat és kérdéseket, de a Balassi-írások jelenlegi olvasata nem teszi számomra lehetővé, hogy az itt vázoltaktól eltérő következtetésre jussak.

Balassi és a legfőbb hatalom, avagy Balassi teológiája

(Komlovszki Tibor barátom emlékének)

KÓSZEGHY Péter

Balassi költészetét a hagyomány *vitézi–szerelmi–istenes* versekre szokta osztani. Ezt a szemléletet joggal érhetne kritika¹, hiszen nem egyértelmű, hogy a világi versek ciklusába helyezett istenes verseket, avagy, mondjuk, a női nevet adó akrosztichonú vitézi éneket kellő egyértelműséggel minek tekintsük. Már maga a módszer, a kizárólag a verstéma alapján történő kategorizálás is megkérdőjelezhető (figyelmen kívül hagyva a formát, a ciklus kontextusát, a szerelmi/istenes dichotómia sajátos egységét²).

Ugyanakkor önmagában az istenes–vitézi–szerelmes versek adott esetben nem jól megkülönböztethetősége, nézőpontváltással egymásba játszhatása nem változtat azon a tényen, hogy Balassi versei *kizárólag* e három értéket/hatalmat ismerik: *másról ugyanis nem írt verset*.³ Már Komlovszki Tibor is megfigyelte, hogy költészetében „teljességgel hiányzik a köznapi lét, a társadalmi-politikai-közéleti-családi szféra”⁴. Tegyük ehhez

¹ Vö. Horváth Iván: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben. Bp., 1982. 200–206; A hármas tematika mellett pl. A magyar irodalom története I. Bp., 1964. 454–473; Komlovszki Tibor: A Balassi-vers karaktere. Bp., 1992. 70.: „Balassi költészete rendkívül körülhatárolt, megszabott tematikai keretek közé illeszkedik: az istenes-vallásos, a szerelmi és a tavaszdicserő-vitézi versek közegeiben, közvetetten nyilatkozik meg életszemlélete.”

² Az, hogy Balassinál az istenes versek képei gyakorta világi konnotációba kerülnek, s egyes verseknél Isten és a szeretett nő akár felcserélhető – már-már közhely a szakirodalomban. (Vö. Komlovszki: i. m. 27–37.) Noha közhely, ez is megérdemelné a még tüzetesebb vizsgálatot.

³ A verségető búcsúvers (Óh, én édes hazám...) sem kivétel, e hármas kontextusban értelmezhető.

⁴ Vö. Komlovszki: i. m. 70–71.

hozzá: a kor átlagtermését adó prédikátorköltészetnek avagy a Zsámbo-ky-Bocatius nevével fémjelezhető későhumanista költészetnek természetesen más a tárgya, s a közvetlen utókor költői, számos vonatkozásban a Balassi-hagyomány folytatói (az életművel rendelkezőkre, Rimay Jánosra, Nyéki Vörös Mátyásra stb., s nem az egy-két verset hátrahagyó verse-
lőkre gondolok) számára sem csak e három érték létezett. E hármasság-
szemlélet teljességgel a Szentháromság mintájára felépülő és középkori
eredetű, de a 16. században is élő gyakorlat volt.⁵

Már most szeretném hangsúlyozni: eme formálisan, például a három Szentháromság-himnusz értelmezése révén (leegyszerűsítve: Atya = Isten, Fiú, Jézus Krisztus = vitéz, Szentlélek = szeretet) levezethető kontinuitás középkori szemlélet és Balassi hatalmai között csak formális: Balassi szemlélete *nem* középkori, nem is középkorias. A formális érvelés szerint:

A középkori rend egységét az *égi és földi* kettőssége hatotta át. A lovagi szerelemben a nő, a szeretet lény Isten attribútumaival rendelkezett, rendelkezhetett, égi és földi szerelem különült el (vagy a vers és vers képeinek szintjén éppenséggel *nem* különült el), az istenszeretet képei a nőszerelem képeinek lettek mintái és viszont, közismert mondjuk a Mária-himnuszok és a lovagi udvari költészet képnyelvének rokonsága. Balassinál is van olyan szerelmes vers, amelyből a vers címzettjét *Úr*-ra változtatva istenes vers lenne készíthető, illetve a megszólított megváltoztatásával istenes versét is át lehetne kalapálni szerelmesre.⁶ Továbbá: Balassi esetében is igaz a *hármasság–kettősség–egység* sajátosság: a lovag, a vitéz, azaz Balassi számára csak *egy* érték létezik: a szeretet, amelynek *két* aspektusa az istenszeretet és a nőszerelem. Végül a képlet úgy háromszereplős, csak úgy *hármasság*, hogy a vitéz az alany, a nőszerelem és az istenszeretet a tárgy. Verseiben, nem véletlenül, csak a *Szerelem* és *Isten* rendelkezik hatalommal, méghozzá nagy hatalommal, Balassi szavaival illusztrálva: „Szerelem ölé meg, ládd-é **nagy** hatalmát?”; „Végtelen irgal-
mú, ó, te **nagy** hatalmú Isten”.

---

⁵ Szó nincs róla, hogy az „1610 körüli szerkesztő” találmánya lenne, mint Horváth Iván véli. (Horváth: i. m. 203–204.)

⁶ Vö. Komlószi: i. m. 35.

Középkori képlet ez,⁷ mégis hatalmas tévedés lenne Balassit valamilyen fajta kései trubadúrnak tekinteni. Legfőképpen azért, mivel Balassi istene *semmiképpen sem azonos* a középkoréval: a hitújítás korának istene ő, aki rákényszeríti a hívőt, hogy naponta nézzen szembe e kor fölvetette teológiai – akkoron: lételméleti – alapkérdésekkel, kivált a kegyelemtannal és annak legfőbb következmény-paradoxonával, a predesztinációval. Más szóval: nincs *közvetlen* kontinuitás mondjuk a 14. vagy 16 század katolicizmusa között: az utóbbit is meghatározza a reformáció léte, amely kikövetelte Tridentet; a katolikusok is újraalkották hitüket.

Milyen Isten hát Balassié? Milyen teológiát követ? Hogy a korhoz illő legegyszerűbb kérdést tegyük fel: protestántst avagy katolikust?

Bocsássuk előre: nem hiszem azt, amit számos kollégám saját vallásának illetve esetenként vallástalanságának függvényében eldönthetőnek vél, nevezetesen, hogy Balassi Bálint protestáns vagy katolikus, avagy suprakonfessionális lett volna – úgy általában; ezzel szemben azt gondolom, hogy amíg nem katolizált, addig a lutheri majd a helvét irányt követte, utána azonban pápistává lett, s ebben a hitben halt meg; – s ez tényleg ilyen egyszerű.

Kegyelemtan

Balassi istenes versei mindig imák, könyörgések, zsoltárparafrázisok, a zsoltáros képhasználat még a nem zsoltárfordítások esetében is szembetűnő. S legalább ilyen szembetűnő, hogy a keresztény dogmatika legfontosabb, szinte kizárólagos fejezete számára a kegyelemtan. Vallásossága legjobban (kortársaié szintűgy: ez egyáltalán nem csupán az ő sajátossága) ebben a környezetben értelmezhető.

---

⁷ Szabics Imre egy egész könyvet szentelt a trubadúr-hagyomány és Balassi költészete között kimutatható párhuzamoknak. Ezek mind megszívtelendő, érdekes megállapítások, ám Balassi költészetének egyik sajátosságát és nem alapvető versideológiáját vizsgálják. Vö. Szabics Imre: *A trubadúrlíra és Balassi Bálint*. Bp., 1998.

Hiba lenne a versideológiára rávetíteni a *Szép magyar komédia* elé írt szerelmi röpirat téziseit. Más műfaj, más nézőpont. Azt azonban észrevételezhetjük, hogy pl. a Komédiában nyilván nem trubadúrszemléletet tükröz a szerelem és a szexualitás azonosítása. Balassi szerint ui. a magyar nemzet merült el leginkább a *szerelmen*ben, mint azt Péter pap is megírta vonatkozó könyvében. E könyv, a kutatás ezt egybehangzóan vallja, nem lehet más, mint Bornemisza Péter *Ördögi kísértetekről* szóló munkája, egy középkorias vétekkatalógus. Ebben Péter pap nem a lovagi szerelemről értekezik, ellenkezőleg: a szexualitás – szerinte – ördögét leplezi le. Balassi a *vétket* és a *szerelmet* azonosítja, katolikus és protestáns részről *egyaránt bűnnek tartott* viselkedést emel piederstálra. Ez minden, csak nem középkori attitűd.

A kegyelem, a felénk forduló Isten, egyrészt az Istentől való függőség, az istenreutaltság, másrészt maga az ember üdvössége. Következésképpen a kegyelemtannak mint teológiai antropológiának legfőbb kérdése a predestináció és a szabad akarat viszonya, mibenléte. Az Ószövetségnek nincs tételes kegyelemfogalma. Egy inkább visszavetítettnek tekinthető értelmezés – elsősorban a zsolttárok alapján – azonban Jahve és választott népe szeretettörténetében joggal fedezheti fel Isten aktív emberföltését, segítségét.⁸

A kegyelemtan alapvetően az Újszövetségre, a Krisztológiára épül. Az Ószövetség népe számára elképzelhető lehetőség volt, hogy a bűnös, érdemtelen néptől Isten elfordul. Krisztus léte, kereszthalála, a megváltás – más szóval Isten ígérete, Balassi szavával „fogadása” – ezt immár lehetlenné teszi, éppen ez a kegyelem leglényege. Isten visszavonhatatlanul megajándékozta az emberiséget; az Újszövetség legnagyobb kegyelemteológusa, Szent Pál szerint (Róm. 3. 23–24): „Mert mindnyájan vétkeztek, és szűkölködnek az Isten dicsősége nélkül. Megigazulván ingyen az ő kegyelméből a Krisztus Jézusban való váltság által”⁹. A reformáció korának teológiai paradoxona, hogy a kegyelemtant még nem ismerhető zsolttárok képei válnak az újszövetségi tant hirdető versek építőköveivé.

A mondottak számos teológiai kérdést vetnek fel. A Krisztussal kezdődő üdvtörténet egyetemes, mint ahogy egyetemes az eredendő bűn. Nincs kiváltságos út az üdvözüléshez, elveszti tehát jelentőségét a kiválasztott nép fogalma, noha Izrael továbbra is a választott nép marad. Bornemisza megfogalmazásában: „Mert az mostani pogánság ennyivel különb az régi pogánságtul, hogy akkor az Istennek külön való szörködése (=örködése, gondoskodása) a zsidósággal, mint egy erős kőfallal ugyan elválasztotta és szalasztotta őket idegen néppé, ki nem Istené. De most Krisztus elrontván azt a kővfalt, eggyé lettek minden nemzetek az közös ígéretbe (...)”¹⁰

A végtelen isteni kegyelem üdvözíti a hívőt, s nem annak valamilyenfajta érdeme; nincs olyan büntelen ember, akinek önnön érdeme elegendő jogalap az üdvözüléshez. Ez a gondolatmenet azonban legalábbis átgon-

⁸ Vö. ehhez és a kegyelemtanról általában írottakhoz: A dogmatika kézikönyve I-II. Szerk. Theodor Schneider. Bp., 1997. Különösen: Bernd Jochen Hilberath: *Kegyelemtan* II. 3–47; Uő.: *Pneumatológia* I. 475–555; Jürgen Werbick: *Szentháromság-tan* II. 499–599.

⁹ A Károlyi-féle fordításban.

¹⁰ Bornemisza Péter: *Prédikációk egész esztendő által...* (a továbbiakban: *Foliopoztilla*). Detrekő, 1584. CCLXVI.

dolandóvá teszi a szabad akarat mibenlétét. A dogmatörténet fokozatos fejlődése/változása során alakult csak ki az a felfogás, amely igen hangsúlyos szerepet szán a pneumatológiának, és az isteni kegyelmet elsődlegesen a Szentlélek általi istenközvetítésként értelmezi.

A kegyelem–szabadság szembeállítása már Szent Ágoston és Pelágiusz (illetve még inkább követőik) vitájában felszínre került. Pelágiusz az ember szabad akaratát hangsúlyozta, amely ajándékozott szabadság: természetesen ez is az isteni kegyelem része. Nem állítja, hogy az embert önnön tettei önmagában üdvözíthetik, de hiszi, hogy az ember a saját akaratából képes a jóra és a rosszra egyaránt, s köteles a jót választani.

A nyugati teológiai gondolkozást meghatározó Szent Ágoston kegyelem-képzete sokkal differenciáltabb és személyesebb, ugyanakkor az emberi szabadság számára nem metafizikai, hanem inkább pszichológiai kategória. A szent ágostoni kegyelem Isten gyógyító ereje, amely egyedül képes a bűnös embert mind az ösbűnből, mind az ösbűn miatti rosszra való hajlamból kiragadni. A bűnt ugyan az egyes ember szabad akaratából követi el, de mintegy rab vagy szolga, a rossz, az ördög uralma alatt. Ez alól szabadít fel az isteni kegyelem, az embernek lehetősége lesz a jó urat, az Istent szolgálni. Bornemisza szavaival: „Midőn azért az mi bűneinkért megholt volna az mi Urunk Jézus Krisztus, és az ellen feltámadván, szintén mennybe is felment. Ezzel megjelenté fölötte igen nagy győzedelmét mindazokon, kik minket örök rabságba tartnak vala, az ördögön, az bűnön, az kárhozon. És őket megkötözvén, minket kibocsáta az ő vérenek testamentoma által, az víz nélkül, azaz vigasztalás nélkül való veremből, amint Zacharias szól, Zachar 9”.¹¹

Sarkítva: Isten abszolút kezdeményező, az ember abszolút befogadó. Az érdem, a jócselekedet, tehát az emberi aktivitás Szent Ágoston számára is fontos, de olyképpen, mint Isten ajándéka: az isteni kegyelem kizárja a szabadságot. E főként Pálra visszavezethető gondolatok summája a predesztináció tézise: Isten végső soron eleve eldönti, kik az üdvözültek, kik a bukkottak („veszettek”, azaz elveszettek – Balassi szóhasználatában).

E szélsőséges téziseket a különböző zsinatok tompították, megpróbálva egyrészt megőrizni Szent Ágoston kegyelemfelfogásának lényegét – az ember üdvözülése Isten ajándéka, önmagában ezért az ember semmit sem tehet – másrészt elvetve a semmilyen érdemre nem tekintő eleve kiválasztást.

Tulajdonképpen az eleve elrendelés szélsőséges értelmezésének elvetése kényszerítette ki a középkor folyamán a kegyelem-fogalom differenciálását. Megkülönböztették az együttható kegyelem (gratia operans,

¹¹ Uo. CCCXXXII/A.

cooperans) és a követő vagy kísérő/segítő kegyelem (gratia praeveriens/subsequens/concomitans/adiutrix) fogalmát, az előbbi a hit befogadását, az utóbbi a megtartását segíti. Hasonlóképpen a skolasztikus terminológia is kétféle kegyelmet ismer: a habituális kegyelem (az alapvető kegyelmi állapot) és az éppen megkapott kegyelem (gratia habitualis–gratia actualis). E terminusokat használva nyilvánvaló, hogy Balassi verseiben a gratia praeveriens-ért, a gratia actualis-ért könyörög. Az Isten és az ember közötti különbségtevés indokolta, hogy különbséget tegyenek teremtetlen és teremtett kegyelem (gratia increata–gratia creata) között, a teremtetlen, az öröktől fogva levő maga az Isten (a Szentháromság) önközlése, a teremtett az emberben kiváltott hatás.

Petrus Lombardus szerint, aki alapvetően Szent Ágostont követi, a Szentlélek nem csupán az Atya és a Fiú közötti szeretet, hanem általában maga a *szeretet*, az a szeretet is, amellyel az ember Istent szereti, s az is, amellyel felebarátját. E felfogásban gyökerezik az a felfogás, amely a házastársi szeretetet, sőt esetenként a szerelmet is a Szentlélekhez köti, s amelyet Balassi is követ. A „Micsoda az Szentlélek” kérdésre Bornemisza is így válaszol: „Az istenségben harmadik szövény (...) állat szerint való szerelem és vígasság (...)”.¹²

A legvilágosabb álláspont Szent Tamásé. A kegyelem Isten viszonya az emberhez, olyan viszony azonban, amely csak a teremtményben kiváltott reális hatással jön létre. Így értelmezhető az eleve elrendelés.

Csak és kizárólag az isteni kegyelem üdvözít, s nem az érdem: aszerint mindnyájan csak a Poklot érdemeljük. Nagyon keveset értünk meg a 16. század istenhitéből, ha ezt az alapvetően protestáns gondolatot – mint életérzést – sarkosan szembeállítjuk a kor katolikusainak hitével. Balassinál, a katolizált Balassinál is élete végéig hatnak (mert hathatnak: nem állnak szemben a kor katolikus felfogásával) az ifjúkora kezdetén magyarártott *Füves kertecske* gondolatai: „Osztán így is szólhatsz az te imádságodban: Uram én mennyei szent atyám, jól esmerem magamba, hogy nem vagyok arra méltó, hogy te engem szegény megnyomorodott undok bűnös embert meghallgass, és énnekem azt megadd, az mit tőled kérek, mindazáltal mert hogy **minekünk megígérted**, hogy minket meg akarsz hallgatni, valamit kérünk az te szent fiad, mi urunk Jézus Krisztus nevében, ez **te szent felséges fogadásában** bizván járulok most te elődben és kérlek tégedet, hogy méltóztassál (emezt vagy amazt) énnekem megadni, az te egyetlenegy fiadnak, az mi urunk **Krisztusnak érdemeiért**, ne nézzed az én bűneimet, de tekintsed az te szerelmes szent fiadat és bocsásd

---

¹² Uo. CCCLXI.

meg nekem ő érte az én bűneimet és hallgass meg engemet az ő érde-
meért, ha szinte méltó nem vagyok is én, ugyan méltó azért ő, hogy az ő
kedveért engem meghallgass, mert az te szerelmes magzatod, melyben
neked kedved tölt, és kinek kedvéért te mindent örömet megmívelsz, va-
lamit tetőled kívánnak, mert ha érettünk adtad, mire nem ajándékoznál
vele együtt mindeneket minékünk? Annakokáért add meg énnékem ezt és
segélj meg engemet **az te fogadásod szerént** amaz te egyetlenegy fiadért,
az Jézus Krisztusért. Amen.”¹³

A Mindenható mellett az ember végtelenül bűnös, végtelenül jelenték-
telen, végtelenül az isteni kegyelem kiszolgáltatottja. Így gondolta a 16.
században katolikus és protestáns egyaránt. *A trentói zsinat dekrétumai és
kánonai a kegyelemtan kérdésében – és szinte csak abban – alig külön-
böznek a protestáns állásponttól.* Vallják, hogy az ember *kizárólag* Jézus
Krisztus (és nem saját) érdemei által váltatik meg. Ebben Keresztes Szent
Jánosnak és Kálvinnak ugyanaz a véleménye. Némi különbség az eredendő
bűn kérdésében van: míg a protestáns felfogás inkább a „non imputa-
rit” (nem számítják be) alapján áll, a trentói atyák szerint az ősbűn a meg-
keresztelés kegyelme által mintegy eltörlődik. A katolikus nézet szerint a
bűnös nem kizárólag a hit által üdvözülni, a megigazulás kegyelmének a
megfelelő életvitel is feltétele.

„Véletlen halál, ki reánk őrt áll, / ne fojtson meg hertelen éltünk-
ben!”¹⁴ – írja Balassi. Ez talán a legfontosabb. A halál e században Ma-
gyarországon Balassi és sorstársai részére mindennapi, hétköznapi valósá-
g. Sokkal mindennapibb és hétköznapibb, mint ma. Evilági és túlvilági
lét között bármikor, véletlenül és gyakorta átléphető a határ. Isten és or-
szága átlátszik e földre, mindenkor jelenvaló lét.

Halálfélelem és Istenfélelem: a szavak egymásracsengenek. Az isten-
félő ember nem az Ószövetség keretei között gondolkozik, az istenadta
élet és az ördög műve halál felfogás elmosódik, helyébe az Isten hatalmi
eszközének tartott halál (és élet) lép. Természetszerűleg e halálfélelem a
hit legfőbb katalizátora. („Óh, szent Isten, mind éltünkben s mind holtunk
idején egyedül reményünk, / Te vagy éltünk, benned halunk, rajtad áll,
minékünk mikor légyen végünk”¹⁵) A predestináció teológiailag sokat
tárgyalt tételét az egyszerű hívő nem feltétlenül ismeri a maga bonyolult-
ságában, de átéli azáltal, hogy naponta tapasztalja: élete az Isten (földi ha-

¹³ Balassi Bálint Összes Művei II. (Szerk. Eckhardt Sándor) Bp., 1955. 35. (Tizen-
kettődik fü.)

¹⁴ Balassi: Óh, szent Isten...

¹⁵ Uo.

landó számára kiszámíthatatlan) kezében van. A „Mint szabadít az Krisztus az haláltúl” kérdésre Bornemisza az alábbi választ adja: „Ez háromképpen: fizetésével, hatalmával, újításával”.¹⁶ A fizetés: a kereszthalál, az értünk kiontott vér. A hatalom: Krisztus isteni ereje, amely „az halálnak általa elronta azt, az kinél az halálnak birodalma vala, az ördögöt”¹⁷ – idézi Szent Pált Bornemisza, mintegy megmagyarázva miképpen lesz az ördögi halálból krisztusi eszköz. Az újítás: e földön lelkiileg, a kegyelem révén, a hit által, s majdan a föltámadással.¹⁸ Látható: a 16. századi felfogásban a kegyelemtan maga nem más, mint a haláltól-szabadítás mikéntjére adott válasz.

A predestináció és a szabad akarat kérdését a 16. században a molinisták igyekeztek összebékíteni, felfogásuk szerint a kegyelem a szabadságnak tett ajánlat, mely szabadság együttműködik az aktuális kegyelemmel. Ez a tipikus 16. század végi jezsuita álláspont.

A Balassi halála utáni kegyelemtani nézetek (jezsuiták kontra tomisták, Pázmány kegyelem-fogalma, Domingo Banez, Michael de Bay, Cornelius Jansen nézete stb.) semmiképpen sem tartoznak vizsgálatunk tárgykörébe, említésük csupán jelzi: e dogmatikai kérdés a katolikus egyházon belül is még nagyon sokáig nagyon sokféleképpen értelmezett.

Hogyan épül be a teológia (kivált a kegyelemtan) Balassi verseibe? Tekintsük először ciklusba szerkesztett világi verseit.

Szerelemteológia

Aenigma

Nem teológiai fogalom, de van teológiai jelentése. Minden értelmezés Szent Pálra (1 Kor. 13) megy vissza: „videmus nunc per speculum *in aenigmate*, tunc autem facie ad faciem” A 16. századi magyar fordítások az *in aenigmate* kifejezést az „egy mesében” (Sylvester János), „mesébe” (Bornemisza Péter) fordulattal adják vissza, azaz az *aenigma* magyar megfelelője, teológiai értelemben is, a *mese*. Teológiai jelentése: az a homály, az a nem tisztánlátás, amelybe a földi létben, a *visio beatifica* (részletezését ld. alább) előtti állapotban leledzünk. Ez a címe Balassi egy versének, amely a Balassa-kódex s egyben a szerelmi ciklus nyitóverse.

---

¹⁶ Bornemisza: Foliopostilla. CCCCLXX/B.

¹⁷ Uo. CCCCLXXI.

¹⁸ Uo.

Aenigma

egy horvát virágének nótájára

Jelentem versben mesémet,
De elrejttem értelmemet;
Kérem édes szeretőmet,
Fejtse meg nékem ezeket:

Minap én úton jártomban
Láték két hattyút egy tóban,
Hogy volna csendes úzásban
Együtt lassú ballagásban.

Gyakran egymásra tekintnek,
Kíról kitetszik szerelmek,
Egymáshoz való jó kedvek;
Hasonlók, mindketten szépek.

Hogy így együtt szerelmesen
Ők úsznának szép csendesen,
Azonközben nagy sebesen
Egy keselő csalárdképpen

Rájok menvén, az egyikét,
Körme között az szebbikét
Elkapá, foggatá szegént,
Mint szeretőt, kedve szerént.

Látván társa, bánatjában
Rív keserves kiáltásban,
Széllyel ballagván az tóban,
Nem tud, medgyen nagy bújában,

Mert látja társától váltát,
Látja maga özvegy voltát,
Bújában elszánta magát,
Óhajtja már csak halálát.

Ariosto *Orlando Furioso*ja (II. 38.)¹⁹ szolgálhatott ötletadóul, ha a vonatkozó részt nem csak az olasz szöveggel, hanem a 17. századi magyar fordítással vetjük össze, (a terminológia hasonlósága miatt) ez még nyilvánvalóbb: „Ez a lator ember-e? Pokolbeli ördög-e, vagy micsoda? Elég az, valamihelt meglátá az én kedves szeretőmet, mint sólyom az kis madarat, egy szemhunyasban űzi, fogja, viszi ez és kapá az én kis asszonyomat s kedve ellen elvivé, eszembe sem vettem jövetelét, hott már szeretőm oda fel kiált.”²⁰ Tehát népnyelvi az alapötlet, népnyelvi a vers, ám nem népnyelvi a cím-funkcióba került műfajmegjelölés: *aenigma*. (Érdemes lenne részletesebben is vizsgálni, hogy mi következik abból: Balassi nemzeti nyelvű költészetet művelt, miközben verseinek mintái többségükben nem a nemzeti nyelvű, hanem a neolatin költészet termékei, és miközben tudjuk: a népnyelvi és a neolatin költészet egészen más poétikát követett.) A korabeli poétikákban, de nem a népnyelvi, hanem a latin poétikákban jól ismert műfaj; találós kérdés, találós vers értelemben az ókortól használatos. Balassi aenigmája esetében legalábbis furcsa, hogy tipikusan latin (neolatin) nyelvű költészetbe tartozó művet magyarul ír, kortársai aenigmái, mint Hadrianus Juniusé (1511–1575) vagy John Owené (Iohannes Audoenus, 1564–1622) mindig latin nyelvűek. A magam részéről *a századból egyáltalán nem ismerek több népnyelvű aenigmát*. De van más furcsaság is: Balassi aenigmája nem, vagy legalábbis nem úgy aenigma, mint a kortársaké. Az emblémaköltéssel szoros rokonságot tartó aenigmák differentia specifikuma a megfejtés. Például Owen epigrammáinak hetedik könyvében (1606–1613) a 82. vers:

¹⁹ Tosto che'l ladro, o sia mortale, o sia
una de l'infenali anime orrende,
vede la bella e cara donna mia;
come falcon che per ferir discende,
cala e poggia in un atimo, e tra via
getta le mani, e lei smarrita prende.
Ancor non m'era accorto de l'assalto,
che de la donna io senti' il grido in alto.

A „falcon” a magyarban *keselővé* változik, hiszen a sólyom Balassinál is, kortársainál is nőmegszólító udvarló képek része: „*sólymom*, én édes vad *ráróm*” (Ötvenhetedik). A keselyű pedig saskeselyű értelemben veendő, azaz sas, s nem keselyű.

²⁰ ItK 1905. 166–173. Géber Antal közlése. (Állítólag Bethlen Miklós iratai közül került elő a fordítás.) A században az *Orlando Furioso*nak több mint másfélszáz kiadása volt, magyarországi magánkönyvtárakban (pl. Dernschwam-könyvtár) is többször felbukkant.

AENIGMA

Dic mihi quae in coelis extat vox* integra cuius
 In terris tantum syllaba prima patet?
 A megfejtés egy konkrét szó/fogalom: *Felicitas.

Ugyanitt a 120. vers:

ALIQUID EX NIHIL. AENIGMA ARITHMETICUM

Adderis* unum nihilo, nihil inde creatur.
 Adde uni** nihilum, nascitur inde decas.
 A megfejtés hasonlóképpen konkrétum: *01, illetve **10.²¹

Balassi aenigmájának nincs megfejtése, egy adott szóval/fogalommal a rejtvény nem megválaszolható. Már csak azért sem, mert a vers szintjén: nincs is rejtvény. Teljesen világos, hogy az egymást szerető szerelmespár egyikét, a nőt, elragadja egy másik férfi, így az előbbi férfi egyedül marad, s efölötti bánatában halálát kívánja. Ez szintiszta allegória, *de nem homályos allegória*. Akkor miért/mitől aenigma?

Poétika helyett forduljunk a teológiához. Balassi aenigmája akképpen és csak akképpen aenigma, amiként ezt a fogalmat Szent Ágoston a Biblia értelmezése kapcsán használja. Idézzük a *De Trinitate* vonatkozó részét (9/15)²²: „Sed haec allegoria non est aenigma. Nam nisi multum tardis iste sensus in promptu est. (*De az allegória nem aenigma, nem homályos beszéd, hiszen az értelme csak a nagyon buták számára nem világos.*) Ebben az értelemben Balassi aenigmája allegória, *de nem aenigma*.) Aenigma est autem ut breuiter explicem obscura allegoria sicuti est: *Sangvisugae tres erant filiae, et quaecumque similia. Sed ubi allegoriam nominavit apostolus non in uerbis eam reperit sed in facto (Az enigma, röviden szólva, homályos allegória, mint pl. ez: a piócának három lánya volt (Péld 30, 15), vagy ehhez hasonlók. De amikor az apostol allegóriát alkalmaz, azt nem szavakkal fejezi ki, hanem tettekben mondja el.* Ebben az értelemben Balassi aenigmája aenigma: a megfejtés a tettekben elmondás, a ciklusban történtek.) cum ex duobus filiis Abrahae, uno de ancilla, altero de libera, quod non dictum sed etiam factum fuit duo testamenta intellegenda monstravit. Quod antequam exponeret obscurum fuit. (*Kimu-*

²¹ Vö. <http://eee.uci.edu/~papyri/owen/7lat.html>

²² Vö. http://www.augustinus.it/latino/trinita/trinita_15_libro.htm

tatja, hogy Ábrahám két fián, akik közül az egyik rabszolganőtől, a másik szabad asszonytól született, két szövetséget kell érteni. Mielőtt ezt ki nem fejtette, addig homályos volt. A hatyúk-sólyom történet ugyanolyan világos mint a *Sangvisugae tres erant filiae* kijelentés: nem önmagában aenigma. De nem érthetjük mire vonatkozik, amíg a *tettekben kifejtést* – és nem egy szóban/fogalomban! – meg nem kapjuk. A megfejtésre fel-szólított ezért is a szerető, tehát a *ciklus egyik szereplője*, s nem – mint a latin versek esetében – az olvasó.) Proinde allegoria talis, quod est generale nomen, posset specialiter aenigma nominari.” (Ezért az ilyen allegóriát, amely valójában általános értelmű, úgy értelmezhetjük, mint sajátos aenigmát. Ilyen „generale nomen” értelemben sajátos aenigma Balassié.) Ez elmondottakból következik, hogy Balassinak – némileg sarkítva – *aenigma című verse* (a ciklusból kiragadva) *nincs*. Az így hívott vers ugyanis – mint vers, *nem aenigma, hanem egyszerű allegória*. Aenigma-ként csak a ciklus kontextusában létezik, a ciklusban történetek teszik – a Szent Ágoston leírta módon – aenigmává. Ilyen értelemben beszél az aenigmáról Boccaccio is.²³

Egyébként mintha visszautalna rá a hatodik Célia-vers:

Óh, szerencsétlen nap, ki elragad és kap
attól, ki híven kedvelt!

Elkapá, foggatá szegént,
Mint szeretőt, kedve szerént.

Szerelmesétől vált, nem csuda, az halált
hogya fejére kéri,
Mert bújában halál orvosságot talál,
fájdalma végét éri,
De az szörnyű válás végtelen kínvallás,
szívét örökké sérti.

Mert látja társától váltát,
Látja maga özvegy voltát,
Bújában elszánta magát,
Óhajtja már csak halálát.

Az aenigma, mint teológiai előkép, mintegy megjósolja, előlegezi a szerelmi történet végkifejletét, a halála előtt legszebben éneklő hatyú énekének céltalanságát.

Újjászületés

Alapvető teológiai fogalom. A hívő Krisztus megváltása révén újjászületik, ez az egyén esetében a keresztség által valósul meg, amely mintegy lemossa az eredendő bűnt, és – idézzük Bornemisza Pétert – „Az ő (Jézus Krisztus) nevébe bűneit mindenkor megbocsátaná, és úgy megigazítaná, annakfölötte meg is szentelné szent lelke által, új eszet, új szívet,

²³ Vö. Cesare Vasoli: A humanizmus és a reneszánsz esztétikája. Bp., 1983. 16–17.

új kedvet, új erőt adván neki, hogy megérthesse, mi légyen az jó, az igaz, és élhessen kegyes, igaz, józan, istenes életben. Jóllehet az utána is az ő romlott természete izgatná őtet az ő gonosz kívánsága szerint minden nap sokféle bűnökre és az nyugodni sem hadná.”²⁴ Ilyen megújulás (emberre, és nem természeti képre vonatkoztatva) kétszer²⁵ fordul elő Balassinál, először rögtön az aenigmát követő versben, amikor is szeretője levelének hatására „törődelmes szíve” (kiemelések tőlem):

Régi betegségből mint támadott ember
újul rózsza szagátúl,
 Vagy mint az régi rab szabadságnak örül,
 elszaladván fogságbúl.

Ínségből immár mert engem ő kivett
 előbbi szerelmemnek,
 Bús voltát szívemnek *lengedező szele*
 elverte jó kedvének,
 Búszerező szerelem már nem árthat nekem,
 mert oltalma fejmemnek.

A megújulást és a szél motívumot Jézus kapcsolta össze (Jn 3,8). Balassi – szándékosan, szándéktalanul – őt követi. Mint Bornemisza írja: „Erről ímígy szóla Nikodémusnak: Ne csudáldjad, hogy ezt mondom tened, szükség tinéktek *újonnan születni*. Az *szél*, hova akar, fú, és hallod az ő zugását, de nem tudod honnét jó és hová megyen. Ekképpen vagon minden, aki lélektől született.”²⁶

Visio betifica

Alapvető teológiai fogalom. A már idézett páli helyen (videmus nunc per speculum in aenigmate, *tunc autem facie ad faciem*) alapszik. Jelentése a hívő üdvözülése, amely jelenti a rejtőzködő Isten lehető legközvetlenebb, arcról-arcra, színről-színre való azaz *személyes* megismerését, közvetkezésképpen a teljes tudás birtokbavételét (a kinyilatkoztatások homá-

²⁴ Bornemisza Péter: Folioposztilla. XXVI/A.

²⁵ Másodszor a motívum a Negyvenedik versben bukkan fel:
Szemed verőfénye mert lelkem gyötrelme,
 haraggal ha rám támad,
 De viszont *megújít*, sok búmban vidámít,
 ha szerelmesen fogad.

²⁶ Bornemisza Péter: Folioposztilla. CCCLXXV/A.

lyának eloszlását), az üdvözültté átlényegülést, amely Bornemisza szavaival azt jelenti, hogy: „... tökéletes eszesek, bölcsek, értelmesek, igazak, tiszták, szentek, tökéletes természetűek, épek, bú, bánat, betegség, bántás, fájdalom, siralom és ohajtás nélkül olyak leszünk, mint ő maga, hol Istent színről-színre meglátjuk és őhöz hasonlóak leszünk.”²⁷ A fogalom sokkal többet – személyesebbet és konkrétabbat – jelent annál, amely *a siralomvölgy evilági lét–boldog túlvilág* képzethez szükségeltetik, az ilyen típusú vallási képzeteken belül a platonikus vallásfelfogások²⁸, kivált a kereszténység egyik sajátja (de pl. a szufi misztika is ismeri). Képzetét az egyházatyák még eredendően világi szövegekre is rávetítették (Ámor és Psyché), a világi, szerelmi költészetbe Dante Beatrice iránt érzett és megverselt szerelmével került be²⁹, s rakódott rá idővel egy protestáns-polgári

---

²⁷ Uo. CCCXXXIII/A.

²⁸ A *visio beatifica* görög mitológiai előképéről ld. Kerényi Károly alapvető munkáját: Carl Kerényi (Translated by Ralph Manheim): *Eleusis: Archetypal Image of Mother and Daughter*. SCHOCKEN BOOKS. New-York, 1977. (Számos egyéb kiadása is van.)

²⁹ Erről pl. Giorgio Petrocchi (1921-1989) Dante életrajzának XII. fejezetében (PRESENZA DELL' „INFERNO”) így ír: Il germe, l'abbiam già detto e più d'una volta, è nel proposito enunciato al termine della *Vita Nuova*, di dedicare alla vicenda dell'amore di Beatrice e della situazione morale del poeta dopo la morte della gentilissima una più degna sede letteraria, collegata alla "mirabile visione". Nel germe c'era appena l'idea di una "seconda" *Vita Nuova*, forse d'un poemetto allegorico, ma a poco a poco, nel mentre il poeta attende ad altre iniziative anche nel settore pratico, s'allarga, si consolida, si fissa in un grande poema che consentisse non già in un sogno terreno (cosa non impossibile, epperò inutile fantasticheria), ma nell'aldilà di una "mirabile visione" di incontrare di nuovo Beatrice, di riprendere il dialogo spirituale e amoroso interrotto dalla precoce dipartita di lei. Forse (e sottolineando questo "forse") in origine si dovè trattare soltanto **d'una visione paradisiaca, d'una visio beatifica** della donna beatificante. Ma la gran somma di esperienze umane fatte dal poeta sconsigliava soltanto un "trionfo" dell'Amore e della Eternità, dove non avrebbero potuto trovar posto, o allogarsi troppo di stretto, tutte quelle esperienze di vita reale: politica, morale, sociale, pubblica e privata, fiorentina e toscana, italiana ed europea. Prende corpo in luogo d'una visio paradisiaca una visio generale dello status animarum post mortem; così Dante non veniva meno al suo compito, ma lo integrava con una gran copia di fatti e personaggi che difficilmente erano collegabili alla vicenda della loda di Beatrice, e s'immergeva nella realtà contemporanea, non in quella sempre più remota del 1290. Ld. http://www.liberliber.it/biblioteca/p/petrocchi/vita_di_dante/html/cap_12.htm

értelmezés.³⁰ Szent Tamás, Eckhardt mester, az 1300-as évek párizsi egyeteme tett a legtöbbet népszerűsítéséért, a 14. században alakítják a tant úgy (*Geraldus Othonis*, XXII. János pápa), hogy az utolsó ítélet előtt még a szenteknek sem adathat meg a maga teljességében a visio beatifica. A szent tamási definíció szerint: „... desiderium naturale in *visionem beatificam*” – innen a terminus.

Balassi Ötödik versében a szerelmi üdvöt a visio beatificaval azonosítja:

Mint az idvösség semmi nem egyéb
 az Isten színének látásánál,
 Én boldogságom is csak abban áll,
 ha szerelmét látom igazsággal,

Ezt már Eckhardt Sándor, majd Komlós Tibor is észrevette, s az utóbbi így kommentálta: „Eckhardt kimutatta, hogy ezek a sorok Bornemiszára vezethetők vissza: »Köztudomású, hogy a hasonlat első része általános keresztény hittétel és a római egyház sem tanítja másképp. De Bálint – írja Eckhardt –, a hittant Bornemiszától tanulta és Balassiék papjának prédikációiban szinte szóról szóra megtaláljuk Balassi definícióját. (...)« Az ún. »boldogító látás« teológiai fogalma Petrarcanál is megtalálható, a Canzoniere 191. versében (Si come eterne vita e veder Dio): Mint öröklét, Istent láttatva égben, / több vágyat nem szül, tilt is vágyini többre, / látásod, Úrnóm, úgy lett lelkem üdve (Szabó Dénes fordítása). Nyilvánvaló: Petrarca inspirációjáról nem beszélhetünk, mert Bornemisz hatása annyira kézenfekvő, szövegközeli.”³¹ Véleményünk szerint itt éppen hogy a „szövegátvitel” teljesen lényegtelen. Nem az a fontos, hogy Balassi Bornemiszától vagy mástól veszi-e át a képet (az ugyanis olyannyira közhely és olyannyira használatos a 16. századi Magyarországon, hogy kb. annyi a jelentősége, mint hogy Balassi kitől tanult meg olvasni), hanem az, hogy *szerelmi költészetében alkalmazza* – mint a Komlós által hozott példában Petrarca –, erre Balassi nem találhatott példát sem Bornemiszánál, sem más magyar kortársánál.

³⁰ Vö. Ernst Bloch: *Das Faustmotiv in der Phänomenologie des Geistes*. Hegel-Studien, vol. 1. Bonn, 1961. 160. „Statt der Danteschen Visio beatifica am Ende erscheint das neuere protestantische Streben, die Vita actica, erscheint die neuere protestantisch-bürgerliche Commedia humana statt der ständisch-festen Commedia divina; erscheint eine im tätigen Wandel sich wechselnd aufschlagende Welt statt vorgeordnetem Gang und Schauplatz.”

³¹ Komlós Tibor: i. m. 32–33.

Ebben a versében a *visio beatifica* még elérendő cél, a *Negyedik Célia* versben, a „videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem” tanításának megfelelően, már e földön maga az elérhetetlenség.

Mielőtt e szakaszt idéznénk, két megjegyzés. Az egyik: minden poétikák alapvető kérdésére, arra, hogy mi poézis, Boccaccio teologizált választ ad, emígyen: „... a költészet egy képesség, amely Isten kebeléből veszi eredetét és hatásából nyeri nevét. (...) Azt fogják mondani talán [mármint egyes tudatlan verselők, K.P.] (...), hogy amit használnak, ahhoz csak retorikára van szükség, amit én részben nem tagadok. Megvanak ugyanis rész szerint a retorikában is, azonban a fikció beburkolásánál semmi szerepe a retorikának, merő költészet minden, ami így, *fátyol alatt* és válogatott módon van kifejezve.”³² *Fátyol alatt, mint a mesében, in aenigmate*: ugyanaz. A „csak retorika” szükséges a költészethez gyakorlatát még a 17. századi magyarországi poétikák is képviselik, ám ezek latin nyelvű, a latin költészet szabályait megfogalmazni kísérő poétikák.³³ A másik: Aquinói Szent Tamás arra keres választ, hogy alkalmazhat-e a Szentírás metaforákat³⁴. Igen, érvel, s mindeközben [Pseudo] Dionysius *Caelestis hierarchia*jának első fejezetére hivatkozik, amely szerint: „Az isteni fény sugara számunkra csak különféle *szent fátylakon* keresztül ragyoghat.”³⁵

Az abszolút (isteni) igazsággal, szépséggel a csupán érzékelhető képet (Szent Tamás: „*figuras sensibiles*”) befogadni képes ember közvetlenül nem szembesülhet, mivel azt föl nem foghatja, csak *a fátylon átsejlt*, a visszfényt. Ez alakítja Balassi költői képét: a *visio beatifica*, a nőben való üdvözülés értelmében is, itt a földön lehetetlen. A legszebb csak átlátszik e földre:

³² Boccaccio: *Genealogiis deorum gentilium libri. Liber decimus quartus. Cap. VII. 701.* A szempontunkból legfontosabb rész: „Habet enim suas inventiones rethorica, verum apud integumenta fictionum nulle sunt rethorice partes; mera poesis est, quicquid *sub velamento* componitur et exponitur exquisite.”

³³ A 16–17. századi magyarországi poétikákról, jellegükről ld. Bán Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században.* Bp., 1971, és kivált Bartók István: „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk” – Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között. Bp., 1998.

³⁴ A *Summa Theologiae* első részének kilencedik szakaszában.

³⁵ Aquinói Szent Tamás: *A teológia foglalatja.* (Első rész.) Fordította és jegyzetelte: Tudós-Takács János. Bp., 1994. 52–53. „Impossibile est nobis aliter lucere divinum ratium, nisi *varietate sacrorum velaminum circumvelatum.*” A középkorból természetesen még számos platonikus szépség-megfogalmazást lehetne idézni, kivált a skolasztikusoktól.

Mint nap szép homállyal *fejér felhő által*
verőfényét terjeszti,
Oly gyenge világgal³⁶ *vékony fátyol által*
haja színét ereszti
Célia befedvén, s mellyén tündökölvén
drága gyémánt kereszti.

Ez más, nagyon más, mint a „csillagok közt telihold mely fényes” egyszerűbb fényszimbolikája.

Ne tekintsük véletlennek a Dante-Petrarca-Boccaccio párhuzamokat: e tájakon kereshetjük Balassi költészetének forrásvidékét.

Teológiai nézetkülönbség mester és tanítvány között

Hogy Balassi Bornemisától tanulta a teológiát, az bizonyos, – igaza van Eckhardtnak. Az is közismert, hogy Balassi idővel másképpen gondolkodott, mint lutheránus mestere: a *Beteg lelkeknek való füves kertecské* úrvacsora-felfogása a helvét irányt követi, s az 1586-os katolizálás ténye is vitathatatlan. Ugyanakkor Balassi verseiben nyoma sincs a hitviták fő téziseinek,³⁷ mind istenes verseiben, mind szerelem-teológiájában az általános keresztény képzeteket használja, ezek lutheránus, helvét irányt követő vagy katolikus hívő által egyaránt elfogadottak, elfogadhatóak. Tehát nem felekezeti különbségre, hanem *az adott koordinátarendszeren belüli másképpen gondolkozásra* szeretnék példával szolgálni. Bornemiszta így ír 1584-ben megjelent Folioposztillájában:

„... mikor ereszti pedig az ő híveire (mármint a vétkeket, a bűnt – K.P.), jó végre míeli, hogy az által esmerhessék meg az ő bűnös voltokat, és *hova több bűnben esnek, annyival inkább kitetszik az ő irgalmasságának nagy volta*, és az ő szent fiának drága érdeme (...) Mondok, így ne csélcspaj magadnak.”

Nos, Balassi pontosan így csélcspaj magának a *Harmincharmadik* versben (amely 1583-1584 táján íródhatott):

Irgalmasságod is annál inkább kitetszik,
Azmennél több vétke néki megengedtetik,
Inkább kegyelmedben, mint büntetésedben
te irgalmad tündöklük.

---

³⁶ Értsd: világossággal, fénnel.

³⁷ Valószínűleg erre gondol Horváth Iván, amikor – terminológiaiilag szerintem helytelenül – Balassit szuprakonfesszionálisnak minősíti. Horváth: i. m. 206.

Szerelmi érvrendszerében is emígy, a *Huszonegyedik* versben:

De te, én elmémnek azelőtt szerelmes
s kegyes tömlőctartója,
Mit engedhetnél meg, ha ellened való
vétkem nékem nem volna?

E vakmerően bízó furfang, eme „csélcsapság” Balassi jogi érveléseiben is tettenérhető.

Fogadalom

Isten fogadalmáról – mint a kegyelemteológia alapvető teológiai fogalmáról – már volt szó. A 16. századi Magyarországon ezt a fogadalmat a „fogadás” összes hétköznapi kellékével, teljességgel konkrétan képzeltek el. Bornemisza szerint: „(...) az Krisztusban valamint magát Isten kötelezte, azmint ugyan esküvéssel is kötelezte”³⁸; „(...) Istenünket készszerítjük pecsétével e fogadásra (...)”, illetve: „(...) mintha kezet csaptunk volna az kerősztség fölött övele (...)”³⁹.

Balassi egész fogadalmi rendszert épít ki ciklusában. Az első részben az ő – szeretőjének tett – hűség-fogadalmáról tudósít többször is:

„Azért kérlek, a te szerelmedért / És énnékem *béadott kezédért*, / Mi együtt-éltünkért, // Hogy amiket nékem *te fogadtál*, / Bételjesíts és meg ne változzál, / Szerelmedben megállj! – figyelmezteti a hölgy (Tizenhatodik). Továbbá: „Gondolj *miközöttünk való kötelezést*, / Ne szerezzen senki *miközöttünk eszvést*, / Mert bánja az Isten *fogadás szegését*” (Vigésimum quartum); „*Fogadásomat* gondolja, hogy megbántam”⁴⁰.

A be nem váltott fogadalom: vétek, bűn. A második részben ezért, be nem tartott fogadalmáért, hűtlenségéért, házasságáért mint legfőbb vétkéért kell vezekelnie. Itt már a hangsúly Vénusnak Cupidó által tett fogadalmán van: töredelmes bűnbánat, megfelelő vezeklés esetén a költő megkapja a „nagy jó”-t, Juliát. „(...) *emlékezteti cupidót arra, amit venus őáltala fogadott* néki, ha feleségétől békével elválik (...)” – olvasható a *Harminchetedik* vers argumentumában. Hasonlóan a következő (*Harmincnyolcadik*) versben: „Vajha ez az volna, kit *Venus fogada fia által énnékem*, / Hogy kezembe adna, ha ő szolgálója szabadulna ígyében”. Az *Ötvenkettődik*ben már „morog cupidóra, hogy csak ígérte, s nem adja meg Juliát”:

³⁸ Bornemisza: Folioosztilla. C/B.

³⁹ Uo. CCLXV/B.

⁴⁰ Huszonhetedik vers.

Ez-é a fogadás, kit *anyád szavával*
Hitedre fogadván énnékem te mondál?

Cupidó válasza:

Hertelen akarnál ily nagy jóhoz jutni,
Kéért sok kínt kell még vallani, fáradni,
Nagy jót könnyen anyám nem szokott osztani.

De kérdlek, gyümölcsöt vallyon mely fa hozott,
Minekelőtte még meg nem virágozott?
Bolond, nem tudod-é, hogy tűrés ad hasznot?

De ne kételkedjél, bizony tiéd léssen,
Noha most így próbál, de ismét bévészen,
Julia tégedet meg bódoggá téssen.

Cupido kevesli a szenvedést s tűrésre int. Mintha a *Beteg lelkeknek való füves kertecske* „Miképpen bíztassa ember magát az üldözésnek vagy kénnek idejében” fejezetéből olvasná szentenciát a költő fejére: „gondold meg viszontag, hogy ez kevés ideiglen való tűrésedet és kínodat fogja örökkévaló öröm és dicsőség követni”.

A fogadalom logikája szerint Vénus az atyaisten, Jézus pedig Cupido szerepébe kerül.

A következő fogadalom ismét a költőtől származik: most már haláláig csak Istent fogja dicsérni.

A 27. psalmus fordításában írja: „Kéért én megállom nagy fogadásom, s ötöt holtig dicsérem”. A Balassa-kódex Hatvanegyedik énekét követő bejegyzés mintha erről a „nagy fogadás”-ról tudósítana, arról, hogy ezután már csak istent dicséri verseiben: „Még vadnak ennéhány Istenhez való énekek, kiket a psalmusokból is, magátúl is szerzett, ki mindenestül is tíz, azok más könyvben vadnak, nem is adja azokat ki, meddig több psalmust nem fordít meg azokhoz. Azért e világi éneket a Jephthes históriájátúl elválva, ki még nem kész” a másoló tollában maradtak (?) nagy valószínűséggel így egészíthetők ki: „többet nem szerez.”⁴¹ Érvelésünket gyöngíti, hogy a fogadásról a 27. zsoltár eredeti szövegében is szó van.

---

⁴¹ Ezt a kutatás eddig is így gondolta.

Fogadott fiú

Krisztus megváltása révén mindnyájan Isten fogadott fiai lettünk. Bornemisza megfogalmazásai szerint: „ő (az Isten) ily fogadást tevén: hogy mint édesatya úgy viseli gondunkat szent fiáért. (...)”⁴²; „Régen és még most is az Istent nem mertük volna atyai névvel nevezni, ha az Krisztusban való atyafiúságunk nem bátorított volna, de magát úgy jelenté minekünk, hogy őneki egyetlen egy szülötte a Krisztus, az mi fejünk, s az által mi *is fogadott fiak* vagyunk.”⁴³; „(...) nagy drága szóval jelenti meg Szent János: lássátok minemű szeretet adott nekünk az atya, hogy Istennek fiainak hivattassunk. Szerető fiacskáim, most Istennek fiai vagyunk (...)”⁴⁴.

A szerelemteológiában ennek a képzetnek a megfelelőjeként a költő *Vénus fogadott fia*. A *hetedek* vers szerint:

Mondják jövendölők bizonytal énnékem,
Hogy születésemben Venus megkért éngem
Arra, hogy csak magának szolgáltasson vélem.

Olyha, mintha hinném enmagam is ez szót,
Mert látom, hogy Venus kíván nekem sok jót,
Szerelmimben mert gyakran hoz énnékem hasznót.

Reám eleitől fogva gondot viselt,
Mint fogadott fiát, erkölcsemben kedvelt,
Látván természetemet, jól magához nevelt.

Az eddigiek alapján kijelenthető: Balassi szerelmi ciklusának *egyik* szervező vezérelve a teológia. Az aenigma előkép után az első Harminchárom vers, az „Ószövetség” előlegezi a kiválasztottságot (Anna szerelmét) és a judási nagy bűnt (a hűtlenséget, a házasságot, Anna elárulását). A második részben, az „Újszövetség”-ben bekövetkezik – nem a megváltás, hanem – a megváltás ígérete, a fogadalom, de az Isten szerepébe került Vénus nem üdvözíti a költőt. Az ő fogadalma nem érvényes, nem is lehet az, hiszen a megváltás ára Jézus kiontott vére: s itt hiányzik a méltó áldozat. A szerelemteológia a szélsőséges predestináció talaján áll, a szerelemistennő kényúrnő, aki az érdemtől teljességgel függetlenül emelhet

---

⁴² Bornemisza: Folioposztilla. CCLXV/B.

⁴³ Uo. CCLXVI.

⁴⁴ Uo. CCLXXV/B.

mennybe vagy taszíthat pokolba. Miképpen a református szemléletet versbe öntő Miskolci Csulyak István jellemzi istenét:⁴⁵

Én vagyok az Isten	kinek másom nincsen
mit akarok megleszen,	
Egyet ha felveszek	mást az porban vetek,
mint akarom úgy leszen	
Miért cselekedgyem	azért bizony tőlem
senki számot nem veszen.	

Nem csupán a siker/sikertelenség előre eldöntött, de a szerelem tárgya is maga az eleve elrendeltség:

Mint hatalmasnál nincs személyválogatás,
Így szerelemnél is nincs semmi választás,
Kinek-kinek az övé helyett nem kell más,
Béka lévén, fogolynak tetszik a kedves társ.⁴⁶

A szerelem: az istenszerelem gyönyörűsége és bűnös *pendant*-ja, „te-kintet nélkül való (...), midőn házastársok kérdené tőlek, mi volna, azt felelték, hogy semmi nem egyéb, hanem ők sem az Istent, sem az lelkeket, sem gyermekeket, sem életeteket, sem tisztességeket, sem nemzeteket, sem hírt, sem embert nem tekinthetnek az ő szerelmekben, hanem mindezeket hátrahagyván, az ő szeretőjüket *kell* szeretniük. Meg is halni penig ki kész lett volna szeretőjéért, tudok mind férfiat s mind asszont, úgy penig, hogy ingyen nem más miatt, hanem maga keze miatt; sem egyébért, hanem csak az szerelemnek szeretőjéhez való megbizonyításáért kellett volna lelkeknek ez világból kárhoyzattal kimúluiok, ha az Isten meg nem ótta s tartotta volna őket *csudaképpen*.”⁴⁷ (A *csudaképpen* Balassi szótárában a kegyelem állandó határozója.)

„A nő Isten szerepébe kerül” szoktuk volt mondani a trubadúr-költészet kép-mintáit követő Balassi-versekre. Finomítsuk ezt: legfeljebb olyan, mintha Isten lenne. Legfeljebb, néha, szent. De nem isten. A képek szintjén, túlozva, meglehet. De Isten nem legyőzhető. A nő igen. Hol Julia-Anna, hol Célia, hol más nyer. E szerelmi harcban, mert Balassi számára a szerelem is harc, néha ő győz. Végző soron persze legyőzetik: ám nem a nevesített hölgyek, maga a Szerelem, a szerelemisten, Vénus győzi

⁴⁵ RMKT 17/2, 67.

⁴⁶ Harmincadik vers.

⁴⁷ Szép Magyar Komédia, prológus.

le. S pontosan fogalmazva ez sem győzelem, hanem magának az isteni eleve elrendeltségnek a beteljesülése.

A szerelemteológia és teológia hasonlósága teszi hallatlanul nagygyá a különbséget: Venus beváltatlan ígérete a szentségtörés erejével hasonlítatik össze az Atyaisten Krisztus által tett fogadalmával, a végtelen isteni kegyelemmel, jóssággal, a krisztusi megváltással. Balassi szerelemistene kényúr(nő), de istene nem kényúr. Hogyan tanítja Bornemisza? „Nem csak leszállanunk kell az Krisztussal, hanem együtt véle fel is kell mennünk, mind szívünkkel, mind szánkkal, mind tagjainkkal. Szívünkkel akkor megyünk fel az Krisztussal: mikor leszállott és megkeseredett szív miatt kétségbe nem esünk, hanem lelkünket felemelvén az ő érdemére, bizzunk őbenne, őtet nagyinak, hatalmasnak és erősnek böcsüljük, mind érdemébe, mind méltóságába, mind szövényébe, mind uralkodásába. És csak egyedül őbenne bízunk, mind bűn, mind ördög, mind halál, mind pokol, mind ez világ gyűlölsége ellen, az Isten ígéjének tanyítása szerint.”⁴⁸ *Ezt az ascensiot valósítják meg az istenes versek.*

Teológia

Konszenzus alapján mintegy 20 „istenes” Balassi-versről beszélhetünk, ezek közül három (*Áldj meg minket, Bocsásd meg Úristen, Pusztában zsidókat*) beépül a világi versek ciklusába, következésképpen 1589-ben vagy korábban íródott. (*A Bocsásd meg Úristen* két változata akár két külön versnek is tekinthető.⁴⁹) A fennmaradó 17 versből 10 – ha hiszünk a Balassa-kódex másolója bejegyzésének – már ugyancsak elkészült 1589-re, ezek a „Más könyvben” lévő énekek. Tehát 5 év alatt, 1589 végétől 1594 májusáig Balassi mindössze hét istenes verset írt, vagy legalábbis ennyi maradt fent. Ennek a gondolatmenetnek ugyan számos hibája lehet – ezt most ne firtassuk – ám legalább annyi kétségtelen belőle, hogy a korai, az 1588-89 táján írt/átírt és a későbbi istenes versek megkülönböztetése nem jogtalan. A teljesség igénye nélkül mindegyik csoportból néhány példát ragadunk ki.

Jól elkülöníthetők a Bornemisza hittanóráit és a *Füves kertecske* gondolatait visszhangzó ifjúkori versek azoktól, amelyeket a szigorú és teológiai igen jólképzett Bornemisza valószínűleg kárhoztatott volna, hiszen bennük az ember már-már egyenrangú társa Istennek (szünnergizmus:

⁴⁸ Bornemisza: Folioosztilla. CCCXXXVI/B.

⁴⁹ Így jár el az internetes kritikái kiadás (Horváth Iván–Tóth Tünde). Vö. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/itart.htm>

Isten és ember bármely területen való egyenrangúsága, leginkább a protestánsok által kárhoztatott bűn).

Korai versei közé tartozik⁵⁰ a *Bizonnyal esmérem rajtam nagy haragod* kezdetű, Balassi Bálint akrosztichonú. A 38./2-4 zsoltár gondolatmenetét követi, ám Bornemisza-féle hangszerelésben. Néhány motívum-párhuzammal illusztrálva a szoros kötődést:⁵¹ tagaimot / Bűneimért nékem igen ostorozod. // *bűnösök vagyunk, (...) ki miatt mégis ostoroztatunk; vitt ördög az bűnben // rajtunk az ördög; Soksága bűnömnek retteget engemet, // bűnösök vagyunk, az is retteget bennünket; Senki nincsen, Uram, ki bűn nélkül éljen, / Mert még az igaz is hétszer ő napjában / Béésik az bűnben, / De szent lelked az, ki ismét felemeljen. // De az mi urunk Jézus Krisztus ígérte, az mi bűnünk bocsánatját, hetvenhétszer is egy napra, et (sic!) ajánlotta magát és az ő szent atyját és az ő szent lelkét sokképpen mi nekünk, ő velünk lévén, ki árthatna nekünk?*

Ez a vers is a segítő kegyelemért kérleli Istent, a gondolatmenet érdekessége, hogy csak részben mondja fel a szokásos leckét. Eredendő bűn („anyámnak méhében bűnben fogantattam”), a keresztség szentsége révén annak megbocsátása („Kiből noha tőled kimosogattattam”), ismét (immár a saját véték jogán) bűnössé válás, e bűnbeesett helyzetben Isten kegyelmének kérése. Eddig szokványos. Most kellene következnie a Krisztus véérére való hivatkozásnak, az Isten ígéretere („fogadására”) utalásnak, amelyek mintegy indokolják a kegyelmet. De – szemben Balassi néhány más versének gondolatmenetével – nem ez következik. Hanem: „Senki nincsen Uram, ki bűn nélkül éljen, / Mert még az igaz is hétszer ő napjában / Béésik az bűnben / De szent lelked az, ki ismét felemeljen.” A Szentlélek kegyelemhozó szerepe mintegy evidencia, mondhatni, Balassi pneumatológia-tana, akárcsak mesteréé. Ebben a versben kevésbé kötődik a krisztológiához, korabeli koordináták szerint leginkább melanchtonianus.

„Tanúságra szerzé ez verseket öszve” – olvashatjuk az utolsó versszakban, s valóban, a hívők tanulságára íródott tézis-vers, s mint ilyen, az

⁵⁰ Legalábbis a kritikai kiadás szerint. Vö. Eckhardt Sándor: Balassi Összes Művei I. Bp., 1951. 37. A kronologikus sorrendbe helyezni szándékozott versek közül ez az ötödik. Az akadémiai irodalomtörténet is így vélekedik. Vitatja ezt a nézetet Komlószi (i. m. 27.): „A vers azonban nemigen sorolható a korai szövegek közé, pusztán képeinek jellege is a későbbi keletkezésre utal”. Érvei megfontolandók, ám ha a vers a vázolt átirat nyomán nyerte el végső formáját, inkább támogatják mintsem cáfolják tézisünket.

⁵¹ Az idézet első része Balassi verse, a második, a kurzív, Bornemisza Foliopostillájának XIII. lapjáról.

egyetlen Balassi életművében. Egykori tanára bizonyosan szívesen olvassatta. *Balassi viszont nem vette be istenes versgyűjteményébe.*⁵²

A Szentháromság-himnusz három verse a nyomtatott kiadásokban (mind az ún. rendezetlen, mind az ún. rendezett kiadásokban) egy csoportban hagyományozódik. Ám az is nyilvánvaló, hogy a versek más-más időpontban íródtak, s csak utólag szerkesztődtek egységbe. Ekkor, a ciklussá szervezés során, a szakirodalommal egyetértve, valószínűleg 1589 tájt alakíthatta Balassi verseit úgy, hogy a három himnusz sorainak száma – mint ezt Horváth Iván megfigyelte⁵³ – éppen 99 legyen. Az átalakítás legfeltűnőbb az első himnusznál. Ez eredetileg a 4. zsoltár parafrázisa lehetett, a zsoltár párhuzamos helyei alapján az alábbi, hibátlan értelmű szöveggel:

Balassi 4. zsoltár parafrázisa

Ments és vezess ki, Uram, az sok vészből,
Viselj gondot rólam, te árvád felől,
Ne szakadjak el tőled, Istenemtől,
Segélj, kiáltok csak hozzád egyedül!

Reméltelen mindeneknél életem,
Látván vesztet, örül sok ellenségem,
Csóválván fejeket, csúfolnak engem,
Barátim is mind idegenek tőlem.

De mind ennyi sok háborúimban is
Érzi lelkem, hogy reménség kívül is,
Csudaképpen még kimentesz végre is,
Noha nem látom most egy csepp módját is.

Terjeszd ki hát fényes orcád világát,
Száraszd azzal szemeim nedves voltát,
Mert csak te fényed siralmat száraszthat,
Búból menthet, jóra mindent fordíthat.

A 4. zsoltár szövege a Vulgata alapján

cum invocarem exaudivit me Deus iustitiae
meae in tribulatione dilatasti mihi miserere
mei et exaudi orationem meam

3. filii hominum usquequo gravi corde ut
quid diligitis vanitatem et quaeritis mendacium
diapsalma

4. et scitote quoniam mirificavit Dominus
sanctum suum Dominus exaudiet me cum
clamavero ad eum **5.** irascimini et nolite
peccare quae dicitis in cordibus vestris in
cubilibus vestris conpungimini diapsalma

6. sacrificate sacrificium iustitiae et sperate
in Domino multi dicunt quis ostendet nobis
bona

7. signatum est super nos lumen vultus tui
Domine dedisti laetitiam in corde meo

8. a fructu frumenti et vini et olei sui multiplicati sunt **9.** in pace in id ipsum dormiam
et requiescam

10. quoniam tu Domine singulariter in spe
constituisti me

A kezdőkép az Atyaistent legfontosabb jellemzőjével, azzal, hogy ő a *teremtő*, szólítja meg. Már itt, az első versszakban előfordul az önjellemző *veszett (=elveszett)*, amely azután még háromszor ismétlődik a versben (s egyszer sem fordul elő a zsoltárparafrázisban). Ezt a melléknévi igene-

⁵² Itt nincs terünk e tétel részletes filológiai bizonyítására. Mind a mérvadónak tekintett Kőszeghy–Szabó féle kiadás, mind az interneten publikált Horváth Iván–Tóth Tünde féle kritikai igényű kiadás „gyűjteményen kívüli” versnek tekinti.

⁵³ Horváth: i. m. 72.

vet Balassi csak a ciklus második részében (43: veszett fejem; 54: én veszett; 55: veszett nyavalyás fejem; 56: ily veszett) és a *Szép magyar komédiában* használja.

Az 1588-89 tájt keletkezett⁵⁴ második himnusz *nem* Jézus elsődleges tulajdonságát (megváltó) hangsúlyozza. Természetesen a Krisztus vi-téze, a *miles Christi* felfogás ellen teológiailag semmilyen kifogás sem tehető, ám egy konvencionális Szentháromság-értelmezés mindenképpen a Teremtő-Megváltó-Kegyelemhozó hármasságot verselné meg.

Az első és a második himnusz „csodaképpen” fordulata bizonyítja: az isteni segítség nem automatizmus, a *gratia creata* avagy a *gratia actualis* maga a *csoda*. A trentói zsinat 7. fejezete a megigazulást Isten részéről *bűnbocsánatként*, az ember részéről *megszentelődésként*, *belső megújulásként* értelmezi. Bornemisza szerint is⁵⁵: „De az lelki születés szerez: Előszer bűn bocsánatját. (...) Az kik újonnan születnek, azok mehetnek Istennek országába. De ez újonnan születésünkről eszünkbe vagyuk ezt, hogy az megújulás most nem tökéletesen lesz, hanem csak rész szerint kezdetik. (...) És noha *meg is újulunk és Istennek lelkének templomává lesziünk*, mindazáltal megmarad benünk az eredendő bűnnek is gyökere, az romlott természet. (...) Azért un-talan szükség az hiveknek kérniek, Bocsásd meg az mi bűneinket (...)”. Balassi ebben a szellemben és ugyanezekkel a teológiailag kötött formákkal szól Istenéhez a harmadik himnuszban: „Könyörgök tenéked, hogy *szentelj meg engem, / Tulajdon templomod* hogy lehessen lelkem, / Szeplő nélkül *tiszta legyen én életem, / Lakozzál Te bennem!*”

Ebben a *kegyelem* segít, ellenszolgáltatás nélkül, „*ingyen*”. Ez az egyik legfontosabb páli fogalom, idéztük már ezzel kapcsolatban Szent Pál Rómaiakhoz írt (3. 22–23) levelét. Jól értsük: ez nem azt jelenti, hogy Isten nem vár tiszta életet, ám ez nem lehet elégséges ellenszolgáltatás, – az isteni kegyelem gratis volta kizárja. A bűnös is – megbánva bűneit – a kegyelem révén üdvözülhet, ám a legjobb ember sem juthat csak önnön érdemei révén a mennyországba. A Szentlélek-himnusz egyébként *némileg szemben áll a lutheri felfogással*, mint már mondtuk, Balassi a Petrus Lombardusra visszavezethető, elég általánosan elterjedt Szentlélek egyenlő szeretet azonosítást fogadja el, míg Luther éppenhogy nem ezt hirdette, szerinte a Szentlélek személyes partner, aki a hitet adja, s aki csak hitben fogadható be (az „extra me” átváltozása „pro me”-vé).

⁵⁴ Az akadémiai irodalomtörténet 1588–89-re datálja (i. m. 463), Eckhardt 1588 elejére (BÖM I., 211).

⁵⁵ Bornemisza: Folio-postilla. CCCLXXV/A.

A Szentháromság-himnuszokban Balassi *nem* teológiai tételt, hanem meghatározott élet- (vagy fikciós) helyzetet verselt meg: a költő „veszett” (elveszett) ugyan, szégyen is fenyegeti, ám az Atyaisten, Jézus és a Szentlélek segítségével egyrészt a vitézség (s a vele járó jó hír s név), másrészt a szűz (következésképp itt nem Juliáról, s nem is Krisztináról van szó) feleségül vétele révén megmenekedhet. A „Hadd vehessek búcsút immár bánatimtúl, / Légyek víg ezentúl!” fordulat/kérés számos további istenes vers fő jellemzője. Zsoltáros hangon folytatja a himnuszok gondolatmenetét a *Nincs már hová lennem, kegyelmes Istenem*: sanyarú helyzet – fordulat (megszentelődés, újjászületés) – ezért „dicsérhessen lelkem”, egy nem lényegtelen különbséggel: a kivezető út itt már csak a vitézségen, a jó híren-néven keresztül vezet, szó sincs immár szűzről, házasságról. Míg a harmadik Szentháromság-himnuszban „Áldj meg (...) igaz szerelemmel,” addig ebben a versben: „Áldj meg vitézséggel”.

A Dávid szerepében lévő Balassi gyakorta kiszól a zsoltárokból. A Buchanan alapján készült 27. zsoltár nála újszövetségi, kegyelemteológiai fogalmakkal bővül. „Rám dühödt szájokból kivőn ő markokból, rajtam mert *ingyen* könyörüle” – olvasható az első versszak utolsó sorában. „Tőle ezelőtt is ez egyet, s most is kértem, hogy ránézhessenek” – utal a második versszakban a (Bornemisza által is oly kedvelt) visio beatificára. Buchanan „*exemptus malis*”-ából pedig *Sátán* lesz, Bornemisza ördög-hite nagyban hathatott a tanítványra. Arról sincsen szó a latinban, hogy Isten „nagy csudálatosképpen” mentené meg az énekszerzőt, ez a fordulat, akárcsak az első Szentháromság-himnuszban („*Csudaképpen* még kimentesz”) az isteni kegyelemre utal, amely maga a csoda. Az 54. psalmust Theodorus Beza parafrázisából fordítja Balassi. A „Dicsérlek énekekkel” fordulat csak a magyar szövegben (és persze számos zsoltárban) szerepel. A szintén Béza parafrázisából készült 42. zsoltárt személyes utalás – „Azki járt életem vesztére s kárára, / Szégyenvallására” – egyéníti, ez nagyon más, mint a latin általános „ellenségek, rosszakarók”-képe.

A „Segélj meg engemet, én édes Istenem!” kezdetű ének Balassi önálló verse, legalábbis eddig nem került elő mintája. Az önálló megfogalmazást mutatja az önjellemező „veszett” felbukkanása, továbbá a kegyelemtani képek, az isten fogadása, a „mi hasznod lenne” kérdés, s kivált a kételkedő hit megfogalmazása: „Sok nyavalya miatt apadott hitemet / Most többíts meg bennem, segélvén fejemet”.

Mint egy nagy bárkában, vedd bé azért szegént
Jó áldomásodban **fogadásod szerént,**
Hogy az **kétség** miatt el ne hágyjon megént
Téged, szentséges fént!

Kiből, Uram, néked de mi hasznod lenne,
Ha a **kétség** miatt ő Pokolra menne?
Lám, már megváltottad, hogy ne égne benne,
Sőt jót érdemlene.

Jézus tanítását Bornemisza így tolmácsolja: „ha elhitted azt, hogy én segíthetlek minden lehetséges annak, az ki hiszen.” Balassi és a bibliabeli ember ugyanazt mondja: „Hiszem, Uram, de segíts, hogy hihessek!”⁵⁶

A kegyelemteológia, mondtuk már, bármely keresztény felekezet számára lényegileg azonos volt. Az a terület, ahol a hívő leginkább kerülhetett személyes kapcsolatba istenével, következésképpen a korabeli lírai vallásos versek, a könyörgések, vagy akár a személyes hitről írott kegyességi iratok ezen alapszanak, sőt – láttuk – még a zsoltárparafrázisok is felhasználják. Talán még a teológiai nyilatkozatoknál (Trento végzéseinél, a különböző protestáns hitvallásoknál) is világosabban bizonyítja ezt az egységet a különböző felekezetű befogadók viselkedése: a kegyelemteológiát egyként értették és igényelték, különben nem jelenhettek volna meg Balassi versei lényegében azonos szöveggel a bécsi katolikus kiadványban és a bártfai, váradi, lőcsei, kassai, kolozsvári protestáns kiadóknál.

Mégis, ha nem is közvetlenül a 16. századi kegyelemteológiában, de az ugyanazt másképpen értelemező következményben, a predestináció felfogásában alapvető különbségek vannak a felekezetek között. A szélsőséges predestináció talaján álló szerelemteológiával szemben az istenes versek alapvetően a mérsékeltebb lutheri felfogáshoz állnak közel (ezt próbáltuk igazolni pl. Bornemisza hatásának bemutatásával), néhány vers pedig, s ezek a későbbi vagy később átírt versek, inkább az ember szabad akaratát világosabban valló katolikus eszmeiséghez.

Talán nincs olyan értelmező, aki ne figyelt volna fel Balassi Istennel szembeni alkusz voltára, esetenként már-már szemrehányó vagy számonkérő hangjára, a „mi hasznod”-fordulatra (amely persze szó szerint és azonos szerepben megtalálható szerelmes versében is). „Kiből, Uram, néked de mi hasznod lenne, / Ha a kétség miatt ő Pokolra menne?”; „Mi hasznod benne, ha martalékja leszek az Sátánnak? / Hiszem nem néki te-

---

⁵⁶ Uo. DCXLIX/B.

remtettél volt, hanem temagadnak” és „Kínszenvedését vallyon héában hagyod-é fiadnak?; „Mi hasznod benne, hogyha veszélre jutok kétség miatt, / Kit fiad által hozzád váltottál, mint fogadott fiat?”; „Jusson eszedben, azmit régenten fogadtál, / Hogy mihelt néked könyörgök, szabadítánál.” és „Hol az te irgalmasságod, / Kivel vertedet gyógyítod? / Hol az te erős jobb karod, / Kivel híved szabadítod?”⁵⁷

Balassi, döbbenetes módon, a másik fél szempontjait, az Istenét is figyelembe veszi: „de mi hasznod lenne” – meri kérdezni Istenétől; ember gondolkodik az Isten fejével.

Az egyik típusú értelmezés ebben valami balassisan sajátosat lát: „Egy alkudozó, periratokhoz hasonló, vitatkozó modor lett általánossá ezeknek az éveknek az istenes verseiben”⁵⁸ – írja az akadémiai irodalomtörténet. Mások ugyanebben intellektuális gögöt, a „reneszánsz ember” jellegzetességét vélik felfedezni.⁵⁹ A másik felfogás⁶⁰ éppen arra figyelmeztet, hogy ne lássunk semmi különöset a hangütésben: ez a zsoltárok hangja, amely legfeljebb a zsoltárokat nem ismerőknek lehet szokatlan.

Az utóbbi állítást nehéz lenne vitatni, hiszen valóban számos zsoltárpárhuzam lenne Balassi képeihez kapcsolható. Bornemisza is így kérdez: „Mint vegyük *hasznait* az Krisztus kínszenvedésének?”⁶¹

Kortársai, közvetlen utókorá hasonlóan érvel. A fogadásról például ugyancsak Bornemisza így – mai fülnek szokatlanul – vélekedik: „Istenünket *készerítjük pecsétével* e fogadásra”⁶². A 17. századra pedig már közbeszéd, még hozzá leggyakrabban kálvinista közbeszéd lesz, ha Istent, jóllehet Balassinál udvariasabban, emlékeztetik fogadalmára: „édes

⁵⁷ Segélj meg engemet..., Óh, én Istenem..., Kegyelmes Isten..., Lelkemnek hozzád való..., Óh, én kegyelmes Istenem...

⁵⁸ A magyar irodalom története: i. m. 463.

⁵⁹ Nemeskürty István véleményét idézi Kelényi István: Balassi Bálint: Dicsérlek énekkel. Bp., é. n. 21–22.

⁶⁰ „Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a modor nem Balassi sajátja, hanem a bibliai zsoltárróké. Az Istennel párbeszédet folytató zsoltáros is minduntalan és minden elképzelhető módon figyelmezteti az Istent ígéreteire, szövetségének megtartására. Így viszont más elbírálás alá esnek az ilyen kifejezések: „Szent Fiad által tett ígéretid jussanak eszedben”. Vagy a kilencedik versszak merész hangvétele: „Mi hasznod benne, ha martaléka leszek a Sátánnak? Hiszen nem neki teremtettél volt, hanem te magadnak, Kínszenvedését valljon s héában hagyod-é fiadnak?” – veszi védelmébe Balassit Barlay Ö. Szabolcs *Balassi Bálint, az istenkereső* c. könyvében. (Bp., 1992.) Az internetes verziót használtam: <http://gimn-db.piar.hu/pazmany/k279.htm>.

⁶¹ Bornemisza: Foliopostilla. CXXVII/A

⁶² Uo. CCLXV/B

atyám, édes Istenem! *emlékeztetek* téged a Jézus Krisztusnak fogadására” – írja *Önéletírásában* Bethlen Kata. A „mi haszon” fordulat a Balassi utáni protestáns és katolikus költészetben is vissza-visszatér. Miskolci Csulyak István a 30 zsoltár parafrázisának 6. szakaszában írja.⁶³

Látám, hogy Isten dolga mindjárt kiálték hozzá:
mondék, Uram, *mi hasznod* halálomba,
bár elevenen menjek is az sírba,
mert az hamu és por téged imádságába
nem tisztelhet, nem is tisztel akaratomra.

A katolikus Nyéki Vörös Mátyás többször is használja, a vers többi része is Balassi modorában:⁶⁴

De illy kis erőtlen gyenge féreg ellen
Mi haszon megmutatnod,
Erőd falevél ellen kit az gyors szél
Elhány, azt nyomorgatnod,
Nem tetszik meg avval, ha sietsz pokollal,
Régi irgalmasságod.

Hiszem Te nem örülsz, mert senkit nem gyűlölsz,
Hogy valaki elveszen,
Ki az bűnösökért jöttél váltságokért,
Hogy senki ne rettegjén,
Felségedhez mennyi idvösség keresni,
Igazúljon meg ingyen.

Légy kegyelmes azért, és sok bűneimért
Méltó ostort ne bocsáss,
Vereségtől kémélj, irgalmassággal élj,
Ne fogyjon vigasztalás,
Szánja szent felséged kis kelletlen férged,
Azki bizony nyavalyás.

---

⁶³ RMKT 17/2. 72.

⁶⁴ Gyarmati Balassa Bálint istenes éneki. Bécs, 1633. 132–135., és RMKT 17/2 (10–12. szakasz). 114.

Egy másik versében:⁶⁵

*Mi hasznod, Úristen, hogy engemet üldöszs,
Gyarló bűneimért ilyen igen gyűlölsz,
Aszu falevélnék pörzsölésén örülsz,
S te élő-könyvedből szintén már kitörölsz.*

Nem vesztesz énvelem semmit el, jól tudom,
De kicsin abban is haszon, ha kárhozom,

És mégse intézzük el a kérdést a „zsoltáros hang” válasszal. Igenis, Balassi sajátossága ez, építőelemei a zsoltárok, de ideológiája a szabad akaratot is hangsúlyozó *katolikus attitűd*, mely szerint Isten nem szélelyből cselekszik, hanem a krisztusi megváltásban rejlő fogadalmá szerint. Olyan *üzlet* ez, ahol az egyik fél, az ember, a kétkedés nélküli hitet és Isten feltétlen dicséretét (de nem az érdemet, nem a jócselekedetet) adja cserébe, míg a másik fél, az Isten, a kegyelmet és a Krisztus vérével megszerzett megváltást. Mindkét fél célja, (Balassi terminusával „*haszna*”) hogy – akár alkuk sora révén – az üzlet megköttesék: az ember üdvözüljön. De ez egyáltalán nem szükségszerű: az alkut el lehet rontani, ha az egyik fél, az ember, túl keveset (megfogyott hitet, hamis dicséretet) képes vagy akar adni. A másik fél, a (fel)foghatatlan Isten mindig ugyanazt kínálja, így az alku meglehetősen egyoldalú, de – legalábbis az ember részéről – alku⁶⁶. A protestáns szemlélet ezt nem ismeri: emlékezteti Istent fogadalmára, hivatkozik a kegyelemre, az Ószövetség nyomán esetenként követelőzően (*Ézs. 63.15.: 15. „Tekints alá az égből, és nézz le szentséged és dicsőséged hajlékából! Hol van buzgó szerelmed és hatalmad?”*⁶⁷), de sohasem perli a végtelen isteni hatalmat.

Balassi hatása jól nyomon követhető: míg egyes szerzőknél, többnyire protestánsoknál, (elsősorban de nem kizárólag) ez zsoltárparafrázisokban, mindenképpen tompított szünergizmusokban valósul meg, addig másoknál, többnyire katolikusoknál, akárcsak Balassi kései istenes verseiben, a

⁶⁵ Dialogus. Az kárhozott lélek nagy sírással az égből fölkiált. RMKT 17/2 (262–263. szakasz). 162.

⁶⁶ Eme általam korábban is használt terminus, őszinte sajnálatomra, sérti egyesek valóságos érzékenységét. Kelényi: i. m. 21.: »Egyes elemzők, nyilván saját ateizmusukból kiindulva, diffamáló szándékkal *alkodozó*-nak tartják őt kéréseiben. Még Kőszeghy is akként magyarázza a „mi haszon benne” fordulatot a „*Segélj meg engem*”-ben, hogy eljut „*az Istennel való alkudozásig*” «.

⁶⁷ A Károlyi-féle fordításban.

kegyelemteológiába oltott „merész” zoltár-képek a személyes bűnbánat, az én-, (és nem a mi!)-költészet létrehozói, s nem feltétlenül zoltárparafraízisok. Jellemző, hogy Nyéki Vörös egyik idézett verse *bűnbánati* zoltár, a másikban „Az kárhozott lélek nagy sírással az égben fölkiált”. Mindez összefügghet a katolikusoknak, kivált a jezsuitáknak (molinizmus) a szabad akarat és a predestináció összebékítésére való törekvésével.

A szabad akarat–predestináció paradoxon más-más megközelítése a versekbéli istenviszony másságában is jelentkezik. Ez az attitűdbeli különbség azonban (még) nem akkora, hogy a különböző felekezetű keresztény befogadókat zavarná. Nem akkora, de létezik.

Balassi mintegy húsz istenes versével sokkal nagyobb hatást gyakorolt *közvetlen* utókorára, mintsem szerelmi költészetével. Az utóbbi képei, fordulatai elterjednek ugyan a 17. században, de a bonyolult versideológia, a cikluszerkesztés szolgálatába állított szerelemteológia semmiképpen. Ezzel szemben istenes verseinek mind bornemiszás hangütésű sorozata, mind a kései versek „alkudozó”-típusa, „a perlekedő hang” iskolát teremtett.

Csönd

Van olyan istenes verse, talán – érezzük ma – legnagyobb vers, amely a szenvedő ember elementáris erejű fohásza a csöndért, az evilági békéért. Az „Adj már csendességet, lelki békességet, mennybéli Úr!” felkiáltás karkai erejű. Itt már nincs alku. Még pontosabban, József Attilával szólva: „Nincs alku, én hadd legyek boldog”. Számos bibliás szóhasználatú párhuzamot lehetne idézni a korból a csöndért fohászzkodásra, s e versben is ott vannak a kegyelemteológia közhelyei: mégis, ez már nem értelmezhető katolikus vagy protestáns attitűdként, a teológia válik szolgálólánnyá, metaforává, lefoszlik minden egyéb, s négy szemközt marad a végtelen irgalmú Isten és az esdő ember.

Jézus mondotta: „Bizony mondom nektek, hogy a vámosok és a cédák megelőznek benneteket az Isten országában.” Ezt is hitte Balassi.

Az isteni hatalom az egyetlen uralom. Hatalma lehet másnak is, (szakrális) uralma csak Istennek. A hatalom esetleges (megszerezhetik jogosan és jogtalanul), az uralom megmásíthatatlan és végérvényű.

Hite szerint a „szerelem költője” „most él az Úr Istenben és az ő szent fiába, a Jézus Kristusban, kitől szemtől-szembe hall és tanul immár végzetlen örvendetes jókat.”⁶⁸

---

⁶⁸ Balassi anyjáról, Balassi Jánosné Sulyok Annáról írta e szavakat Bornemisza Péter postillája első kötetének előszavában (1573. október 1. Sempte.).

Balassi, Grabowiecki és Báthori István**GÖMÖRI György**

Báthori István lengyel királyról számtalan vers született rövid országlása alatt és röviddel halála után. Ezekről a főleg latin nyelven írott, de lengyel és magyar nyelvű versekről már több helyen beszámoltam¹, és most ezt a tanulmányt egy negatív kijelentéssel kezdeném. Ugyanis nem maradt vers fenn Báthoriról sem Balassi Bálint, sem a lengyel Sebastian Grabowiecki (1543 körül–1607) tollából, jóllehet mindketten a lengyel király személyes ismerősei és szolgálói voltak. Ennek okaira később szeretnék kitérni, most csak azt vizsgálom meg, milyen volt a két (kizárólag anyanyelvén verselő) költő viszonya a hatalomhoz általában és „névre szólóan” somlyói Báthori Istvánhoz.

Mindenekelőtt hasonlóságot látunk a két költő Báthorihoz való viszonyában: mindkettő a negatív pólus felől mozdul el a pozitív felé, Balassi esetében talán még nagyobb hangsúllyal, mint a mindenkor udvarban szolgáló Grabowiecki esetében. A filológusok számára nem újdonság, mennyire ambivalens Balassi Bálint viszonya a hatalomhoz. Apja, a zólyomi főkapitány, még a királyi Magyarország egyik legfontosabb embere, akinek ugyan árulás gyanúja miatt egyszer el kell menekülnie Lengyelországba, de aki magyar–lengyel birtokos főúr, a Habsburgok és a lengyel korona alattvalója. Balassi János, alighanem részben azért, hogy a császár iránti hűségét bizonyítsa, 1575 tavaszán elengedi fiát egy olyan, legalábbis kétes kimenetelű vállalkozásba, mint amilyen a Bekes Gáspár-féle expedíció volt. Ez a törvényesen megválasztott erdélyi fejedelem elleni hadjárat, mint tudjuk, Kerelószentpálnál a Bekes-pártiak súlyos vereségével és Balassi Bálint foglyul ejtésével végződött. Ezek után azonban hiába kérte ki az ifjú foglyot a szultán Báthori Istvántól, a fejedelem ezt a

---

¹ Utoljára: Gömöri 1999, 87–107.

kérést különböző okokra hivatkozva kerek perec megtagadta.² Ez annál is figyelemreméltóbb, mivel a szultánnak adott válasz még minden bizonynyal 1575 december közepe *előtt* íródott, tehát akkor, amikor a lengyel rendek még nem választották meg királlyá Báthorit.

Nem tudni, mennyire volt Bekes-hívó és Báthori-ellenes Balassi a támadás előtt, de a töröktől való megoltalmazása és az a kitüntető engedmény, hogy elkísérhette a krakkói koronázásra az új lengyel királyt, egész életére kiható nyomot hagyott az akkor még csak huszonnégy éves fiatalemberben. Balassi nemcsak hogy Krakkóba, de a királlyal dacoló Gdańsk alá is a királlyal vonulhatott, s mint azt már Eckhardt megjegyzte,³ lehet, hogy Bornemisza János kapitány csapatában részt vett a danckaiakkal folytatott harcokban, bár nevét egyetlen korabeli írásos forrás sem említi. Innen tért vissza apja halála után 1577-ben, amikor lengyel barátai együtt lovagoltak vele Danckától Malborkig, „hét mélyföldig”,⁴ s emiatt felejtkezett el Jan Kostka feleségének Mária hűgához küldendő leveléről.⁵ Balassi Bálint tehát egy Báthori Istvántól kapott menlevéllel tért vissza a királyi Magyarországra, s mivel a lengyel trón másik várományosa éppen séggel Miksa császár volt, a hazatérőnek bizony hosszan kellett otthon magyarázkodnia arról, mit is csinált Lengyelországban.

Úgy tűnik tehát, Bécs nem múló gyanakvása készítette Balassit 1578-ban hűségesküjének letételére. Figyeljük a latinból fordított szöveget: „esküszöm az élő Istenre... hogy Ő cs. és Kir. Fenségéhez... mindenben hű és engedelmes leszek, felmondva ténylegesen minden szerződést és ígéretet, melyet Lengyelországban vagy másutt, vagy akárhol akárkivel kötöttem volna. Őfelsége barátait barátainnak, ellenségeit ellenségeimnek tekintem.”⁶ A lengyel trónkövetelő Miksa ekkor ugyan már nem él, de Rudolf császár egyáltalán nem biztos abban, hogy a magyarországi főurak megmaradnak hűségén, és nem pártolnak át az új lengyel királyhoz. Zabolátlan természete és zavaros nőügyei mellett lehetséges, hogy ezért nem jut később sem az egri hadnagy kapitánysághoz, vagy állami tisztséghez a királyi Magyarországon. Gyanítható, hogy a hűségeskü után sem lesz eléggé megbízható híve a császárnak.

Vagy ha a császárt mint a központi hatalom letéteményesét tiszteli is, hozzá intézett beadványaiban alázatos hangot üt meg, ez nem mindig érvé-

---

² Balassi 1974, 258–59.

³ Eckhardt 1951, 314.

⁴ Balassi 1974, 264.

⁵ Uo.

⁶ Balassi 1974, 281.

nyes a nála alacsonyabb tisztségviselők esetében. Egy birtokvita kapcsán Balassi Bálint sértő hangon ír – igaz, már Lengyelországból, 1589 őszen! – Ernő főhercegnek, azzal fenyegetőzik, hogy ha nem kap kielégítő választ, ügyét az országgyűlés elé terjeszti!⁷ A levelet öccse nevében is aláírja, s később szegény Ferencnek külön kell mentegetőznie a „dühös kérvényirat” miatt, ami érthető módon kihozta sodrából a Habsburg főherceget.⁸

Jóllehet peres ügyeire Balassi Bálint csak Bécsben találhat orvoslást, a fennmaradt iratok alapján azt mondhatjuk: egyetlen igazi hatalmi tekintély van számára, és az a lengyel király. Őt már 1577-es, nagybátyjához írt levelében úgy emlegeti, mint „mansuetus fejedelmet, jó urát,”⁹ s akit 1585. október 3-án jegyzett végrendeletében felesége, Dobó Krisztina „főtutorául” rendel.¹⁰ Mindenekelőtt hivatkozik apjának fiatalkori barátságára Báthori Istvánnal, majd így folytatja: „és a minemő jóakarattal Ő Felsége öcsém által mutatta magát hozzám lenni, bizonyítsa meg azt az szegín gyámoltalan árvához, az én feleségemhez és intercedáljon Ő Felségénél császárunknál mellette...”¹¹ Mivel egy másik levélből arról értesülünk, hogy Balassi Ferenc „a lengyel nyelvben igen jártas,”¹² bár feltételezhetjük, hogy azt már gyermekkorában, apjának lengyelországi tartózkodása idején megtanulta, nem lehetetlen, hogy nürnbergi tanulása után Ferenc még hosszabb időt töltött lengyel földön, és onnan csak később tért haza Báthori István ajánlólevelével. Az imént idézett szövegből ugyanis úgy tesz, egyszer már 1585 előtt a lengyel király közbenjárt Balassi Ferenc érdekében a császárnál. Ugyanakkor nem tudunk róla, hogy Ferencnek a Bálintéhoz hasonló hűségesküt kellett volna tennie, vagy hogy 1589 előtt Bálint botrányai bármiben is hátráltatták volna katonai karrierjét.

Báthori István 1586 decemberében elhunyt Grodnóban, de segítő szelleme továbbra is működött Balassi Bálint életében – gondoljunk csak a készülő török háborúba való meghívásra, amit Wesselényi Ferenc, Báthori István kamarása, és Báthori András kardinális, a király unokaöccse intéztek az egi hadnagyhoz. Balassi azonban nem írt verset Báthoriról, vagy Báthorihoz, mivel névre szóló verssel (a nevet akrosztikonba rejtve) kizárólag hölgyeket szerencsételtett. Kivétel a Balassa-kódex „Báthori” akrosztikonos verse, amelynek szerzősége még ma sem tisztázott, csak az

⁷ Balassi 1974, 405.

⁸ Uo. 406.

⁹ Balassi 1974, 162.

¹⁰ Balassi 1974, 358.

¹¹ Uo.

¹² Balassi 1974, 409.

látszik biztosnak, hogy azt nem ecsedi Báthori István írta¹³ és nem is hozzá írták, hanem talán Báthori Andráshoz. Ami pedig somlyói Báthori Istvánt illeti, őt a *Szép magyar Comoedia* szerzője külön azért is tisztelhetette, mert Mátyás királyhoz, Cortezhez és Schwendi Lázárhoz hasonlóan ő sem irtózott „az jó s bölcs tudomántól”,¹⁴ vagyis a lengyel királyt abban, hogy jó hadvezér és igazságos uralkodó legyen, műveltsége csak segítette.

Sebastian Grabowiecki életrajzában sokkal több a fehér folt, mint Balassiéban. Nem tudjuk biztosan, hogy Balassihoz hasonlóan ő is protestánsnak született-e, s később lett-e konvertitává; mindenesetre külföldön tanult, egy protestáns német egyetemen (1559-ben) és Itáliában, s feltételezik, hogy itt már első dokumentált utazása előtt (1578) megfordult.¹⁵ Egyetlen verseskötete, a több mint 200 versből álló, kétrészes *Setnik rymów duchownych* (Száz spirituális vers), 1590-ben jelent meg Krakkóban. Grabowiecki jobban tudott olaszul, mint Balassi, és számos verse olasz hatást mutat, különösen Gabriele Fiamma és Bernardo Tasso hatottak rá, jóllehet nem egy esetben költeménye vagy a Szentírás szövegének, vagy Marcin Laterna imádságainak verses parafrázisa. Mielőtt azonban megpróbálnánk jellemezni Grabowiecki költészetét,¹⁶ szólnunk kell ennek a Balassinál sokkal mélyebben katolikus költőnek a hatalomhoz való viszonyáról.

Sebastian Grabowiecki már szolgált Zygmunt August király udvarában, s itt vette feleségül Katarzyna Czerminskát, Jagello Anna udvarhölgyét. A király halála, pontosabban a Henry Valois szökése után beállott második interregnum során több levélben informálta Miksa császárt a lengyelországi helyzetről. Ezekből a levelekből, amelyek szövegét Wierzbowski már a századfordulón közzétette,¹⁷ valósággal árad a Báthori Istvánnal szembeni bizalmatlanság és előítélet. Grabowiecki szerint Miksának sokkal több párthíve van, mint Báthorinak, és nem hiszi, hogy ez az „akarnok” valaha is törvényes király lehetne Lengyelországban. Ehhez képest 1580 áprilisában Grabowieckivel már mint királyi titkárral találkoztunk.¹⁸ Szemmel láthatóan megváltoztatta véleményét Báthorit illetően, különösen az után, hogy Miksa halálát követően mind a Vatikán, mind a

¹³ Vö. Gömöri 1999, 27.

¹⁴ Balassi 1974, 175.

¹⁵ Hanusiewicz 1994, 197.

¹⁶ Ami Sep-Szarzynski mellett a „kora barokk” fejezetben szerepel Czeslaw Hernasnál csakúgy, mint más újabb lengyel irodalomtörténetekben, vö. Hernas 1973, 29.

¹⁷ Wierzbowski 1900, 211.

¹⁸ Literatura Polska 1984, 323.

császári udvar elfogadta a volt „erdélyi vajdát” törvényes lengyel királynak. Bár a Habsburgok cselekvési képességében már 1576-ban csalódott, Grabowiecki, aki mindig is tiszteletben tartotta a legalitást, nem szakította meg ugyan a kapcsolatot Ferdinánd főherceggel, akit 1585-ben meglátogatott Innsbruckban,¹⁹ és 1581-ben Bécsben járt, alighanem diplomáciai feladattal,²⁰ ám úgy tetszik, már 1578-tól aktív támogatója lett Báthori politikájának. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a török által támogatott Báthori trónra lépését sokan nem nézték jó szemmel: a kor nagy költője, Jan Kochanowski sem tartozott kezdetben párthívei közé, Dudith áskálódott ellene, Krzysztof Warszewicki, későbbi Báthori-eulógiák szerzője pedig a császárnak írt latin emlékiratában 1576-ban még hosszan ecsetelte Báthori István megválasztásának veszélyeit.²¹

Sebastian Grabowiecki lassan megtanulta tisztelni az anarchiára hajlamos lengyel nemességet kordában tartó, s az orosz cárt több hadjáratban megleckéztető, erőskezű királyt. Arra is rájött, hogy „Stefanus” több hasznot hajt a katolikus egyháznak azzal, hogy a jezsuita iskolákat támogatja, ahelyett, hogy a protestánsokat üldöznék. Különbösen felesége halála után²² Grabowiecki egyre inkább visszavonult a közéletől, és talán már Báthori halála előtt pappá szentelték, sőt 1592-ben a bledzewi cisztercita kolostor apátjaként említik.²³ Ez már a *Setnik* megjelenése után volt, amelynek darabjairól elmondhatjuk, hogy egy askétikus, a világtól elforduló, részben önostorozó katolicizmus jegyében íródtak, s így joggal tekinthetők a barokk egyik előfutárának.

Balassihoz hasonlóan Grabowiecki sem írt verset Báthorihoz – igaz, máshoz sem. Egy utalás mégis van arra, hogy István király tízéves uralkodása a lengyel költő szerint is a lengyel történelem fényesebb lapjai közé tartozik: egyik versének (a XLI: 41-es számúnak, ami Hernas felosztásában a „bűnbánó” hangvételűekhez számítható) Grabowiecki az „Interregnum Stephani” alcímet adja. A vers ezekkel a szavakkal kezdődik: „Rozerwales nas i odrzucil, Panie; / Rozgniewales sie, stad placz i narzekanie.”²⁴ Grabowiecki itt nyilván a Báthori halálát követő eseményekre

¹⁹ Nowy Korbut 1964, 230.

²⁰ Gömöri 1999, 689.

²¹ Warszewicki 1874, 215.

²² Amit a Literatura Polska, Przewodnik Encyklopedyczny (Tom I. 1985, 323.) 1584-re tesz.

²³ LP, uo.

²⁴ Szétszakítottál és eltaszítottál, Uram / Haragod miatt sírunk és panaszkodunk. Grabowiecki 1893, 44.

gondol, amikor a Habsburg-trónkövetelő csapatai Krakkót ostromolták, majd döntő vereséget szenvedtek Byczynánál – vagyis a helyzet Waza Zsigmond megkoronázásáig szinte „polgárháborús” tűnhetett. Mivel Grabowiecki ennek az interregnumnak az idején is Habsburg-párti volt, s pártja ezúttal is vereséget szenvedett, meglehet, ez is hozzájárult teljes elfordulásához „e bűnös világtól”.

Nem célunk Balassi Bálint és Sebastian Grabowiecki költészetének teljes összehasonlítása, inkább az érdekelne, milyen módon kezelik a hatalom kérdését verseikben. Ebből a szempontból fontosak a tematikai keretek: Balassinál gyakorlatilag két (vagy ha a konvencionális felosztást követjük, három) főbb csoportot találunk: az istenes, illetve a szerelmes, valamint a természetdicsérő-vitézi versekét. Ezen belül a hatalom lehet metafizikai, de valóságban átélt (Isten), illetve mitologizált és a valóságból mindig az invenció felé nyitott, vagyis képzelt autoritás (Cupido–Venus, illetve maga az imádott asszony: Júlia). Bár a Célia-versekben Balassi már manierista elemeket használ képalkotásában, világa a késő reneszánsz értékrendszeréből fakad – innen szerelmi és vallásos költészetének gyakran hasonló terminológiája, amire Klaniczay Tibor már régen felhívta a figyelmet.²⁵ Így lehet Júlia „istenasszony”, a költő az imádott lény „rabja” és a szerelem olyan forró, mint a „pokol tüze”; mindez nem teremt ellentmondást Balassiban, amikor a zsidó–keresztény Istenhez intéz töredelmes és őszintén érzett segélykérő fohászt. A szerelmi fohász költői konvenció; a bűnbánat az egyén lelkéből tör fel és csak kifejezőmódjában használ a poéta konvencionális utalásrendszert.

Grabowieckinél semmilyen utalás sem történik földi hatalmasságokra: az egyén szinte teljes izolációban medítál bűneiről, illetve Isten fenségéről és remélt irgalmasságáról. Mint azt egy újabb lengyel kritikus mondja, Grabowiecki lírája „az anyagi lét alárendeltségét dokumentálja az érzékek-fölötti jelenségekkel szemben.”²⁶ A szerelem, amennyiben létezik, csakis Isten imádata lehet; a földi szerelem pedig (ha az érzékeken keresztül manifesztálódik) alighanem csak a „múlt bűnei” címszó alatt kaphat helyet. Igaz, Grabowieckire is hatottak Dávid zsoltárai, de míg Balassi szívesen helyezi magát a bibliai Dávid szerepébe, Grabowiecki csak Jézushoz, „Dávid fiához” fohászkodik irgalomért,²⁷ eszébe sem jut, hogy magát akár a 'miles Christianus', akár az ellenségtől szorongatott király helyébe képzelje. Vagyis míg Balassi Isten-képe dinamikus, és maga az

---

²⁵ Klaniczay 1964, 462.

²⁶ Golinski 1997, 159.

²⁷ Grabowiecki 1893, 108–109.

Úr gyakran „közös érdekre” hivatkozva személyes vitára kihívható, Grabowiecki Istene statikus, nehezen elérhető és csupán irgalmassága az, ami miatt a hívőnek szeretnie kell a Seregek Istenét. A lengyel költő Istene abszolút uralkodóra emlékeztet, akihez ugyan lehet folyamodni, de aki előtt jelentéktelenné zsugorodik a születésétől fogva bűnökkel terhelt halandó. Ezért Grabowiecki költészete jobban beleillik abba a tridenti zsinat utáni ellenreformációs szellemi vonulatba, amely Lengyelországban is tért hódít (lásd Sep Szarzynski és Grochowski költészetét), mint a Balassié. Függetlenül az 1589 utáni nagy vallásos versektől, Balassit, akinek Istenre alkalmazott jelzői között a „kegyelmes” mellett még a „jó” dominál (9, illetve 8 előfordulás) és olykor az „édes” is feltűnik, inkább a világi örömeik, mint az üdvözülés esélyei érdeklik. Júliában csalódott, Céliának búcsút mondott, de még mindig akad életében egy Fulvia, akinek „tűzén” meg lehet gerjedni.

Végül egy kérdés: ismerhette-e Balassi Bálint Sebastian Grabowieckit? Elvben igen, mivel 1589-ben az akkor már pappá szentelt Grabowiecki fia, Samuel a braunsbergi jezsuitáknál tanult, s tudjuk, itt Balassi is megfordult, s alighanem hosszabban időzött. Ennek azonban nincs különösebb jelentősége, mivel a két költő esztétikája és vilásképe közt még nagyobb a távolság, mint ami Balassit más lengyel kortársától elválasztja. Így hát csak két dologban egyezhettek volna meg, ha történetesen találkoznak: a bibliai Dávid király, illetve a megboldogult uralkodó, somlyói Báthori István tiszteletében.

Irodalom

- Balassi Bálint összes művei és Szép Magyar Comoediája. Bp., 1974.
 Eckhardt Sándor (szerk.): Balassi Bálint összes művei I. Bp., 1951.
 Golinski, Janusz K.: Okolice trwogi. Bydgoszcz, 1997.
 Gömöri György: A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig. Bp., 1999.
 Grabowiecki Sebastian: Setnik rymów duchownych. Kraków, 1893.
 Hernas, Czesław: Barok. Ossolineum. Wrocław et al. 1973.
 Hanusiewicz, Mirosława: Świat podzielony. O poezji Sebastiana Grabowieckiego. Lublin, 1994.
 Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története I. Bp., 1964.
 Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny. T. I. A–M, PWN. Warsaw, 1984.

- Nowy Korbut. Pismiennictwo staropolskie. ed. Roman Pollak, Hasła osobowe, A–M, PIW. Warsaw, 1964.
- Warszewicki, Krzysztof: „Memoryal K. Warszewickiego do Cesarza”. In: Rozprawy... wydziału filologicznego Akademii Umiejetnosci. Tom I. Kraków, 1874.
- Wierzbowski, T. (ed.): Materiały do dziejów pismiennictwa polskiego. T. I. Warsaw, 1900.

Balassi Bálint formuláiról***A. MOLNÁR Ferenc**

A Balassi-filológia az elmúlt néhány évtizedben igen szép eredményeket ért el. Ezekből a nyelvészeti kutatások kisebb mértékben részesültek. Szinte a teljességre törekvés igényével megtörtént azonban a költő szó- és szóláskincsének egyfajta átvizsgálása: azoknak a szavaknak és frazeologizmusoknak az értelmezése és kommentálása, amelyeket az eddigi szakirodalom nem vagy föltehetőleg nem pontosan tett meg. Itt leginkább azokra a Balassi-tárgyú tanulmányokra, cikkekre utalnék, amelyeket az 1970-es és 1980-as években írtam, és főleg a Magyar Nyelv című folyóiratban jelentek meg.¹ És nemrég – egyébként az említett publikációk eredményeit is messzemenően felhasználva – Balassi költeményeinek és Szép magyar komédiájának a szótári feldolgozása szintén megjelent.² Noha a szövegértelmezés területén is maradt még tanulmányoznivaló, a nyelvészeti filológiának Balassival kapcsolatban – szerintem – most a kevésbé kutatott területe: milyen nyelvi előzményekre támaszkodott Balassi munkássága, milyen sajátos kifejezéseket, formulákat, toposzokat vehetett, örökölhettett át a költő a korábbi magyar szó- és írásbeliségből.

V. Kovács Sándor például a Cornides-kódex (1514–1519) új kiadását ismertetve említett meg néhány olyan kifejezést, szerkezetet, amelyhez hasonló Balassinál is található: „A fák semminémű zöldséggel öltöztetnek” (129r) – Balassi: „fákot is te öltöztetsz... [sokszínű ruhákba]” (Borivóknak való); „Az én lelkem méznél édesb” (184vb) – Balassi: „Méznél édesb szép szók” stb. (A kódexekből, valamint korai nyomtatványokból

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 26. (Az OTKA T O29146 sz. pályázatának támogatásával.)

¹ E közleményekre 1. Balassi-bibliográfia. Összeáll. Stoll Béla. Balassi Kiadó. Bp., 1994. A 214., 217–219., 221–223., 225., 226. tételszámok.

² Jakab László–Bölcskei András: Balassi-szótár. Debrecen, 2000.

való idézeteket e cikkben én is a korabeli kiejtésnek megfelelően, de mai helyesírással írom át.) Majd V. Kovács még így folytatta: „hangot kell már itt adnom annak a meggyőződésnek, hogy olyan generális fontosságú problémák, mint a magyar széppróza születése, világi líránk kezde-
tei, és egyáltalán a magyar nyelvű reneszánsz széppróza és költészet, nem tárgyalható maradandó eredménnyel kódexirodalmunk [és tegyük hozzá: legkorábbi nyomtatványaink – M. F.] sokoldalú nyelvi, stílári vizsgálatára nélkül.³ Kőszeghy Péter pedig 1978-ban szólt arról, hogy minden bizonnyal nagyobb gondot kell fordítanunk Balassi költészetében a formulák vizsgálatára, amelyek már egy korábbi orális költészet produktumai, „és amelynek gyökerei az ősköltészetig nyúlnak”.⁴ Magam ezzel a véleménnyel is egyetértek, pusztán azt mondanám, hogy az ősköltészetrel kapcsolatban valóban hangsúlyozandó, hogy oda a gyökerek mennek, mehetnek vissza. Az ősköltészet korszaka ugyanis emlékek híján nehezen vizsgálható, s az ismert korai magyar (szóbeli) költészet formulái, topozsai vagy azok igen nagy többsége bizonyosan nem ilyen régiek.

Most csak utalok arra, hogy a XVI. századi magyar irodalom formuláival többen is foglalkoztak. Például Varjas Béla a Szép ének a gyulai vitézekekről című énekről írt egy nagy tanulmányt, amelynek függelékében a XVI. századi szövegeknek ehhez az énekhez is kapcsolódó formuláiból állított össze egy bő listát.⁵ Amedeo di Francesco szintén több közleményt publikált e témakörből, „A magyar históriás énekek formuláris stílusáról” épp Jyväskyläben, az 1995-ös finnugor kongresszuson adott elő.⁶ Később hivatkozom még a nemrég elhunyt, érdeménél kevésbé ismert, a romániai Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben gyakran publikáló Demény István Pálra is. Az ő munkáikban (is) szintén található bő-
séges vonatkozó szakirodalom.

---

³ L. V. Kovács Sándor: Cornides-kódex (ismertetés). Irodalomtörténeti Közlemények 73. (1969.) 747–751.

⁴ Kőszeghy Péter: Balassi Bálint költői szótárának kérdései. In: Régi magyar irodalmunk és európai háttere. Szerk. Bartók István és Monok István. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tudományos Diákköri Tanácsa. Szeged, 1980. 29–43.; az idézet: 29.

⁵ Varjas Béla: »Szép ének a gyulai vitézekekről«. In: A régi magyar vers. Szerk. Komlós Tibor. Akadémiai Kiadó. Bp., 1979. 33–70.

⁶ Amedeo Di Francesco: A magyar históriás énekek formuláris stílusáról. In: Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VII. Redegerunt: Heikki Leskinen, Risto Raittila, Tõnu Seilenthal. Moderatores. Jyväskylä, 1996. 40–44.

Magam a formulákkal kapcsolatos elméleti kérdésekre itt nem térek ki, a formula fogalmát, mint például Varjas Béla, tágan értelmezem, sajátos kifejezéseket, szószerkezeteket is ide vonva. Ezúttal csak egyet-kettőt tárgyalok közülük, mert ahhoz, hogy Balassi és a korábbi nyelvi hagyomány kapcsolatát jól tudjuk vizsgálni, még további részletkutatásokra van szükség. Első példám a 'minden teremtett dolog, lény' vagy 'minden élőlény', illetve 'minden ember' jelentésű *minden teremtet(t) állat szerkezet*, amelynek a középkori latinban az *omnis creatura* felel meg. Az 1531-ben másolt Thewrewk-kódexben⁷ van egy olyan áldozás előtti ima, amelyben az imádkozó azért könyörög, hogy ne a földi dolgokra, hanem csak a megváltás tényére tudjon gondolni. Középkori jellegű áhítattal szólva mondja: „fordehad mind ez világiakat énnekem keserőségre, minden ellenző nehézséget békeséges szenvedésre, *minden teremtet álatot* utalásra és elfeledésre, emeld fel én szívemet, lelkemet te hozjad mennyben, és ne had tétova búdosni ez feldnek színén” (158). Egyébként a *szívem, lelkem* és a *tétova búdosni* szintén tekinthető formulának, az utóbbira még vissza is térek. A kódex 220. lapján pedig az imádkozó így zárja könyörgését: „És agyad hogy *minden teremtet állatoknak* felette tisztán szerethesselek. Amen”. „A minden teremtett állat” azonban már úgy is megjelenik a kódexekben, mint a tavasszal megújuló, az ember által gyönyörködve festett természet része. Mindazonáltal még mindig vallásos gondolathoz kötve: amiképp tavasszal a természet megújul, a mi életünk is úgy újult meg, váltatott meg Krisztus születése által. A Nagyszombati kódexben (1512–1513) olvashatjuk: „Ál vala Jézusnak keresztfája alat az ű szent anyja Szíz Mária az tavasz időben. Mikoron a nap fel kezd vala hajnalnia a hegynek magasságára, és az ő világosságának fényességét bőséggel kezdé ütteni a földnek színére. Íme ez időben minden lelkes és *minden teremtöt állatok* megelevenödnek és megkezdenek újulnia és megindulnia, kik attéli hidek előtt elrejtöztenek vala. Míndön lelkes állatok és szárnyalkodó madarak, hogy kik akkölikakban és minden egyéb setét likakban, vermökben elrejtöztenek vala, és nagy új velágosságnak fényösségére mendenek ki kezdenek jöni és megújulnia és megelevenödni. És szünek kezdik vigaságos örömet megmutatnia, mint az égi madarak ú hangos szavoknak

⁷ Az alábbiakban a kódexekből való adataimat a Nyelvméltár, a Codices Hungarici és a Régi Magyar Kódexek című sorozatok szövegei alapján idézem. A nyomtatványokból, a világi versekből pedig a hivatkozott közlemények, illetve a Balassi Bálint és a 16. század költői (I–II. köt. Szerk. Varjas Béla. Szépirodalmi Kiadó. Bp., 1979.) c. antológia, valamint a következő könyv alapján idézek: Gyarmati Balassi Bálint énekei (Szerk. Kőszeghy Péter és Szabó Géza. Szépirodalmi Kiadó. Bp., 1986).

szép éneklésével, avagy emböri nemzet ű kezének tapsolásával. Mind vénök, mind ifjak a tavasz időnek eljötére ürvendöznek és ürvendetős vigaságot mutatnak egyetömben vigadván. No azért immár, nyilván kivált tisztasággal való szívek, és tiszta szívvel Istent dicsérik és szeressök. Vegyétök eszötekbén, mert nekönk is ezön szerrel történt mastan, mikoron az szíz a napfénybe öltözék, és ammennyei kerálné asszonnak meehe mennyei gyimölccsel megtelék” (113–115). A 116. lapon pedig ez áll: „Mert *mindön terömtöt állatoknak* jószágos volta atte jószágos voltodnak méltóságához csak annéban hasonlattatik, ment mintül kisebb csillagnak velágossága a fénös Napnak ű fénéhöz, a mondhatatlan nagy velágossághoz”. A *minden teremtett állat* szerkezet még többfelé előfordul (pl. Érsekújvári kódex 133), s bibliai szövegek fordításában is megtalálható (Jordánszky-kódex, Pesti Gábor, Sylvester János fordítása). A Károlyi Gáspár-féle teljes bibliafordítás kiadásaiban pedig a Márk 16/15-ben egészen az 1908-as szövegrevízióig szerepelt: „Elmenvén mind e széles világra [– a *széles világ* vagy a *széles föld* is mind Balassinál, mind más régi szövegekben meglévő formula –], prédikáljátok az Evangyéliumot *minden teremtett állatnak*”. Később egyébként a következőképp változott a revideált szöveg: „Elmenvén e széles világra hirdessétek az evangyéliumot *minden teremtésnek*”.

Ismeretes, hogy a természet megújulását Balassi több tavaszénekében (Áldott szép pünkösdsnek gyönyörű ideje... [Borivóknak való], Széllyel tündökleni nem ládd-é ez földet gyönyörű virágokkal? ..., Kikeletkor, jó Pünkösöd havában...) szintén megverseli, s más költeményeiben ugyancsak szól róla. És már saját élményanyaggal is, reneszánsz szellemben, nem az egyházi gondolatvilághoz kötődve, még ha a tavaszéneknek egy része (közvetve) a pünkösöd ünnepére szóló egyházi énekekkel is kapcsolatban áll. Érdeemes felfigyelni arra a hasonlóságra, amely esetenként Balassi természetfestése és a kódexek nyelve között van, noha ennek egyik vagy fő oka nyilván az, hogy a kódexek és jórészt Balassi is külföldi minták után dolgoztak. Alább a Borivóknak való című versből idézek, amelyben – hasonlóan a Nagyszombati kódex szövegéhez – a (tavasszal megújuló) minden teremtett állat képe szintén megjelenik.

Áldott szép Pünkösdsnek gyönyörű ideje,
Mindent egészséggel látogató ege,
Hosszú úton járókot könnyebbítő szele!
Te nyitod rózsákat meg illatozásra,
Néma fülemüle torkát kiáltásra,
Fákat is te öltöztetsz sokszínű ruhákba.

Neked virágoznak bokrok, szép violák,
Folyó vizek, kutak csak neked tisztulnak,
Az jó hamar lovak is csak benned vigadnak.

...

Újul még az föld is mindenütt tetőled,
Tisztul homályából az ég is teveled,
Minden teremtett állat megindul tebenned.

S az Egy katonaeénekhez, a végek dicséretéhez is hozzátartozik, hogy ott „kikeletkor az sok szép madár szól, kivel ember ugyan él; Mező jó illatot, az ég szép harmatot ad, ki kedves mindennél”. Ezzel pedig még összevethetjük az Érdy kódex (1526–1527) egy mondatát is: „Az vizet, kit ebéden ivtok, hozták néminémű kútfőből, kit Úristen az ő szolgájának adott, kinek nagy jó íze vagyon, hogy ugyan ember él vele” (309). De a megújuló tavaszi természetről még akár a Bibliában is lehetett olvasni. Az Énekek énekének több korai fordítója van (Döbrentei-kódex, Heltai Gáspár), én azonban most Bogáti Fazakas Miklós 1584-ben megjelent verses parafrázisából idézek:

Kedves tavasz vagyon, az föld most nyílik,
Fényes virágokkal mint hízelkedik,
A fige megindolt, szőlőnk virágozik,
Minden állat szája énekre nyílik.

Fentebb a *minden teremtett állat* szerkezet egyik példájában egy másik kifejezésre is föl hívtam a figyelmet. A Thewrewk-kódex imádkozója azt kérte: ne búdosson tétova, azaz ide-oda a gondolata. A *tétova bujdosik*, a *(tétova) bujdosó elme* a kódexekben is többször előforduló szerkezet. Többnyire arra vonatkozik, hogy egyházi szertartások, imádkozás közben a gondolat, a képzelet elkalandozik, vagy akár maga az imádkozó is. A Példák könyvében (1510) van egy kis történet: „Példa az oly szerzetesekrel, kik *búdosó elmével* szolgálnak Úr Istennek” (latinul: *De monacho vagae mentis ad salutem reducto*). Ebből mutatok be részleteket: „Vala egy fráter Szent Benedek fráteri kezzül... De legottan hogy az fráterek az imádságra lehajolnak vala, ez *búdosó elméjű* fráter el ki megyen vala az imádó helyről, és *búdosó elmével* valami földi elmúlándókat teszen vala ... Mert harmad napon esmég ... kezde az imádságnak idején *tétova búdosni* ... Tekinte Szent Benedek az *búdosó fráter* ... és lelé az *búdosó fráter* kívül álván és hévolkodván” (21–23). S mivel észrevette, hogy egy fekete gyermek, azaz az ördög vonja, kísérti a barátot, vesszővel veri ki az ördögöt belőle. A *bujdosó elme* megvan a Virginia kódex

(1529), illetve a Vitkovics-kódex (1525) bűnvallásában: „vétkeztem, mert tunyaságomat bizonyítottam álnokságos gondolatokkal, lonkadtsággal, tunyasággal, *elmének búdosásával*” (10), illetve: „És ájtatossággal, szent szeretettel nem szolgáltam Uram Istennek, de nagy *búdosó elmével* és vigyázó szemekvel mondtam meg imádságimat” (28–29). A Vitkovics-kódexben arra is intették az apácákat, hogy ne nézelődjenek össze-vissza: „Az asztalnál mindenkoron tisztességgel légy, fejed lehajtván, szemeidet lefüggesztvén, ne *tétova búdosatván*” (47). Vagy: „mikor a házban *tétova* jársz, mindenkoron kegyes lépéseid legyenek, veszteg álló szemekkel, nem *tétova búdosókkal*” (66). A Székelyudvarhelyi kódex (1526–1528) szerint pedig a hét halálos bűn, mai elnevezéssel főbűn vagy bűnforrás közül a hetediknek, a restségnek több lánya, azaz ága van. „Hatosodik lánya, az *elmének tétova való búdosása*. Ez kedég az, mikor az ember az belső és lelki örvendetességtől megpusztulván és elhagyattatván és megfosztatván, nincsen miben lelkében gyönyörködni. És annak okáért az ő *lelke búdosik* az külső és az alkalmatlan dolgokra, azokban keresvén vigasztalást és nyugodalmat, de veszedelmes, mert nem bizony vigaság, és nem tökéletes nyugalom az olyan, holott az lélek szomorú és az elme nyughatatlan és veszedelmes” (219–220).

A *bújosó elme*, a *tétova bújosó*, *elme*, *lélek* és hasonlók, legalábbis a XVI. század elején tehát már állandósult kifejezéseknek számítanak, s így érthető, hogy Balassi verseiben szintén előfordulnak. A költő bűnei bocsánataért könyörögve írja: „Az én búsult *lelkem* én nyavalyás testemben / *Té-tova bújosik*, mint madár nagy szélvészbén” (Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétjét...). Lelki békéért pedig így fohászkodik: „Adj már csendességet, lelki békességet, mennybéli Úr! / *Bujdosó elmémet* ódd bűtül szívemet, kit sok kín fúr” (Adj már csendességet...).

A fenti példákat még folytathatnánk (*en a tanács 'íme a tanács', kér és int, veszt és sillyeszt* stb.). Ezek – s amint a tavasz-leírásokban megfigyelhettük olykor a szöveggörnyezetük – mind azt mutatják, hogy ha nem egyszer más összefüggésbe állítva is, Balassi ugyancsak merített abból a frázis- és formulakészletből, amely kódexeinkben, korai nyomtatványainkban szintén megtalálható, s amelyek éppen állandósult, állandósuló alakjukból következően is, nyilván a szóbeli használatban ugyancsak formálódtak, főleg ott forrtak ki.

Röviden rátérek még Balassi leghíresebb versének, az Egy katonának egy vagy két formulájára, s az az(oka)t tartalmazó versszaknak az értelmezésére is. Ennek a versnek a legfontosabb gondolatát, mint ismer-

retes, a költemény középső, ötödik versszaka tartalmazza. Balassi a végvári katonákról írja:

Az jó hírért névért s az szép tisztességért ők mindent hátra hadnak,
Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak,
Midőn, mint jó sólymok, mezőn széllyel járnak, vagdalkoznak futtatnak.

Az, hogy a harcolók, a katonák a jó hír, név, azaz a jó vitézi hírnév elnyeréséért küzdenek, a magyar irodalom legrégebből kimutatható formulája. Már Arany János észrevette, a klasszika-filológus (ifj.) Horváth János alaposan taglalta⁸, legutóbb pedig Demény István Pál idézte⁹, hogy egy ezt kifejező formula latinra fordítva Anonymus Gestájába is bekerült: „Ut dicunt ioculatores: Omnes loca sibi aquirebant et *nomen bonum accipiebant*” (Sriptores Rerum Hungaricarum. I. 65). Pais Dezső fordításában ez így hangzik: „Mint ahogy regőseink mondják: maguknak mind helyet szereztek, és hozzá még *jó nevet is nyertek*”. Ifj. Horváth János nyomán és azt kiegészítve ennek a formulának Balassiig és utána is ki lehet mutatni a továbbélését. Megvan például az 1476-ban írott Szabács viadalában: „Egy idén nagy jeles strumlast tőnek, / Azzal magyarok *jó nevet vőnek*”. Tinódi Lantos Sebestyén 1550-ben szerzett, Kapitány György bajviadalja című énekében ugyancsak megtalálható e formula:

Tereken ha diadalmat vesznek,
Nagy hálákat adnak ők az istennek,
Örülnek, vigadnak a nyereségnek,
Mentől inkább annak tisztosságének.

Jó legínyök, vitézők végházakban,
Vannak gyakran terekkel bajvívásban,
Az körösztýén hitért gyakor harcokban,
És *jó hírért névért* sok országokban.

Egy 1653-ban szerzett históriás énekben pedig ez áll: „Sok szép zászlót elvevének, / Kozákoktól elnyerének, / Magyarok serénkedének / *Jó hírt, nevet ők lelének*”. – És még bőven folytathatnánk a példák sorát.

Az idézett Balassi versszakkal kapcsolatban azonban még szükséges megjegyeznünk, hogy a strófa főnevei közül nem csak a *tisztesség* és a *vi-*

⁸ Horváth János, ifj.: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Akadémiai Kiadó. Bp., 1954. 230. és kk.

⁹ Demény István Pál: A magyar szóbeli hősi epika. Pallas–Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 1997. 276–277.

tézség, hanem az *emberség* is az említett, e főneveket megelőző formulához kapcsolódik, Balassi a két párhuzamos sorban – a históriás énekekhez is hasonlóan – a szinonimák halmozásával ugyanazt a gondolatot variálja. Az *emberség* szónak itt nem 'humanitás' a jelentése, mint ahogyan általában számon tartják és tanítják („Emberség és vitézség, humanitás és virtus: a humanista ideológiának ezek az etikai sarkpontjai Balassi szemében a végvári vitézek magától értetődő tulajdonságai” – mondja a magyar irodalomtörténet-írás olyan nagy alakja is, mint Klaniczay Tibor.¹⁰) Balassi azonban itt nem a „vitézek erkölcsi nagyságát hirdeti”, hanem bátor katona voltukat: jó hírüket, nevüket, tisztességüket 'tisztelt voltukat' (amit megint csak a jó katonáskodással vívnak ki), azt, hogy emberül megállják a helyüket (vö. *emberség*) és vitézül harcolnak (vö. *vitészség*). Így adnak a végváriak példát és formát arról, milyen a jó katona. Az egriek is azért lehetnek a végbeliek tüköri (példaképei), mert vitézségüket „minden föld beszéli”, és a „régii vitézséghez” hasonlítja (vö. az Ó én édes hazám... kezdetű verset). A korabeli (magyar) valóság, a végváriak ismert, noha többnyire szükség *szülte* túlkapásai sem támogatják, hogy őket a humanitás példájának tekintsük. Mint ahogy a versszak utolsó sora is ez ellen szól: a végbeliek akkor adnak emberségről példát, midőn az ellenséget vagdalják és futtatják. Az *emberség* szónak a régi nyelvben és az Egy katonaénekekben is meglévő 'vitészség' jelentésének a bővebb bizonyításától jórészt felment, hogy erről a kérdéstről már 1995-ben, épp a Jyväskyläben kiadott *Hungarologische Beiträge*-ben írtam.¹¹ De Komlowszki Tibor szóbeli közlésére hivatkozva így értelmezte ezt a szót Martinkó András is.¹² Magam pedig már vagy két évtizede így tanítottam-magyarítottam e verset, amikor észrevettem, hogy az *emberség* régi nyelvi és itteni 'vitészség' jelentését már Mészöly Gedeon ugyancsak vallotta, vonatkozó, nem csak a Balassi-verssel foglalkozó írását posztumusz publikálták is.¹³ Állításunk bizonyítását a sok lehetséges példa közül néhánynak a bemutatásával támasztanám alá. Köztük olyanokkal, amelyben maga az *ember* szó, és annak nemcsak az *emberség*, hanem más származékai is szerepelnek.

Tinódi Az Vég Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról című énekében 1552-ben írja: „Ezt az terekek ostromlani kezdék, / Vitéz Don Gás-

¹⁰ A magyar irodalom története I. köt. Szerk. Klaniczay Tibor. Akadémiai Kiadó. Bp., 1964. 461.

¹¹ A. Molnár Ferenc: Nyelvi magyarázat és történelem (Balassi- és Zrínyi-versértelmezések). *Hungarologische Beiträge* 5. (1995.) 213–220. És l. még: Lahdelma, Tuomo: Bálint Balassi Suomessa. Uo. 69–88.

¹² Martinkó András: Értjük vagy félreértjük a költő szavát? RTV–Minerva. Bp., 1983. 31.

¹³ Mészöly Gedeon: Tudakozzátok az írásokat! *Magyar Nyelv* 67. (1971.) 116–121.

pár igen emberködék, / Jó spaniolok mind vitézködének”. 1566-ban egy ismeretlen szerző verselte meg Szigetvár ostromát, ebből idézek:

Láták törökök asszony vitézségét,
 Forgolódását, sok török ölését,
 Igen nézik szömélyének szépségét,
 Csodálják mint *vitéznek embörségét*.

...

Ím halljátok Szigetnek megromlását,
 Kilenc ustrommal az várnak vövését,
 Szögény magyaroknak *embörködését*,
 Fejünként *vitézmódon* veszésöket.

...

Kinek-kinek mind az ő *vitézségét*,
 Senki meg nem írhatja *embörségét*,
 Csak summában bévették megvevését,
 Szigetvárnak pogány miatt veszését.

Tardi György 1588-ban a Szikszói győzelemről írt éneket. Az elfogott magyarok közül négy megszökik: „És nagy *vitéz módra* az négy vitézök / Nyolc törököt csapkodának mint *embörök*”. Tardi Balassi Bálint testvérét, Ferencet is megemlíti: „Ugyanakkor amaz híros úr-fiú / az Balassi nemzetből való ifjú, / Jó Balassi Ferenc vitéz úr-fiú / Török közé elegyödék az ifjú. // *Embörségét vitéz módra* mutatá: / Törököket mellette lecsapkodá”. Végül még azt a részt hozom, amikor a Szigeti veszedelem végén a várból kirohanó Zrínyi hősiességét látva, a legvitézebb török, Delimán is megretten, de aztán tisztességére, megnőtt emberségére, azaz kivételes katonai hírnevére gondolva legyőzi a félelmét:

De mindezek közt is szüve helyére áll,
 Mikor gondolatjában *tisztessége* száll,
 Sok okot magának *vitézségre* talál,
 És így ő magának kegyetlenül szólal:

„Hát nem vagyok-é én most is az Delimán,
 Ki veszélyt kezemen hoztam Szigetvárban?
 Az ki *vitézséggel* hagytam magam után
 Vértót, holttest-halmot Almás vize partján?

Ó, szüvem, állj elő, ó én *vitézségem*!
 Mit rettegsz kaurtul megnőtt *emberségem*?
 Ez nap s ez óra az egész életem,
 Megfényesíti vitéz cselekedtem.” (15: 79–81)

Summázatként az *emberség* szóról azt mondhatjuk, hogy annak 'vitézség' jelentése Balassi korában elterjedt volt. Katonákkal, a harccal kapcsolatban, a katonai nyelvben pedig szinte kizárólagos. Noha emellett a szónak megvolt a mai 'humanitás' értelme is : „De, hogy búmban így hadsz, s csak még ingyen sem szánsz, az é a jó *emberség*?” (Balassi: Te-benned Júlia...). A formulákkal kapcsolatban pedig az *emberség* (és a *tisztesség* s a *vitézség*) szavakról azt állapíthatjuk meg, hogy a jó hírhez, névhez, a vitézséghez is kapcsolódva, egyes előfordulásaikban, szerkezetekben szintén kezdenek formulát alkotni. Ezt nagyobb példaanyag bemutatásával tudnánk jobban illusztrálni.

Végül tegyük fel a kérdést: mi köze Balassi ilyen típusú nyelvi vizsgálatának a hatalom és a kultúra viszonyához. Egyfajta közvetett kapcsolatról lehet szó. Az, hogy mai Balassi-képünkben is viszonylag kevésbé van jelen a költőnek a korabeli és az előző magyar írásbeliséghez való viszonya, s például az, hogy a végvári katonaság – összességében kétségtelenül pozitív – szerepét a valóságosnál általában ideálisabb színben látjuk, nyilván a társadalmi-politikai viszonyok hatásától sem mentes szemléletünknek is a következménye. Például olyan irányzatok, időszakok (akár közvetett) hatása is, amelyekben a jogos nemzeti önbecsülés nem feltétlenül jár(t) együtt a valóság árnyalt elemzésével, vagy amikor az újítás, az újat alkotás jelentőségének ugyancsak jogos hangsúlyozása, az előzményekkel, a hagyományokkal való kapcsolat értékelésének a rovására is ment (megy). Mert igaz, hogy Balassi géniusza emelte európai színvonalra a magyar műköltészetet, s messze kimagaslik ő hazai kortársai és elődei közül. De ő is korának magyar valóságában élt, s nyelve, nyelvi invenciója bizonyára kifejezőskincsében is jobban kötődik a korai magyar nyelvű irodalomhoz, írásbeliséghez, mint eddig gondoltuk.

Balassi Bálint verseinek új, hálózati kritikai kiadása*(bemutató)***TÓTH Tünde**

Balassi Bálint verseinek új, hálózati kritikai kiadása 1998-ban jelent meg Budapesten, a Gépeskönyv kiadónál.¹ Akkor még a világon egyedülálló módon nem papírformában, hanem online könyvként az interneten, egy 1993 óta folyó munka 1.0 verziójaként.²

Az új Balassi-kritikai kiadás megjelenése, formálódása legalább olyan kalandos, mint a Balassi–Rimay-féle istenes énekkiadásoké. Öt évvel az 1.0 verzió előtt, 1993-ban zajlott az ELTE BTK szerverén a Balassa-kódex fényképhasonmását, átírását és a jegyzetek egy részét szolgáltató online próbauzem, ma ezt a kritikai kiadás 0. verziójának tekintjük. 1994–95-ben szintén a Balassa-kódexből megjelent egy pár, exkluzív CD-ROM-kiadvány.³ Ugyanez megjelent, de egészen más technikai környezetben, és tanulmányokkal is kibővítve 1996-ban az Internet Expo Ma-

---

¹ Balassi Bálint összes verse. Hálózati kritikai kiadás, 1.0. Szerk. Horváth Iván és Tóth Tünde. Főmunkatárs: Vadai István. Munkatársak: Dióssi Adrienn, Kővári Krisztina, Leányvári Enikő, Mihály Eszter, Parádi Andrea, Rák Balázs, Surányi Anna, Tar Sándor és Vágner Edina. Készült az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete Reneszánszkutatások Posztgraduális Központjában (Centre des Hautes Études de la Renaissance, CHER) és az ELTE BTK Bölcsészettudományi Informatika Önálló Programjában. Kiadja a Gépeskönyv. Bp., 1998. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/>

² Tudomásunk szerint ez a világ első on-line hálózati kritikai kiadása.

³ Balassa-kódex. Szerk. Horváth Iván. Átírás: Vadai István. Képek: Szedmák Sándor. Program: Kovács István. Készült az ELTE BTK Irodalomtörténeti Intézete Reneszánszkutatások Posztgraduális Központjában (CHER), az ELTE BTK Informatikai Osztálya és a Hypermedia Systems közreműködésével. Bp., 1994–95.

gyar Pávilonjában,⁴ majd ugyanebben az évben már ez az internetes verzió egy szintén kis példányszámú, a HMS reklámanyagait tartalmazó CD-lemezen.⁵

Technológiai leírás

A hálózati kritikai kiadás az alábbiakat tartalmazza:⁶

- Balassi Bálint teljes költői életművét,
- a megállapított kritikai szöveget,
- annak átírását,
- a forrásszövegek
  - betűhú átírásait
  - és fényképhasonmásait,
- a költemények részben újonnan megállapított sorrendjét,
- az RPHA⁷ kivonatait,
- a *varia lectiókat*,
- a korábbi kritikai vagy egyéb fontos kiadások szövegjavítási javaslatait,
- a szövegmagyarázatokat
- és a kiadáshoz kapcsolódó tanulmányokat.

---

⁴ Balassa-kódex. Szerk. Horváth Iván. Átírás: Vadai István. Tanulmányok: Bíró Gyöngyi – Tóth Tünde, Horváth Iván, Vadai István. Képek: Szedmák Sándor. Program: Kovács István. Készült az ELTE BTK Irodalomtörténeti Intézete Reneszánszkutatások Posztgraduális Központjában (CHER), a Hypermedia Systems és az IDG közreműködésével. Bp., 1996. <http://www.idg.hu/expo/oktogonal/balassa/> (A kiadvány 1998-ban megsemmisült.)

⁵ Balassa-kódex. Szerk. Horváth Iván. Átírás: Vadai István. Tanulmányok: Bíró Gyöngyi – Tóth Tünde, Horváth Iván, Vadai István. Képek: Szedmák Sándor. Program: Kovács István. Készült az ELTE BTK Irodalomtörténeti Intézete Reneszánszkutatások Posztgraduális Központjában (CHER), Hypermedia Systems 1996. Hypermedia Systems. Bp., 1996.

⁶ Az 1.0 változat (1998), az 1.1. változat (1999), valamint a 2.0 változat (2002).

⁷ RPHA – Répertoire de la poésie hongroise ancienne. Főszerk. Horváth Iván. Szerk. H. Hubert Gabriella. Munkatársak: Font Zsuzsa, Herner János, Szőnyi Etelka, Vadai István. Adatszerkezet, programozás: DOS-os verzió: Gál György, Vadai István. Web-es verzió: Karsai Róbert. ver. 3.0, 1979–1992, Nouvel Objet, Paris 1992; ver. 3.1, abCD Interaktív Magazin I. (1994.) 2.; ver. 5.0, Gépeskönyv. Bp., 1999.; ver. 5.0.5, Gépeskönyv, Bp., 2000.: <http://magyar-irodalom.elte.hu/repertorium/>

Ezeket nagyrészt felső menüsorból érhetjük el, melynek elemei a következők:

- Címlap,
- Előszó,
- Versek,
- Források,
- Tanulmányok,
- Repertórium,
- Sógó,
- Névjegy,
- Levelek a szerkesztőhöz.

A 'versek' menüpontban három hasáb jelenik meg, a baloldaliban kiválaszthatjuk, hogy a középső és a jobb hasámban milyen sorrendben jelenjen meg a versek tartalomjegyzéke. A választható lehetőségek a következők:

- Incipit szerint,
- Jelen kiadás, 1998,
- Horváth Iván, 1976,⁸
- Kőszeghy–Szabó⁹,
- Waldapfel–Eckhardt¹⁰.

A versek behívásakor varia lectiók ('szövegváltozatok') a képernyő jobb oldalán olvashatók, a vers megfelelő pontjára utaló jegyzetszámok mellett. Ez az ablak felváltható a korábbi 19–20. századi kiadások, illetve irodalomtörténészek szövegjavítási javaslatait felsoroló jegyzetsorral, ha a 'szövegváltozatok' gombra kattintunk, vagy a vers szövege melletti, hi-

⁸ Balassi Bálint Összes versei a versek helyreállított eredeti sorrendjében. Közzéteszi: Horváth Iván. Utószó: Bori Imre. Tanulmányok. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke. 9. füzet. Újvidék – Novi Sad, 1976.

⁹ Gyarmati Balassi Bálint énekei. Szerk. Kőszeghy Péter – Szabó Géza. Szépirodalmi Kiadó. Bp. 1986.; illetve Balassi Bálint Versei. Szerk. Kőszeghy Péter – Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó. Bp. 1993.; (1994.²) (A hálózati kritikai kiadás óta változatlan verssorrenddel és főszöveggel jelent meg ugyanez 2000-ben a Millenniumi Könyvtár 33. köteteként: Balassi Bálint Összes Versei. Szerk. Kőszeghy Péter – Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó. Bp., 2000.)

¹⁰ Balassi Bálint Összes művei I-II. Összeállította Eckhardt Sándor. Akadémiai Kiadó. Bp., 1951.; 1955.

perhivatkozással ellátott sorszámok valamelyikére. A 'szövegjavítási javaslatok' gombra kattintva visszakapjuk a szövegváltozatokat.

A versszövegek olvasásakor a képernyő alsó részén található menü segítségével lehet előre- vagy hátralapozni a versek között. Fontos megjegyezni, hogy ekkor már a jelen, 1998-as hálózati kritikai kiadás sorrendjében követik egymást a szövegek. A versek betűhű átiratai innét is közvetlenül elérhetők,¹¹ illetve – ahol van – elolvasható az idegen nyelvű minta szövege, valamint megtekinthető a vers RPHA-adatlapja. A versek szövegében elhelyezett hiperhivatkozások külön kis ablakban tárgyi vagy szómagyarázó jegyzeteket nyitnak meg. Mivel a kritikai kiadás első finanszírozói közé tartozott az OMFB IKTA mellett az OM Sulinet/Írisz is, ezek a jegyzetek gyakran „középiskolás fokon” magyarázzák meg az illető kifejezést: például minden esetben megadjuk a latin szövegek megfelelőit, vagy a szakértők számára semmi nehézséget nem okozó olyan régi magyar szavak jelentését is, mint a „kór”, „m'eggyen”, sőt „Szerelem” stb.¹²

A 'források' menüpontban a források felsorolása,¹³ illetve az istenes énekkiadások sztemmája található, mindegyikből a megfelelő forrás fakszimiléje és/vagy betűhű átirata érhető el.¹⁴ A szövegváltozatok összevetése céljából a felhasználónak lehetősége van a képernyőt felosztani, és egymás mellett tanulmányozni a forrásokat.¹⁵

¹¹ Míg a 'források' főmenüben a források tartalomjegyzékét kapjuk, addig itt az adott vers különböző előfordulásai listázódnak ki.

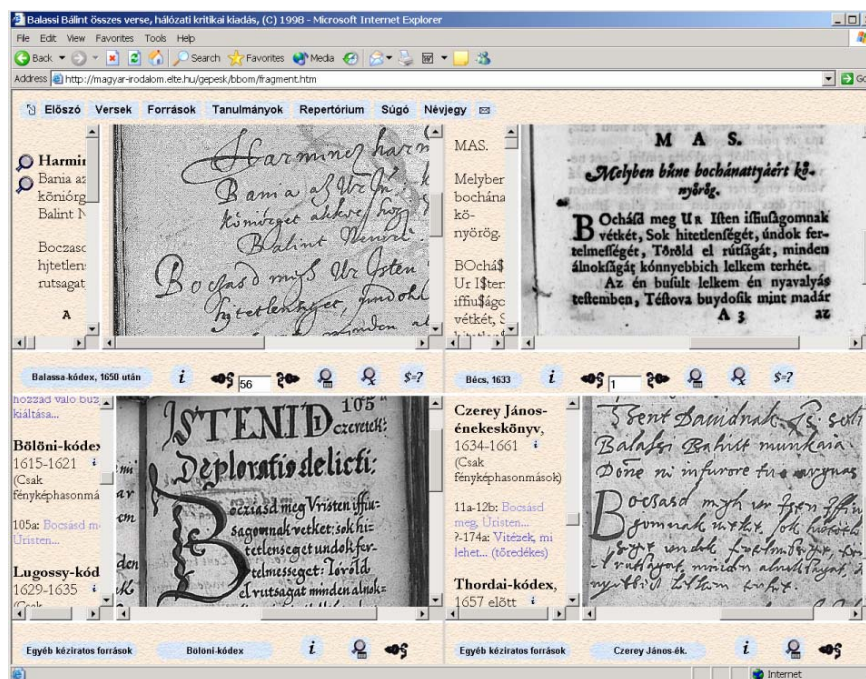
¹² Véleményünk szerint ez éppen hogy nem felesleges alaposság volt, hiszen a szűkebb szakmában nem járatos felhasználónak éppúgy hasznára válnak ezek a magyarázatok, mint a középiskolai vagy egyetemi hallgatóknak. A hálózat korában a kritikai kiadás már nem csak a kutatás, hanem az oktatás és az egyetemes művelődés eszköze is egyben.

¹³ A források neve mellett található kis 'i' betű egy információs ablakot nyit meg, mely az adott forrás MKÉVB-, illetve RMNY- vagy RMK-adatait adja meg.

¹⁴ Technikai okokból nem tudtuk az összes forrás fakszimiléjét egyszerre beszerezni. Így a kiadás folyamatosan bővülő verziói egyre gazdagabbak.

¹⁵ A képen látható, hogy ebben a verzióban – technikai okokból – még dollárjelekkel jelöltük a hosszú 's'-t. (Unicode-0383)

A többi menüpont nem igényel részletesebb magyarázatot.

A főszöveg kiadásának helyesírási és nyelvjárási elvei¹⁶

Az első fontos megjegyzés az, hogy kritikai kiadásunknak van főszövege. Jóllehet mi magunk is otthont adtunk egy olyan nemzetközi konferenciának,¹⁷ ahol többek között épp a variáns dicsérete is a centrumba került, Balassi esetében fontosnak, és megkerülhetetlennek tartottuk egy – a későbbi népszerűsítő kiadványok számára ajánlott – főszöveg rekonstrukcióját.¹⁸ Ahol

¹⁶ A sajtó alá rendezés további, szövegkritikai szempontból fontos elveit, illetve eredményeit egy későbbi publikációban fogjuk majd tárgyalni.

¹⁷ Philology in the Internet Era / Philologie à l'ère de l'Internet, International Colloquium / Colloque international, Eötvös Loránd University, BIÖP, Bp., 7–11 June 2000 / Université Eötvös Loránd, BIÖP, Bp., 7–11 juin 2000. <http://magyar-irodalom.elte.hu/colloquia/> A konferencia anyaga papírfomában most van sajtó alatt. Szerkesztik: Bernard Cerquiglini, Horváth Iván és Seláf Levente.

¹⁸ Hogy miért, az egy későbbi tanulmány tárgyát képezi.

varia lectiók között semmi racionális érv nem segített megtalálni a „helyes alakot”, ott a sztochasztikus olvasás módszeréhez folyamodtunk.¹⁹

A főszöveg nyelvi szempontból nem hasonlít egyik korábbi kiadásra sem, ugyanis egy új grammatikatörténeti felismerés²⁰ egyrészt lehetővé tette, hogy ne csupán a korabeli helyesírás tükröztetését engedjük el, másrészt módunk nyílt arra is, hogy saját nyelvi normánk szerint adjuk ki a szöveget. Tehát „nekem” helyett „nékem” csak akkor szerepel a versekben, ha poétikai funkciója van.²¹

Könyvkiadás helyett szolgáltatás

Reményeink szerint a kritikai kiadás a jövőben még számos új funkcióval fog bővülni, újabb és újabb tanulmányok kapcsolódnak majd hozzá, illetve alapját képezheti a régi magyar költészet RPHA-ra épülő hálózati kritikai kiadássorozatának.²²

Az on-line Balassi kritikai kiadás legújabb verzióját 2003-ra tervezzük. Ekkor többek között az 1660 körüli bártfai és az 1666-os lőcsei kiadások fotóival fog bővülni a kiadás.²³ Végleges és változhatatlan edíció helyett tehát igyekszünk a kiadást folyamatosan bővíteni és fejleszteni, könyvkiadás helyett *könyvet szolgáltatunk*.²⁴

---

¹⁹ Horváth Iván: A legnehezebb kérdés. Uő.: Magyarok Babelben. JATEPress. Szeged, 2000. 199–204. Ugyanez: Gépeskönyv. 2000. <http://magyar-irodalom.elte.hu/babel/>

²⁰ Horváth Iván egy később publikálandó tanulmányáról van szó.

²¹ Például rímhelyzetben áll.

²² Tóth Tünde: Irodalomtörténészek a Bábéli Könyvtárból. (A régi magyar vers repertórium.) ItK CI. (1997.) 133–145.; 145.

²³ A fotók beszerzéséért nyújtott segítségéért köszönet illeti a SZTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékét, illetve Parádi Andreát és Töttössy Beatricét.

²⁴ Horváth Iván: Az új könyv. Uő.: 2000. 127–129.; 128.

**Balassi-bibliográfia
(1994. június–2004. május)**

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza

A magyar reneszánsz irodalom európai-rangú reprezentánsának, Balassi Bálint életművének kiadása és szakirodalmi feldolgozása a *Balassa-kódex* felfedezése óta eltelt százhusz esztendő során folyamatosan gazdagodik. Éppen ezért szükség van arra, hogy időről időre naprakész bibliográfia álljon a kutatók rendelkezésére. A Balassi-kutatás első hatvan évében, Szinnyi József (1891), Dézsi Lajos (1923) és Gulyás Pál (1939) munkássága révén, repertóriumok készültek. Az anyag gyarapodása és az áttekinthetőség később már szakkbibliográfiát kívánt meg. Ezt az igényt teljesítette a Balassi-fejezet *A magyar irodalomtörténet bibliográfiájának* I. kötetében (1972), amelyet Stoll Béla, Varga Imre és V. Kovács Sándor állított össze. Az ezt követő husz esztendő a Balassi-kutatás nagy felvirágzását hozta magával, amely szerzői bibliográfia elkészítését tette szükségessé.

Stoll Béla *Balassi-bibliográfiája* 1994 májusára, a költő halálának 400. évfordulójára jelent meg. Az összeállító arra vállalkozott, hogy az addig megjelent szövegkiadásokat és a tekintélyes mennyiségűre nőtt Balassi-szakirodalmat minden addiginál alaposabban tárja fel. Az évforduló alkalmából és az annak hatására született publikációk viszont már nem kerülhettek bele kötetébe. Ezek egy részét, mint például az alkalmi írásokat, csak repertórium keretében lehetne a teljesség igényével összegyűjteni.

E mostani összeállításunk szakirányú bibliográfia, amely a publicisztikai jellegű írásokból csupán válogatásra szorítkozik. Hasonlóképpen a teljesség igénye nélkül, főként az 1994-es évforduló kapcsán született szépirodalmi alkotások regisztrálására terjedhetett ki a szemlénk. A külföldi publikációk sajnos csak esetlegesen kerülhettek a szemünk elé. Az elmúlt években, új publikációs formaként, a hálózati (on-line) kiadás és a

sugárlemezen (CD-ROM) való elektronikus rögzítés is polgárjogot nyert, így ezek megnevezését is kívánatosnak tartottuk.

Bibliográfiánk tehát az elmúlt tíz esztendő termését fogja össze, s a tematikus csoportosításban Stoll Béla munkáját követi, hogy ezáltal annak kiegészítése gyanánt szolgálhasson.

BIBLIOGRÁFIÁK, REPERTÓRIUMOK

- Balassi-bibliográfia. Összeáll. Stoll Béla. Balassi Kiadó. Bp., 1994. (Balassi-füzetek, 1.) 98 l. [Lezárva: 1994. májusában.] – Ismerteti: Gömöri, George = Slavonic and East European Review (London). July 1995, 534–535.
- H. Hubert Gabriella: Balassi és Rimay Istenes énekeinek kiadásai. = H. H. G.: A sajkazai Radvánszky-könyvtár története. JATEPress. Szeged, 1998. 109–118. (Függelék.)
- Rola Krakowskich Drukarzy w Kulturze węgierskiej. – Die Rolle des Krakauer Druckwesens in der ungarischen Kultur – A krakkói nyomdászat szerepe a magyar művelődésben. A tanulmányt írta V. Ecsedy Judit. A bibliográfiát összeáll. P. Vásárhelyi Judit, Dörnyei Sándor, Kertész Balázs. Balassi Kiadó. Bp., 2000. 273–276. [A 29. tétel Balassi műve, az 1572-ben, Krakkóban kiadott Beteg lelkeknek való füves kertecske.]
- Régi Magyarországi Nyomtatványok. III. kötet. 1636–1655. Szerk. Heltai János. Akadémiai Kiadó. Bp., 2000. 1117 l. [A Füves kertecske és az Istenes énekek kiadásai az 1995., 1933., 2451. és 2619. tételszámon.]
- Szentmártoni Szabó Géza: Balassi-bibliográfia 1994–2000. = ItK CV. (2001.) 107–127.
- Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840). Második, jav. és bőv. kiad. Balassi Kiadó. Bp., 2002.

SZÖVEGFORRÁSOK

A Balassi-szöveghagyomány általában

- Horváth Iván: Az eszményítő Balassi-kiadások ellen. = Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Szeged, 1997. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 35.) 191–203. Ua. = H. I.: Magyarok Bábelben. JATEPress. Szeged, 2000. 175–197.

Kéziratok*A Balassa-kódex és rokonsága*

- Vadai István: Balassi Bálint fajtalan énekei. = ItK XCVIII. (1994.) 673–681.
- Bartók István: Egy kódex és a sorsa. = BUKSZ 7. (1995.) 3. sz. 287–290.
[Ismertetés: Balassa-kódex. Közzéteszi Kőszeghy Péter. Előszó, átírás, jegyzetek: Vadai István. Bp., 1994.]
- Bíró Gyöngyi–Tóth Tünde: Balassi versgyűjteményének rekonstrukciója. = Iskolakultúra VI. (1996.) 9. sz. 49–57. [A Balassa-kódex vizsgálata.]
- Monok István: A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660. = Szeged, Scriptum Kft. 1996. (A Kárpát-medence Koraiújkori Könyvtárai I.) 185. [‘Balassi Bálint énekei Rimai János keze irasa alatt’ – Az 1638–1639 közti adatot Jenei Ferenc már korábban közölte: A Balassi-hagyaték történetéhez. = ItK LXX. (1966.) 195–196.]
- H. Hubert Gabriella: A Balassa-kódex sorsa. = H. H. G.: A sajkázai Radvánszky-könyvtár története. JATEPress. Szeged, 1998. 92–97.
- Szentmártoni Szabó Géza: Balassi verseinek Ráday-féle kézirata. Irodalomismeret XII. (2001.) 3–4. sz. 128–129.

Levélidézetek

- Bencze Balázs: Irodalmi utalások egy 1605. évi magánlevelezésben. = ItK CIII. (1999.) 666–670. [A Tinódi-idézet kérdéses volta. A levél Balassi-idézetéről: Stoll Béla: Adatok Balassi Bálint műveihez. = ItK 1955. 463.]
- Magyar leveleskönyv I–II. Szerk. Balogh József és Tóth László. Kiad. H. Balázs Éva. Corvina. Bp., 2001. 118–122. [Balassi Bálint néhány levele.]

Egyes darabok kéziratos énekeskönyvekben

- Korzenszky Richárd OSB: Két Balassi-variáns [Kegyelmes Isten...; Adj már csendességet...]. = K. R.: Kassai István énekgyűjteménye. Pannonhalma, 1997. (Pannonhalmi füzetek 41.) 49–58., 120., 125.

Nyomtatványok*Tíz okok*

- Balassi Bálint–Dobokay Sándor: Campianusnak Tíz okai. (Az 1607. évi bécsi kiadás hasonmása.) Szerk. és a hasonmás szövegét gond., utószó: Hargittay Emil. Campianus latin szövegét gond. Bárczi Ildikó. A kísérő tanulmányokat írta: Bárczi Ildikó, Csonka Ferenc, Hargittay

- Emil, Kruppa Tamás. Universitas Kiadó. Bp., 1994. 276 l. – Ismerteti: Szabolcs Imre = Magyar Nemzet 1995. május 26. 10.
- Csonka Ferenc: A Tíz okok mint fordítás. = Balassi Bálint–Dobokay Sándor: Campianusnak Tíz okai... Universitas Kiadó. Bp., 1994. 213–233. Ua. A Campianus-fordítás = ItK 1994. 688–694.
- Kruppa Tamás: A Tíz okok megjelenésének háttéréről. = Balassi Bálint–Dobokay Sándor: Campianusnak Tíz okai... Universitas Kiadó. Bp., 1994. 234–247.
- Hargittay Emil: „Te katonád voltam Vram es az te sereghedben iartam” (Utószó). = Balassi Bálint–Dobokay Sándor: Campianusnak Tíz okai. Universitas Kiadó. Bp., 1994. 257–273.

Szép magyar komédia

- Koltai András: Batthyány Ádám és könyvtára. Bp.–Szeged, OszK. Scriptum Rt. 2002. (A Kárpát-mdence kora újkori könyvtárai IV.) 194., 252.

Istenes énekek

- Kelényi István: Balassi Bálint szép magyar könyörgései. = Balassi Bálint: Dicsérlek énekkel. Istenes versek. Kiad. Kelényi István. Szent István Társulat. Bp., [1994.] 5–26. Ua. = Palócföld XXVII. (1994.) 471–480.
- H. Hubert Gabriella: Balassi Istenes énekeinek legelső kiadása? = MKSz 112. (1995.) 169–172.
- H. Hubert Gabriella: Ismeretlen 18. századi Balassi–Rimay Istenes énekek-kiadás az Evangélikus Országos Könyvtárban. = MKSz 113. (1997.) 205–212.
- V. Ecsedy Judit: Tipográfiai vizsgálódások az „Istenes énekek” körül. = MKSz 113. (1997.) 201–205.
- Kőszeghy Péter: Balassi Bálint és Imre. = Jankovics József 50. születésnapjára. Balassi Kiadó. Rebakucs. 1999. március 10. 19–21. [Rimay János patrónusa, Balassi Imre, és az 1633-as bécsi editio.]
- P. Vásárhelyi Judit: Balassi Bálint zsoltárfordításainak forrásai. = Az OSzK Évkönyve 1994–1998. Bp., 2000. 413–423.

Modern kiadások

Nyomtatványok

- Janus Pannonius és Balassi Bálint Válogatott költeményei. Szerk. és utószó: Komlovszki Tibor. Unikornis Kiadó. Bp., 1994. (A magyar költészet kincsestára 19.) 135–280., 264–268.

- Balassi Bálint: Dicsérlek énekkel. Istenes versek. Szerk., szöv. gond. és magyarázatok: Kelényi István. Szent István Társulat. Bp., [1994.] 120 l.
- „Bízd az jövődökre érdemed jutalmát” – Magyar Protestáns Irodalmi Szöveggyűjtemény I. kötet (16–17. század). Szerk. Szabó András. Sajtó alá rend. H. Hubert Gabriella, Hubert Ildikó és Szabó András. Munkácsy Egyetemi Kiadó. Bp., 1998. 38–40., 46–48., 124–127.
- Balassi Bálint: Összes versei. Szöv. gond., jegyz. és az utószó: Kőszeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó. Bp., 1999. (Millenniumi Könyvtár 33.) 240 l.
- Balassi Bálint: Szép magyar komédia. Szöv. gond., jegyz. és az utószó: Kőszeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó, Bp., 1999. (Millenniumi Könyvtár 34.) 119 l.
- Régi Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma. Szerk. és sajtó alá rend. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó. Bp., 2000. 1074 l. [Benne: Balassi világi versei és Szép magyar komédiája.]
- Balassi Bálint: Vitézek, mi lehet? Válogatott versek. Corvin Kiadó. Déva, 2000. (Corvin klasszikusok) 159 l.
- Balassi Bálint Válogatott versei. Szerk. Lukács László. Megapress. 2000, Bp., 2000. 144 l.
- Szerelmes versek. Vál. és utószó: Lator László. Unikornis Kiadó. Bp., 2001. 379 l. [Balassi-versek is.]
- Szeretlek. A magyar irodalom szerelmi költészetének gyöngyszemei. Versválogatás: Aquila. 1. kiadás. Aquila Könyvkiadó. Bp., 2002. [Balassitól: „Csókolván az minap”, „Siralmas nékem”, „Ez világ sem”, „Szerelem istene”, „Beteges lelkem”.]
- Balassi Bálint Összes versei. Szöv. gond., jegyz. Kőszeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza. Osiris Kiadó. Bp., 2004. (Osiris diákkönyvtár)
- Balassi Bálint Szép magyar komédia. Szöv. gond., jegyz. Kőszeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza. Osiris Kiadó. Bp., 2004. (Osiris diákkönyvtár)
- Balassi Bálint Válogatott versei. Válogatta Tarján Tamás. Holnap Kiadó. Bp., 2004.

Sugárlemezek (CD-ROM), hálózati kiadványok (on-line)

- Könyvtár a korongon. Elektronikus dokumentum. Közread. az Info-Korong Informatikai Szolgáltató és Kereskedelmi Bt. Bp., 1998. 1 db. CD-ROM. [Html-szöveg és képanyag.]
- Verstár '98. Elektronikus dokumentum. A magyar líra klasszikusai. Fél-száz költő összes verse. Arcanum. Bp., 1998. CD-ROM.

Irodalmi kincsestár. Elektronikus dokumentum. 1. 1999. CD-ROM.
Balassi Bálint Összes verse. Hálózati kritikai kiadás. Szerk. Horváth Iván és Tóth Tünde. Főmunkatárs: Vadai István. Munkatársak: Dióssi Adrienn, Kővári Krisztina, Leányvári Enikő, Mihály Eszter, Parádi Andrea, Rák Balázs, Surányi Anna, Tar Sándor és Vágner Edina. Készült az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete Reneszánsz kutatások Posztgraduális Központjában és az ELTE BTK Bölcsészettudományi Informatika Önálló Programjában. = Gépeskönyv. Bp., 1998–1999. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/cimlap.htm>

SZAKIRODALOM

Monográfiák, tanulmánykötetek

- Pirnát Antal: Balassi Bálint poétikája. Balassi Kiadó. Bp., 1996. (Humanizmus és Reformáció 24.)
Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. Balassi Kiadó. Bp., 2004. [Bp., 1941. új kiadása. – Stoll 187.]
Horváth Iván: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben. Utószó: Szilasi László. Akadémiai Kiadó. Bp., 2004. [Bp. 1982. új kiadása. – Stoll 191.]

Szövegkritika; nyelvi és tárgyi magyarázatok

- Hegedűs Attila: Balassi nyelvjárása. = ItK XCVIII. (1994.) 682–687.
Tózsér Árpád: Balassi Bálint versnyelvének palóc idiómáihoz és í-telenítéséhez. = Tiszatáj 49. (1995.) 1. sz. 26–28.
Lükő Gábor: Balassi „latricanus wers”-e. = Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis (a Miskolci Bölcsész Egyesület évkönyve). Tomus VI. Miskolc, 1996. 54–62. [Szó- és névmagyarázatok.]
Stoll Béla: Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban. = Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába. Szerk. Hargittay Emil. Felsőoktatási tankönyv. Universitas Könyvkiadó. Bp., 1996. 114–170. – 2. átdolg. kiad.: Bp., 1997. 114–170. [Balassi verseiről is.]
Hegedűs Attila: Erotikus szókinccs a régi magyar nyelvben. = Irodalomismeret X (1999). 140–143. Ua. Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Kiadó. Bp., 2002. 211–216.

- Jakab László–Bölcskei András: Balassi-szótár. Kiadja a Debreceni Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Debrecen, 2000. (Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár 8.) 623 l.
- A. Molnár Ferenc: Balassi-magyarázatok. = Magyar Nyelvőr 125. (2001.) 4. szám. [A 'jungáta' és a 'gyapjú szekér' nyelvi magyarázata.]
- A. Molnár Ferenc: Balassi- és Zrínyi-magyarázatok. = Magyar Nyelv XCVIII. (2002.) 470–473. [Szarv, szárny, repül. Péterke, szít. Elveszi a szemén valóját.]
- A. Molnár Ferenc: Kommentárok Balassi Bálint Az erdéli asszony kezéről című verséhez. = Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére. Szerk. Gréczi-Zsoldos Enikő, Kovács Mária. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Miskolc, 2002. 130–133.
- A. Molnár Ferenc: A régi magyar katonai nyelv egy kifejezéséről (fejeket szed). = Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Szerk. Hajdú Mihály és Keszler Borbála. Bp., 2003. 85–91.
- Németh S. Katalin: A csók mint téma a 16–17. századi magyar költészetben. = Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Kiadó. Bp., 2002. 175–189.
- Yoo-Jin-II: Balassi Bálint megszólaltatása koreai nyelven. Az „Egy katonának” fordítási nehézségei. = Irodalomismeret XIII. (2003.) 2. sz. 36–40.
- Kőszeghy Péter: Az aenigmatikus aenigma. = Fata libelli: A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai. Országos Széchényi Könyvtár. Bp., 2003. 229–232. [Balassi Aenigma című verséről.]
- Szentmártoni Szabó Géza: Latrocinatur Hungarus... Gallus cantat avagy a homonimiák játékosága. = Mozgó Világ. Tanulmányok a hatvanéves Kulin Ferenc tiszteletére. Ráció Kiadó. Bp., 2003. 266–272. [Balassi latricanus verséről is.]

Attribúciós kérdések

Euryalus és Lucretia

- Eurialusnak és Lucretiának szép históriája. Kolozsvár, 1592. [Hasonmás kiadás]. Készült a Balassi Bálint Emlékévkönyvben, 2004-ben, A szerelem költői című, Sárospatakon rendezett konferencia tiszteletére. Balassi Kiadó. Bp., 2004.

- Pataki Névtelen (Balassi Bálint?): Eurialus és Lucretia históriája. = XVI. századi költőkből. Vál. és utószó: Stoll Béla. Unikornis Kiadó. Bp., 1994. (A Magyar Költészet Kincsestára 20.) 202–244., 294.
- Pataki Névtelen: Eurialusnak és Lucretiának szép históriája. = Régi Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény II. A 16.század magyar nyelvű világi irodalma. Szerk. és sajtó alá rend. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó. Bp., 2000. 277., 363–406.

Iphigenia Aulisban

- Borsa Gedeon: Euripidész magyar fordításának 16. századi kiadása. MKSz 114. (1998.) 44–48. [A felfedező megállapításai a töredék könyvtörténeti vonatkozásairól.]
- Euripides: Iphigenia Aulisban. Ismeretlen fordító magyarítása. Töredék a Nagyszebenben 1575–1580 közt megjelent nyomtatványból (a 402–440. és 479–517. sor átültetése) – Euripidész: Íphigeneia Aulisban. Részlet. Devecseri Gábor fordítása (1960). A szélesebb közönségnek készült mai helyesírású átiratot Szentmártoni Szabó Géza készítette a lap számára. = 2000. Irodalmi és Társadalmi Havi Lap. 1998. július–augusztus. 66–71. [A két szöveg párhuzamosan közölve.]
- Szentmártoni Szabó Géza: Euripidész magyar fordítása a 16. század második feléből. = ItK CII. (1998.) 225–239. Ua. = A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai. Szerk. Demeter Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó. 2000. (A régi magyar színház 1.) 161–173. [A fordító talán az ifjú Balassi Bálint volt.]
- Ismeretlen: Euripides: Iphigenia Aulisban (1583 előtt, töredék, 402–440., 480–517. sorok). = Régi Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma. Szerk. és sajtó alá rend. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó. Bp., 2000. 163., 165–166.

Életrajzi források

- Szentmártoni Szabó Géza: Balassi Bálint halála. = Rimay János: Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára. [Az 1596. évi vizsolyi kiadás hasonmásával.] Szerk., sajtó alá rend. és jegyz. Ács Pál. Balassi Kiadó. Bp., 1994. 78–86.
- Ortutay András: Az Esztergomi Főkáptalan levéltárának Balassa-forrásai. = Limes. Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle, Tatabánya. 7. (1994.) 3. sz. 79–88.

- Gömöri György: Anna örök, azaz még egyszer Balassi Bálint Céliájáról. = Kortárs XXXVIII. (1994.) 6. sz. 93–98. Ua. = G. Gy.: A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig. Tanulmányok. Argumentum Kiadó. Bp., 1999. 49–61. [Vitatja Kószeghy Péter Célia-jelöltjét. Vö. K. P.: Ki volt Balassi Céliája? = Klaniczay-émlékkönyv. Bp., 1994. 250–255.]
- Nuzzo, Armando: L' Epicedio infinito. Una fonte Italiana inedita sulla morte di Balassi. = Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli, Studi Finno-Ugrici, I. 1995. Dipartimento di Studi dell' Europa Orientale, I.U.O. Napoli, (1995.) 133–147. [Olasz szemtanú levele Balassi halálos sebesüléséről.]
- Gömöri György: 1590-es feljegyzés Balassi Bálintról és katonáiról. = ItK C. (1996.) 112–113. Ua. = G. Gy.: A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig. Tanulmányok. Argumentum Kiadó. Bp., 1999. 62–65.
- Bitskey István: Balassi Bálint egri éveiről. = Agria (Egri Dobó István Vármúzeum) Évkönyve XXXIII. (1997.) 627–635.
- Szabó András: Balassi Bálint és öccse Nürnbergben (1565–1577). = ItK CI. (1997.) 64–71. Ua. = Sz. A.: Republica Litteraria. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus korából. Balassi Kiadó. Bp., 1999. (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok 2.) 63–71.
- Tusor Péter: Balassi Bálint ismeretlen levele Krakkó város ügyészéhez. ItK CI. (1997.) 664–667.
- Molnár Antal: Sándor Dobokay's autobiographische Aufzeichnungen (1620). = Archivum Historicum Societatis Iesu. Vol. LXVI. (1997.) Roma, 1997. 75–88. [Balassi esztergomi gyóntatójának latin nyelvű önéletrajza.]
- Dávid Géza: Balassi János török kapcsolatai. = Századok CXXXII. (1998.) 909–915.
- Szepesi György: Sásvár bég históriája. 1580. = Régi Magyar Költők Tára. XI. kötet. Sajtó alá rend. Ács Pál. Akadémiai Kiadó–Orex Kiadó. Bp., 1999. 155–172., 429–443. [A história említi Balassi Bálint 1580-as vásárütését Hatvanban.]
- Németh S. Katalin: Balassi János epicédiumáról. = ItK CIII. (1999.) 647–654. [Az edinburghi ép példány, Balassi János fametszetű képe, Bielski latin szövegének Csonka Ferenc általi fordítása.]
- Gömöri György: Balassi János és Bálint lengyel kapcsolatairól. = G. Gy.: A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig. Tanulmányok. Argumentum Kiadó. Bp., 1999. 36–48.

- A Hadtörténelmi Levéltár képeskönyve. Szerk. Szijj Jolán. Petit Real Kiadó. Bp., 2000. 34–35. [Losonczy Anna levele az egri katonához. Kassa, 1588. május 7. Hasonmásban és átírva.]
- Pifkó Péter: Balassa Bálint ősei, családjának eredete. = Esztergom Évlapjai. Esztergom, 2000. 9–20.
- Horváth István: Esztergom 1594. évi ostroma és Balassa Bálint megsebesülésének helyszínei. = Esztergom Évlapjai. Esztergom, 2000. 27–40.
- Szállási Árpád: Balassi Bálint halála. = Esztergom Évlapjai. Esztergom, 2000. 41–46.
- Ötvös Péter: Meg alkuszunk talán, csak szólhassak veled fél óráig. Levél szerelmes Losonczy Annához. = Mihálynap-i köszöntő. Írások Ilia Mihály születésnapjára. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 2000. 205–209. [Ungnád Kristóf levele feleségéhez 1581-ből (recte 1587-ből!).]
- Kecskeméti Gábor: A genus iudiciale a 16–17. századi magyarországi irodalomban és irodalomelméletben. = ItK CV. (2001.) 255–284. [Említi Balassi pereit is.]
- Toma Katalin: „Hogy bécsi virág juta eszemben” – Frauenhaus a bécsi Tiefer Grabenen? = Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljújhely, 1999. május 26–29. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Kiadó. Bp., 2002. 283–290. [Balassi LX. versének történelmi hátteréhez.]
- Gömöri György: Balassi Bálint és az “Oceanum tenger” problémája. = A Dunánál I. (2002.) 6. sz. 53–57. [A ’Kegyelmes Isten’ kezdetű vers keletkezési helyéről.]
- Szentmártoni Szabó Géza: Muthnok Mihály végrendelete. (Pozsony, 1552. február 16.) = Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2003. 9–13. [Sulyok Anna első férjéről.]
- Szentmártoni Szabó Géza: Gyarmati Balassa Ferenc epitáfiuma. (Bázel, 1554. áprilisa) = Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2003. 15–17. [Balassi egyik unokabátyjáról.]

Balassi irodalmi munkásságáról

- Pantóné Naszályi Dóra: Jegyzetek Balassi egy költői képéhez („Fénlik sok kövektől, mint a verőféntől / erős vér tiszta gyégen”). = ItK XCVIII. (1994.) 507–509.

- Eckhard Sándor: Vallás és poézis. = Balassi Bálint: Dicsérlek énekkel. Istenes versek. Kiad. Kelényi István. Szent István Társulat. Bp., [1994.] 91–103. [Ua. = Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. Bp., 1941. 24–33.]
- Szathmári István: Egy katonaének. (Stíluselemzés) = Sz. I.: Három fejezet a magyar költői stílus történetéből. = Nyelvtudományi Értekezések 140. sz. Akadémiai Kiadó. Bp., 1995. 48–59.
- Bartók István: „...habet etiam suas inventiones rhetorica” Balassi inventio poeticája. = Iskolakultúra VI. (1996.) 9. sz. 58–67.
- Komlós Tibor: Balassi és a predestináció. = Csonka Ferenc 80. születése napjára. Balassi Kiadó. Bp., 1996. április 3. 11–12. – Ismerteti: Mikó Árpád = Ars Hungarica 1996/2. 238.
- Köszeghy Péter: Tükör, fátyol, felhő, éji folyó csillaga. = Csonka Ferenc 80. születése napjára. Balassi Kiadó. Bp., 1996. április 3. 13–14. – Ismerteti: Mikó Árpád = Ars Hungarica 1996/2. 238.
- Tóth Tünde: Balassi Bálint és az inventio poetica. = Palimpszeszt 8. sz. (1997. november) <http://www.btk.elte.hu/palimpszeszt/pali08/p8.htm>
- Vadai István: Balassi és az Echo. = Palimpszeszt 10. sz. (1998. április) <http://www.btk.elte.hu/palimpszeszt/pali10/10.htm>
- Szentmártoni Szabó Géza: Balassi kötetkompozíciójának rejtelmek. = ItK CIII. (1999.) 635–646.
- Szentmártoni Szabó Géza: „Mint tavasz harmatja...” = Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. születésnapjára. Balassi Kiadó. Rebakucs. Bp., 2001. június 13. 24–25.
- Klanczay Tibor: Mivel gazdagította a magyar irodalom az európai reneszánszt. = K. T.: Stílus, nemzet és civilizáció. Vál. és szerk. Klanczay Gábor, Köszeghy Péter. Balassi Kiadó. Bp., 2001. (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok 4.) 56–69. [Petrarkizmus és végvári tavaszélmény Balassinál.]
- Köszeghy Péter: Balassi Bálint költészete: hagyomány és újítás. = „Lux Pannoniae” – Esztergom az ezeréves kulturális metropolis konferenciája. 2000. június 15–16–17. Felelős kiadó: Horváth István. Balassa Bálint Múzeum. Esztergom, 2001. 225–249. – Korábban ua. = Hagyomány és ismeretközlés. Szerk. Kovács Anna. Salgótarján, 1988. 3–15. [Stoll 467.]
- Szentmártoni Szabó Géza: Az olvasóhoz = Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Kiadó. Bp.,

2002. V–XXXVI. [Balassi szerelmi költészetének helye és szerepe magyar irodalomban.]

Szentmártoni Szabó Géza: „Álmomban azt látám” – Pünkösöd hava és a szerelmi álmok. = *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Kiadó. Bp., 2002. 389–406. [Balassi XVI. éneke.]*

Koncz Attila: *Misztikus motívumok Balassi Bálint költészetében. = Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Kiadó. Bp., 2002. 407–425.*

Tóth Tünde: *Balassi Bálint Lengyelországban. Mit mondanak az életrajzi adatok. = Miscellanea. Tanulmányok a régi magyar irodalomból. Szerkesztette: Szentpéteri Márton. József Attila Kör. Kijárat Kiadó. [Bp.,] 2001. 35–48.*

Mihály Eszter: *A Caelia-ciklus szimmetrikus szerkezete. = Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Kiadó. Bp., 2002. 439–455. Ua. = *Palimpszeszt 10. sz. (1998. április) <http://www.btk.elte.hu/palimpszeszt/pali10/p10.htm>**

Kovács Gábor: *Metaforikus viszonyok Balassi Bálint „Eredj, édes gyűröm...” kezdetű költeményében. = ItK 106. (2002.) 364–371.*

Szathmári István: *Balassi Bálint, a magyar nyelv és stílus művésze. = A Balassi Bálint Intézet évkönyve 2003. Hungarológia a XXI. században. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2003. 16–25.*

Szentmártoni Szabó Géza: *„Mint szép ereklyével...” – Balassi versének hasonlata, és ami mögötte rejtezik. = *Iskolakultúra* 2004. február. 36–49.*

Kapcsolatok, irodalmi minták

Általában

Zemplényi Ferenc: *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom. = Universitas Könyvkiadó. Bp., 1998. (Historia Litteraria 4.) 136 l.*

Zemplényi Ferenc: *A szerkesztett verskötet megjelenése az európai irodalomban (Vázlat). = ItK CIII. (1999.) 626–634.*

Tóth Tünde: A magyar középkori költészet nagy kérdése. Utószó. = Középkori költészet. Válogatás. Unikornis Kiadó. Bp., [1999.] (A magyar költészet kincsestára 79.) 191–202. [A Balassi költészetének előzményeit illető vitakérdésekről.]

Klasszikus latin

Szentmártoni Szabó Géza: Balassi Bálint jelmondatáról. = Nemeskürty István köszöntése. Hommage a Tanár Úr. Szabad Tér Kiadó. [Bp.,] 2000. május 14. 89–92. [A jelmondat antik forrása: Cornificius: Rhetorica ad C. Herennium.]

Szentmártoni Szabó Géza: Balassi Bálint latin jelmondatáról. = A Balassi Bálint Intézet évkönyve 2003. Hungarológia a XXI században. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2003. 26–28. [Az előbbi közlés bővebb és jegyzetelt változata.]

Újlatin

Jankovits László: Változatok egy versre. = Pompeji 1993/1–2. 246–249. [A „Széllyel hogy vadásza...” kezdetű vers összevetése mintájával, Angerianus: De Caelia venante című elégiájával.]

Bárczi Ildikó: A Campianus-fordítás latin eredetijének kérdése. = Balassi Bálint–Dobokay Sándor: Campianusnak Tíz okai. (Az 1607. évi bécsi kiadás hasonmása.) Szerk. és a hasonmás szövegét gond., utószó: Hargittay Emil. Campianus latin szövegét gond. Bárczi Ildikó. Universitas Kiadó. Bp., 1994. 248–256.

[Angerianus, Hieronymus: Erotopaegnion] The Erotopaegnion. A Trifling Book of Love of Girolamo Angeriano. Edited and translated [from the Neo-Latin] with commentary by Allan M. Wilson. Nieuwkoop De Graaf Publishers. 1995. (Bibliotheca Humanistica & Reformatorica, volume LIII.) 465 l.

Tóth Tünde: Balassi, Angerianus és a török bejtek (Angerianus Erotopaegnionja). = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon. Szerk. Jankovits László, Kecskeméti Gábor. JPTE. Pécs, 1996. 101–112.

Heltai János: Buchanan Jephthese. = ItK CI. (1997.) 541–549. [Balassi is tervezte lefordítását.]

Szentmártoni Szabó Géza: „Quem tu, summe Deus, semel...” – Balassi megkerült irodalmi mintája. = „Mint sok fát gyümölcssel...” – Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére. Írták: barátai, kollégái és ta-

- nítványai. Bp., 1997. 11–16. [Az irodalmi minta Ambrosius Lahm Sebestyén humanista ódája.]
- Pajorin Klára: Isidorus, Theodulf és a gyermek-Ámor. = Jankovics József 50. születésnapjára. Balassi Kiadó. Rebakucs. 1999. március 10., 16–17. [Adalék a humanista Cupido-leírás előzményeihez.]
- Tóth Tünde: Balassi és a neolatin szerelmi költészet. = Gépeskönyv. Bp., 1999. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/tanulm/tunde.htm>
- Csehy Zoltán. Hárman az ágyban. Görög és latin erotikus versek. Vál., ford. és utószó: Csehy Zoltán. Kalligram. Pozsony, 2000. 185–186. [Joannes Secundus: Csókok könyvéből a 12, 13. és 14. csók fordítása.]
- Tóth Tünde: Tízről egyig. Az antik görög epigrammaköltészet reneszánsz kori továbbélése a humanista bókversekben: a hiperbolikus dicséret (laudatio) két típusa. = Kalligram. Antikvitás az ezredfordulón című tematikus szám. 2003. december. 74–81. Ua. Palimpszeszt 20. sz. Szerelmeképek. Szerk. Tóth Tünde. 2003. szeptember. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/20_szam/03.html [Angerianus: De Caelia et Amore és Balassi XLII. verse.]

Olasz

- Di Francesco, Amedeo: Megjegyzés a Szép magyar komédia prologusáról. = Iskolakultúra VI. (1996.) 9. sz. 68–70.
- Di Francesco, Amedeo: Balassi szerelemfilozófiája = Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Kiadó. Bp., 2002. 427–438.

Német

- Jónácsik László: Poetik und Liebe. Studien zum liebeslyrischen Paradigmenwechsel, zur Petrarca- und zur Petrarkismus-Rezeption im »Raaber Liederbuch« Zugleich ein Beitrag zur Geschichte protestantischer »Renaissancelyrik« in Österreich. Peter Lang. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1998. [Christoph von Schallenberggről is.]
- Hübner, Gert: Christoph von Schallenberg und die deutsche Liebeslyrik am Ende des 16. Jahrhunderts. = Daphnis – Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur. Vol. 31. Num. 1. Editions Rodolpi B. V. Amsterdam – New York, NY, 2003. p. 127–186.

Francia, provanszál

- Szabics Imre: A trubadúrok költészete. Balassi Kiadó. Bp., 1995. 256 l.
[Az udvari szerelem, a fin'amor kialakulása.]
- Szabics Imre: A trubadúrlíra és Balassi Bálint szerelmi költészete. = ItK C. (1996.) 543–581. Ua. Sz. I.: A trubadúrlíra és Balassi Bálint. Balassi Kiadó. Bp., 1998. – Ismerteti: Bánki Éva = ItK CIV. (2000.) 508–512.

Angol

- Katona Gábor: Vallás, szerelem, diplomácia. Sir Philip Sidney élete és művészete. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen, 1998. (Orbis Litterarum. Világirodalmi sorozat 4.) 236 l.
- Szőnyi György Endre: Az énformalás petrarkista technikái Balassi Bálint és Philip Sidney költészetében. = ItK CIII. (1999.) 251–272. Ua. = Palimpszeszt 10. sz. (1998. április) <http://www.btk.elte.hu/palimpszeszt/pali10/p10.htm>
- Petrőczy Éva: Miért sebzett olykor a 42. zsoltár szomjú szarvasa? = Jankovics József 50. születésnapjára. Balassi Kiadó. Rebakucs. 1999. március 10. 28–29. [Párhuzam Philip Sidney-vel.]
- Petrőczy Éva: Sir Philip Sidney 42. zsoltára. Kálvin és Castiglione köpönyegéből. = P. É.: Fél-szentek és fél-poéták. Balassi Kiadó. Bp., 2002. 141–150.

Lengyel

- Ślaski, Jan: Balassi Bálint és a lengyelek = CIII. (1999.) 655–660.

Török

- Sudár Balázs: Egy Balassi-vers török háttere (Minap mulatni mentemben...) = Keletkutatás 1995 ősze. 67–79.

Verselés, dallamok

- Király Péter: Balassi és Regnart. = Iskolakultúra VI. (1996.) 9. sz. 75–82.
- Király Péter: Balassi, Regnart és Magyarország. = K. P.: Magyarország és Európa. Bp., 2003. 31–44.
- Voigt Vilmos: A 'sziciliána' Magyarországon 1584-ben. = V. V.: Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklórisztikai tanulmányok. Universitas Könyvkiadó. Bp., 2000. 163–168. [Balassi X. énekének nótajelzéséről Voigt.]

- Békési Zsolt Csaba: Száz régi magyar ének. Egyházi és istenes énekek. Vitézi és históriás énekek. Szerelmes és virágénekek, valamint világi dalok. Bp., 2002. [Balassi-versek is.]
- Csomasz Tóth Kálmán: Balassi Bálint énekeinek dallamairól. Születésének 400 éves fordulójának alkalmából – emlékezésül. = Hagyomány és haladás: Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára. Cantio Bt. Bp., 2003. 202–205. [Eredeti közlése: Református Egyház 1955/3. 58–60. – Stoll 574.]

NÉPSZERŰSÍTŐ IRODALOM

Méltatások, portrék

- János István: „Pallás és Vitéz Márs” Közelítések Balassi Bálint költői világgképéhez. = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 29. (1994.) 1. sz. 77–78.
- Latinovics Zoltán: Balassi Bálint. = Pest Megyei Hírlap 1994. május 21.
- Alexa Károly: A jó ruhás csiga. Négyszáz éve halt meg Balassi Bálint. = Magyar Nemzet 1994. május 28. 19.
- Lator László: Balassi Bálint halálának négyszázadik évfordulóján. = Magyar Nemzet 1994. május 30.
- Őn hogyan tanítaná? Miképp érvényes Balassi Bálint költészete? = Köznevelés 50 (1994). 22. sz. június 3. 14–16. [Szunyogh Szabolcs főszerkesztő beszélgetése Arató Lászlóval, Lator Lászlóval és Szabó Gézával.]
- Barlay Ö. Szabolcs: Balassi megtérései (A költő halálának negyedik centenáriuma). = Távlatok 17–18. (1994.) 450–457.
- Z. Urbán Aladár: Balassi Bálint felvidéki vonatkozásairól. = Balassagyarmati Honismereti Híradó 16. (1994.) 1–2. sz. 70–74.
- Gömöri György: A soknyelvű Balassi Bálint. = Európai Utas 1994. 15. sz. 43–46.
- Szentmártoni Szabó Géza: Memoriale – Balassi Bálint halálának 400. évfordulójára –. = Magyarok térben és időben. 'Európa'-Club. [Bécs] 1994. Második könyv. 157–183. [Balassi halála; fiának, Jánosnak boroszlói síremléke. A hibbei templom és a Balassiak sírjának XIX. század végi feltárása és újratemetésük; Török Aurél antropológiai vizsgálatait.]
- Széplaki György: A zsoldáros Balassi (Gondolatok halálának 400. születésének 440. évfordulóján). = Confessio 18. (1994.) 4. sz. 24–28.
- Balassi-évforduló. Csörsz Rumen István, Sudár Balázs, Széplaki György írásai. = Tiszavirág (kulturális folyóirat) III. (1994.) 1. sz.
- Praznovszky Mihály: Az Óceán és az Adriának tengere. = Palócföld XXVII. (1994.) 516–522. [Verancsics Faustus és Balassi.]

- Jókai Anna: A megvalósulás rokonságai (Balassi Bálint–Ady Endre). = Palócföld XXVII. (1994.) 428–429.
- Tóth Sándor: Szép könyörgés. = Palócföld XXVII. (1994.) 430–437. [Interjú Barlay Ödön Szabolccsal Balassiról.]
- Kiss Dénes: Szavaink üzenetei Balassi Bálint verseiben. = Palócföld XXVII. (1994.) 452–458.
- Käfer István: A humanizmus reneszánsza. Lehetőségek Balassi Bálint szlovák értelmezéséhez. = Palócföld XXVII. (1994.) 523–527.
- Vadai István: „Forr gerjedt elmémre, mint hangyafészekre, sok új vers...” – Balassi Bálint saját kezű versfüzérééről. = Tiszatáj 49. (1995.) 1. sz. A Tiszatáj diák-melléklete 22. szám. Ua. = Orpheus panasza. Pályaképek Balassitól Nagy Lászlóig. Szerk. Olasz Sándor. Helikon Kiadó. Tiszatáj szerkesztősége. Bp., 1997. 7–17. Ua. = Tükörben tükröződő tükör. Szeged, 2002. (Tiszatáj könyvek) 9–24. – Ismerteti: Koncz Kinga: Irodalmi (tü)körkép. = Forrás 35. évf. 2003. 119–120.
- Sárközy Péter: Az olasz Balassi. = Új Magyarország V. (1995.) január 4. sz. [Carlo Camilli és Armando Nuzzo olasz Balassi-fordításáról.]
- Tóbiás Áron: A lengyel Balassi. Első európai rangú lírikusunk Krakkóban. = Magyar Nemzet 1995. január 24. 14. [A lengyel Balassi-kötetről és Bronislaw Chorny Balassi-domborművének a krakkói Kososház falán való leleplezéséről.]
- Sugár István: Balassi Bálint Egerben. = Az Egri Vár Híradója 26–27. (1995.) 2. sz. 3–19., 191–204.
- L[ukácsi] F. S[ándor]: B. B. meg az első magyar csoportszex. = Mai Nap 1995. április 2. vasárnap. 28. [Balassinak a bécsi Tiefer Graben örömlányairól szóló 60. versét értelmezi április elseji stílusban.]
- Szörényi László: Balassi Bálint mohamedán lírája. A bejbejutott költő. = Száz rejtély a magyar irodalomból. Gesta Könyvkiadó Bt., Bp. 1996. 22–23. [A Valahány török bejt mintái és a szúfi misztika.]
- Szilasi László: Balassi Bálint megtérése. Az utolsó vers jogán. = Száz rejtély a magyar irodalomból. Gesta Könyvkiadó Bt. Bp., 1996. 24–25. [Az 51. zsoltár parafrázisa és az angol törvénykezés.]
- Buchanan, George: Bálint napjára [Valentiniana]. Csonka Ferenc fordítása. = Parnasszus II. (1996.) 1. sz. 18. [A vers Szentmártoni Szabó Géza Balassira is utaló jegyzetével jelent meg.]
- Losonci Miklós: Balassi Bálint képi világa. = Új Hevesi Napló 7. (1997.) 2. sz. 23–29.
- Tözsér Árpád: Az égi szerelem elátkozott költője. = Irodalmi Szemle 37. (1997.) 7–8. sz. 43–49.

- Köszeghy Péter: Más ez a kard, más ez a szerelem. = Népszabadság 1999. április 7. 12. [Válasz Csapody Tamásnak a Balassi-kard átadásával kapcsolatos cikkére.]
- Dukkon Ágnes: Élmény és konvenció. A szenvedés képei Balassi Bálint lírájában. = Protestáns Szemle 1999/3. 151–164.
- „Jó szakember hírében állt” – Petri Györggyel Kisbali László és Mink András beszélget Balassi Bálint Egy katonáéneke című verséről. = Beszélő III/4. (1999.) 7–8. sz. 160–165. Ua. = A szabadság hagyománya. A magyar politikai költészet klasszikusai. Petri Györggyel beszélget Kisbali László és Mink András. Szerkesztette Mink András. A versek szövegét gondozta és a jegyzeteket írta Bene Sándor. A Beszélő politikai és kulturális folyóirat kiadása. Bp., 2001. 23–39.
- A magyar irodalom nagyjai. Black and White Kiadó. Nyíregyháza, 2000. [Balassi Bálint: 14–17.]
- Leel-Össy Lóránd: Balassi Bálint pszichobiográfiája. = Esztergom Évlapjai. Esztergom, 2000. 21–26.
- Czeizel Endre, Dr.: Költők, gének, titkok. A magyar költőgénuszok családfaelemzése. Genius Kiadó. Bp., 2000. [Balassi Bálint: 32–41. + I. melléklet.]
- Czeizel Endre, Dr.: Aki költő akar lenni, pokolra kell annak menni? Magyar költő-génuszok testi és lelki betegségei. GMR Reklámügynökség. Bp., 2001. [Balassi Bálint: 14–21.]
- Prágai Tamás: „Elmémben, mint várban...” – Vágy és tudás Balassinál és a XVI. századi angol költészetben = Kortárs 45. (2001.) 2–3. sz. 100–116.
- Szalai Attila: Tarlówna kisasszony aranyszín varkocsa. Balassi Bálint nyomában Dębno várában = Magyar Napló 2001. 2. sz. (április, május, június)
- Révay Zoltán: Titkosírások. Fejezetek a rejtjelezés történetéből. Lazi Könyvkiadó. Szeged, 2001. 79–83. [Balassi Bálint titkosírása.]
- Szentmártoni Szabó Géza: Ariadne fonala a szépség dicséretéhez. = A szépség dicsérete. 16–17. századi magyar főúri öltözködés és kultúra. – The Praise of Beauty. Costumes and Habits of Hungarian Aristocracy in the 16th–17th Centuries. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. 2001. augusztus–október. A vezetőt szerkesztette Ridovics Anna. Magyar Nemzeti Múzeum. Bp., 2001. 51–63. [Balassiról is, versidézetekkel és portréjával.]
- Szabó Andrea: Járt-e gyarmati Balassi Bálint Gyarmaton? = Nógrád Megyei Hírlap 2002. okt. 30. 3.
- Prágai Tamás: Aenigma és aposztrophé. Kettős kompozíciós elv Balassi Bálint maga kezével írt könyvében. = It 83. (2002.) 2. sz. 174–187.

- Kerekes Dóra: Balassi Bálint kora. = A Balassi Bálint Intézet évkönyve 2003. Hungarológia a XXI században. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2003. 11–15.
- V. Nagy Viktória: Az ismeretlen ismerős Balassi Bálint. Az istenszerető és szerelmes költő. = Heti Válasz IV. évf. 8. sz. 2004. február 20. 46–48. [Interjú Szentmártoni Szabó Gézával.]
- Vadai István: Egy hiányzó hattyú. Balassi Bálint Aenigma című verséről. = Tiszatáj 58. (2004.) 5. sz. A Tiszatáj diák-melléklete 100. sz.

Iskolai célú könyvek

- Balassi Bálint: Szép magyar komédia. – Gergei Albert: Árgirus históriája. Populart füzetek. Magyar reneszánsz. [Szentendre] 1994. (Diák- és házikönyvtár 15.) 95 l.
- Históriás énekek. Balassa Bálint Válogatott költeményei. Populart füzetek. Magyar reneszánsz. [Szentendre] 1994. (Diák- és házikönyvtár 16.) 112 l. [Az előszó és a lábjegyzetek elhagyásával átveszi a következő kötet anyagát: Balassa Bálint Válogatott költeményei. A költeményeket vál., jegyz. és a bev.: Dénes Tibor. Magyar Népművelők Társasága kiadása. Bp., (1941.) 96 l.]
- Sárkány Anna–Valaczka András: Irodalom 67 tételben. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1995. 32–34. [Balassi Bálint]
- Középiskolai Irodalmi Lexikon. Szerk. Kelecsényi László Zoltán. 3. kiad. Corvina. Bp., 1995.
- Tamás Ferenc: Magyar irodalmi kalauz Szent István intelmeitől Petőfiig. 2. kiad. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1996. 46–56. [Balassi Bálint]
- Diák irodalmi kalauz. Irodalmi kislexikon. Általános és középiskolák számára. Összeáll. Pádár Éva, Nagy Emese. Szalay Könyvkiadó és Kereskedőház Kft. Debrecen, 1996. 28. [Balassi Bálint]
- Balassi Bálint. Általános és középiskolások számára. Összeáll. Dr. Hamar Péter. Tóth Könyvkereskedés Kft. Debrecen, 1997. (Nagyjaink 1817–1882) [sic!] 123 l.
- Mohácsy Károly: Irodalom a középiskolák I. osztálya számára. 11., jav. kiad. Korona Nova. Bp., 1998. 241–255. [Balassi Bálint]
- Diószegi Imre–Fábián Márton: Irodalom I. a középiskolások számára. Raabe Klett Kiadó. Bp., 1998. 241–250., 331. [Balassi Bálint]
- Forgács Anna–Mayer József: Irodalom I. a felnőttoktatás számára. Raabe Klett Kiadó. Bp., 1998. 184–191. [Balassi Bálint]
- Domonkos Péter: Irodalom I. négy- és hatosztályos középiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1998.

- Bollók János: Irodalom a középiskolák I. osztálya számára. 3. kiad. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1999. 319–329. [Balassi Bálint]
- Madocsai László: Irodalom a középiskolák I. osztálya számára. 1. kiad. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1999. 240–262. [Balassi Bálint]
- Boda Edit–Forgács Anna–Osztovits Szabolcs: Irodalom I. Szövegek, képek, információk. A világbanki képzés program irodalomkönyve. 3. kiad. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1999. 330–350. [Balassi Bálint]
- Alföldy Jenő: Irodalom a tizenkét éves diákoknak. 6. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1999. 175–188. [Balassi Bálint 1554–1594.]
- Székely Júlia: Balassi Bálint énekei és komédiája. Akkord Kiadó. Bp., 2001. (Talentum műelemzések.)
- Ritoók Zsigmond, Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Horváth Iván, Zemplényi Ferenc: Irodalom a gimázium I. osztálya számára. Második átdolgozott kiadás. Krónika Nova Kiadó. Bp., 2001. 196–211.
- Suhai Pál: Irodalom, művészet az alteritás korában. Művelődéstörténeti album. Holnap kiadó. 2003. 163–172. [Két fejezet Balassiról.]

Balassi lexikonokban, életrajzgyűjteményekben és irodalomtörténetekben

- Horváth Iván: Balassi Bálint. = Új Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk. Péter László. I–III. kötet. Bp., 1994. 97–99. – 2., jav., bőv. kiad. I–III. Bp., 2000. 106–108. + CD-ROM.
- Horváth Iván: Balassi Bálint. = Pannon Enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom. Főszerk. Sípos Lajos. Dunakanyar 2000. Bp., 1996. 224–225. [Bartók István:] Balassi Bálint = Új Magyar Életrajzi Lexikon I. A–Cs. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub. Bp., 2001. 296–298.
- Szentmártoni Szabó Géza: Balassi Bálint. Zólyom, 1554. október 20. – Esztergom, 1594. május 30. = Magyar Génusz. (100 portré a magyar panteonból. Nagy képes millenniumi arcképcsarnok 2.) Szerk. Rácz Árpád. Rubicon-Könyvek. Bp., 2001. 14–18.
- Horváth Iván: Balassi Bálint = A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája. Főszerk. Sipos Lajos. Második, jav. kiad. (Alapkiadás: Dunakanyar Kiadó. Bp., 2000.) Magyar Könyvklub. Bp., 2002. 323–325.
- Orlovsky Géza: Balassi Bálint. = 21. századi enciklopédia – Magyar irodalom. Szerk. Borbély Sándor. Pannonica Kiadó. Bp., 2002. 87–95. [Bartók István:] Losonczy Anna = Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub. Bp., 2003. 288.

- Köszeghy Péter: Balassi Bálint = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon I. középkor és kora újkor, Aachen–Bylica. Főszerk. Köszeghy Péter. Balassi Kiadó. Bp., 2003. 176–186.
- Gintli Tibor – Schein Gábor: Balassi Bálint költészete. = G.T. – Sch.G.: Az irodalom rövid története. I. A kezdetektől a romantikáig. Jelenkor Kiadó. Pécs, 2003. 246–258.

Idegen nyelven

- Birnbaum, Marianna: Three farewell poems from Renaissance Hungary. = Hungarian Studies 10. (1995.) 2. sz. 191–204. [Janus Pannonius, Bornemisza Péter és Balassi Bálint búcsúverse.]
- Szigeti Csaba: The metrical heritage of Balassi in seventeenth-century Hungarian poetry. = Hungarian Studies 10. (1995.) 2. sz. 291–306.
- Szőnyi György E[ndre]: Courtly literature in Renaissance Hungary and England: Bálint Balassi and Philip Sidney. = Hungarian Studies 10. (1995.) 2. sz.. 253–277.
- Szabics, Imre: Bálint Balassi et la lyrique troubadouresque = Cahiers d'Études Hongroises (Paris-Budapest) 7. (1995.) 9–19.
- Szabics, Imre: La lyrique troubadouresque et Bálint Balassi. = Revue d'Études Françaises 1. (1996.) 287–299.
- Bitskey István: Balassi Bálint. = Encyclopedia of the Renaissance. Ed. By Paul F. Grendler, vol. I. Charles Scribners Sons. New York, 1999. 167–168.
- Di Francesco, Amedeo: Iconografia e trattatistica nell'esercizio letterario di Bálint Balassi = Der Mythos von Amor und Psyche in der europäischen Renaissance. Hrsg. von József Jankovics, S. Katalin Németh. Balassi Kiadó. Bp., 2002. ('Studia Humanitatis' 12.) 31–45.
- Fazekasné Toma Katalin: „Über die Wienerinnen Susanna und Anna-Maria.” Frauenhaus am Tiefen Graben? = Collegium Hungaricum-Studien I. Wien, 2003. 45–56.

Balassi műveinek fordításai

- Bálint Balassi: Canzoni per Julia, a cura di Armando Nuzzo. Traduzione di Carlo Camilli e Armando Nuzzo. = In Forma di Parole. Crocetti Editore. Milano, 1994. 160 l. [A Júlia-ciklus magyarul és olasz fordításban.]
- Bálint Balassi Poezje. Przekład: Witold Dabrowski, Antoni Lange, Stanislaw Jerzy Lec, Jerzy Litwiniuk, Tereza Worowska. Poslowie: Jan Ślaski. Buchard Edition. Warszawa, 1994. 144 l. [62 vers lengyel fordítása.]

- Wspomnienia o Bálincie Balassim 1594–1994. Wystawa wędrowna poświęcona pamięci renesansowego poety węgierskiego, Bálinta Balassiego (1554–1994). PIM. Budapest, 1994. 28 l. [Praznovszky Mihály bevezetője, Jan Ślaski tanulmánya, Witold Dabrowski, Teresa Worowska, Stanislaw Jerzy Lec fordításában 4 vers lengyelül. A varsói kiadás szemelvényes változata.]
- Balassi Bálint 1554–1594. Ford. Vojtech Kondrót. Pozsonyi Magyar Kulturális Központ; Madarské kultúrne stredisko. Lilium Aurum. Pozsony, 1994. 31 l. [Három vers szlovák fordítása.]
- In *Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary*. Szerk. Makkai Ádám. Atlantis-Centaur, Szivárvány, Corvina. Chicago-Budapest, 1996. 75–84. [Hat Balassi-vers angol fordítása.]
- The Lost Rider*. A bilingual anthology. Selected and edited by Péter Dávidházi, Győző Ferencz, László Kúnos, Szabolcs Váradi and George Szirtes. Corvina. Bp., 1997. 16–29. [Benne három Balassi-vers, Peter Sherwood és George Szirtes fordításában.]
- Amore e liberta*. Antologia di poeti ungheresi a cura di Marta Dal Zuffo e Péter Sárközy. Antologia sette secoli di poesie ungherese. Traduzioni di Marta Dal Zuffo. Lithos Editrice. [Roma] 1997. 16–25. [Benne három Balassi-vers magyarul és olasz fordításban.]
- Bálint Balassi Poezje. Wydanie poświęcone pamięci pobytu Bálinta Balassiego na Zamku Kamieniec, w Zmigrodzie, Rymanowie i Korosnie. Wybór wierszy: Teresa Worowska; Przekłady: Witold Dabrowski, Antoni Lange, Stanislaw Jerzy Lec, Jerzy Litwiniuk, Tereza Worowska; Posłowie: Jan Ślaski; Opracowanie redakcyjne: Jan Tulik. Krosno, 2003. 152 l. [62 vers lengyel fordítása.]

UTÓÉLET, KULTUSZ

XVI–XVII. század

Általában

- Köszeghy Péter: Balassi mitológiája, avagy az első költő. = ItK XCVIII. (1994.) 695–705.
- Zemplényi Ferenc: Műfajok reneszánsz és barokk között. Universitas Kiadó. Bp., 2002. (Historia Litteraria) 152 l.
- Imre Mihály: A Balassi-kánon első változata: Az 1595-ös bártfai antológia. = Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban. (Studia Litteraria, Tomus XLI.) Debrecen, 2003. 41–82.

Rimay János

- Rimay János: Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára. [Az 1596. évi, vizsolyi kiadás hasonmásával.] Szerk., sajtó alá rend. és a jegyz. Ács Pál. A kísérőtanulmányokat írta: Haiman György, Pirnát Antal, Szabó András, Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó. Bp., 1994. 88 l. – Ismerteti: Kenyeres Zoltán = *Vigilia* 59. (1994.) 637.
- Pirnát Antal: Rimay Balassi-Epicédiumának kísérő iratai. = Rimay János: *Epicédium...* Balassi Kiadó. Bp., 1994. 68–71.
- Szabó András: A Balassi-Epicédium megjelenési körülményei. = Rimay János: *Epicédium...* Balassi Kiadó. Bp., 1994. 72–75. Ua. = Sz. A.: *Respublica Litteraria. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus korából.* Balassi Kiadó. Bp., 1999. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 2.) 72–76.
- Haiman György: Néhány megjegyzés az Epicédium tipográfiájához. = Rimay János: *Epicédium...* Balassi Kiadó. Bp., 1994. 76–77.
- Rimay János: „Bálint nemzetedben ki voltál Balássá” = Rimay János: *Epicédium...* Balassi Kiadó. Bp., 1994. 85. [Szentmártoni Szabó Géza kísérőtanulmánya közli a verset, s egyúttal megjegyzi, hogy a rubinkő egyik fajtájának régi magyar elnevezése volt a balassa, s ez a szójáték alapja.]
- Szilágyi András: Orpheus és Amphion. = *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon.* Szerk. Jankovits László, Kecskeméti Gábor. JPTE. Pécs, 1996. 189–200. [Utal Rimay Balassiról szóló versének 5. sorára: „Vagy Siren, vagy Circe, vagy magyar Amphion”.]
- Ritoókné Szalay Ágnes: Rimay János verse egy Petrarca-kötetben. = Jankovics József 50. születésnapjára. Balassi Kiadó. Rebakucs. 1999. március 10. 8–9.
- Horváth Iván–Tóth Tünde: Rimay János ifjúkori versgyűjteményének rekonstrukciója = *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Kiadó. Bp., 2002. 457–469.
- Ács Pál: Rimay János és a manierizmus. = *A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája.* Főszerk. Sipos Lajos. Második, jav. kiad. (Alapkiadás: Dunakanyar Kiadó. Bp., 2000.) Magyar Könyvklub. Bp., 2002. 326–328.
- Ács Pál: „Az idő ósága” – Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban. Osiris Kiadó. Bp., 2001. 264–286. [Több korábban már megjelent tanulmány Rimayról és Wathay Ferencről.]

Csáktornyai Mátyás

Csáktornyai Mátyás: Gróbián. Szöv. gond., jegyz., utószó: Kőszeghy Péter. Balassi Kiadó. 1999. (Régi Magyar Könyvtár. Források 9.) 119 l. [Szövegszerű utalások Balassi verseire.]

Czobor Mihály

Czobor Mihály (?): Theagenes és Chariclia. = Régi Magyar Költők Tára. X. kötet. Sajtó alá rend. Kőszeghy Péter. Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó. Bp., 1996. 423 l. [Ebben a műben kitapintható Balassi költészetének hatása.]

Kőszeghy Péter: Theagenes und Charikleia: der erste ungarische (Vers)Roman = Der Mythos von Amor und Psyche in der europäischen Renaissance. Hrsg. von József Jankovics, S. Katalin Németh. Balassi Kiadó. Bp., 2002. ('Studia Humanitatis' 12.) 83–97.

Constantinus és Victoria

Seregélyi Rita: Újabb Petrarca-szonett a „Constantinus és Victoria” komédiában. = Irodalomismeret X. (1999.) 111–112. [A CII. (81.) számú szonett.]

Ismeretlen: Constantinusnak és Victoriának egymáshoz való igaz szerelmekről írott comoedia. = Régi Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma. Szerk. és sajtó alá rend. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza. Balassi Kiadó. Bp., 2000. 164., 210–264. [Balassi Szép magyar komédiája mellé állítható udvari dráma.]

Pázmány Péter

Hargittay Emil: A Campianus-fordítás és Pázmány írói pályakezdése. = ItK CIII. (1999.) 661–665.

Gyöngyösi István

Gyöngyösi István: Márssal társolkodó Murányi Vénus. Szöv. gond. jegyz. Jankovics József és Nyerges Judit. Utószó: Jankovics József. Balassi Kiadó. Bp., 1998. (Régi Magyar Könyvtár. Források 8.) 207 l. [Balassi-reminiszcenciák.]

Gyöngyösi István: Porából megéledett Főnix, avagy Kemény János emlékezete. Szöv. gond. jegyz. Jankovics József és Nyerges Judit. Utószó:

Jankovics József. Balassi Kiadó. Bp., 1999. (Régi Magyar Könyvtár. Források 8.) 303 l. [Balassira mutató poétikai elvek megfogalmazása.]

XX. század

Szépirodalmi művek antológiákban

- Bálint nevezetben ki voltál Balassa. Magyar költők versei Balassi Bálintról. Összeáll. Kovács Sándor Iván és Praznovszky Mihály vezetésével az ELTE Irodalomszervezés című szemináriumának hallgatói. Utószó: Kovács Sándor Iván. PIM. Bp., 1994. 136 l.
- Balassi Bálint „...örök és maradandó voltáról” [Magyar költők versei Balassi Bálintról.] = Balassagyarmati Honismereti Híradó 16. (1994.) [különszám] 1–80.
- Kardtársak. Balassi-díjas költők antológiája. Szerk. Molnár Pál. Kairos Kiadó. Bp., 2001.

Szépirodalmi művek 1994 után, a szerzők betűrendjében

- Ágh István: Balassi. Balassi-apokrif [versek]. = Palócföld XXVII. (1994.) 447–449.
- Alpek Zoltán Imre: Balassi [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 512.
- Barcs János: Csillaghoz közelítve – Balassi Bálintra emlékezve –; Zólyom és Fülek alatt – Balassi Bálintra emlékezve –; Sok-sok útkanyar meglátott – Balassi Bálintra gondolva – [versek]. = Palócföld XXVII. (1994.) 500–502.
- Bertók László: Hát hová, ha nincs hová, ha? [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 441.
- Bogdán László: Elégia Balassi Bálintért. (Jozsif Brodzskij: Elégia John Donne-ért című versciklusának magyarítása.) = Forrás 1999/5.
- Csanády János: „Áldjon Isten mezőkbe” (Balassi: Egy katonaének); Semmim és mindenem [versek]. = Palócföld XXVII. (1994.) 498–499.
- Csaplár Vilmos: Kár lesz majd nem élni, de: költészet. = Palócföld XXVII. (1994.) 445–446.
- Csikász István: Kesergő ének Bálint Úrhoz [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 508–511.
- Csiki László: Alkalmatos ének ezer után a 994. esztendőben (A Balassi-tempó) [vers]. = Magyar Írószövetség Tájékoztató. 1994. november. (A hónap verse.)
- Csiki László: Szakadozott ének (A Balassi-tempó) [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 442–443.

- Egyed Emese: Boldog azki akarsz lenni életedben (Balassi-fantázia). = Helikon XV. (2004.) 4. sz. február 25. 4–7.
- Fodor Ákos: Az én BALASSIm – szabad változatok egy magyar témára –. = Élet és Irodalom 1994. június 3. 15.
- Gabányi János: Balassa Bálint. = G. J.: Magyar várak legendái III. kötet. Akadémiai Kiadó. 1994. 49–103. (Az 1924-es első kiadás reprintje.)
- Garai István: Balassa Bálint 1588 februárjában, Pozsonyban egy kapuboltozat alatt találkozik szerelmével: Losonczi Annával [vers]. = G. I.: Erdélyközi tárgyalások, avagy egy, a serdülésen szerencsésen átesett poéta rejtett ritmusai. Bp., 1994.
- Géczi János: [78. veszprémi naplemente] lantátirat [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 482.
- Gömöri György: Jegyzet Balassihoz [vers]. = Tiszatáj 1994. 2. sz. 8.
- Kovács András Ferenc: Júliánk különb dicséreti. = K. A. F.: És Christophorus énekelt. Jelenkor. Pécs – Kriterion. Bp., 1995. [Versek Balassi modorában.]
- Kovács István: Balassi [vers]. = K. I.: A tér töredékei. Válogatott és új versek. Kézirat Kiadó. Bp., 1995. 200.
- Marschalkó Zsolt: Balassi-de profundis [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 505–506.
- Nagy Gáspár: Esztergomi apokrif [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 5. sz. 425–426.
- Onagy Zoltán: Beérve az éjszakába (Huszonhatodikák). = Palócföld XXVII. (1994.) 484–497.
- Paróczai Csaba: Bűnei bocsánatáért – könyörgés és hommage [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 507.
- Petrőczy Éva: És a versezetekkel... [vers]. = P. É.: Szőlő holdfénynél. Balassi Kiadó. Bp., 1997. 83.
- Sárándi József: Morbid elégia. K. E. emlékének [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 483.
- Szentmártoni Szabó Géza: Dobó Jakab – apokrifek. [Balassi versekre aludáló imitációk.] = Helikon. Irodalmi folyóirat. Kolozsvár, VIII. (1997.) 21. (251.) sz. november 10. 18.
- Szepesi Attila: Emlékdal [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 427.
- Szomjas-Schiffert György: Virrasztó. Színmű három felvonásban. Püski Kiadó. Bp., 2001. 101 l. [Balassi a verses színmű főhőse.]
- Tábor Ádám: Szép magyar poétika [vers]. = Élet és Irodalom 1994. június 3. 15.
- Takáts Tibor: Aranypávák az asszonyok. Balassi Bálint boldogtalan életéről és haláláról [regény]. Zrínyi Kiadó. Bp., 1994.

- Tandori Dezső: Ittenes vers. Balassi-töredékül [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 438–440.
- Tóth Éva: Ad notam Balassi [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 450–451.
- Turczi István: Balassi-intarziák. Balassa Bálint sírjánál az 1985-ik év karácsonyán [versek]. = Palócföld XXVII. (1994.) 460–461.
- Vaderna József: Fordított malaszt [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 462–469.
- Vincze Dezső: Ének Balassi Bálintről [vers]. = Palócföld XXVII. (1994.) 512.

Irodalom az utóélethez

- Szabó Csaba: Balassi Bálint és társai az erdélyi regényvilágban. = Palócföld XXVII. (1994.) 528–533.
- Kovács Sándor Iván: Szarkofág és kámea – Versek Balassiról. = Bálint nevezetben ki voltál Balassa. Magyar költők versei Balassi Bálintről. Összeáll. Kovács Sándor Iván és Praznovszky Mihály vezetésével az ELTE Irodalomszervezés című szemináriumának hallgatói. PIM. Bp., 1994. 126–132. Ua. = Irodalomismeret V. (1994.) 1. sz. 12–14.
- Kovács Sándor Iván: Balassi Bálint lázbeszéde. Tények és emlékek Nagy László verséről. = Új Horizont 22 (1995). 4–5. sz. 77–92. Ua. = K. S. I.: Vágy és emlékezet. Kalauzolás felföldi írókhoz és „Kárpát szent bérceére.” Tanulmányok, esszék. Széphalom Könyvműhely. Felsőmagyarország Kiadó, Nap Kiadó. Bp.–Miskolc–Dunaszerdahely, 1996. 357–373.
- Kovács Sándor Iván: Balassi maszkjában. = Tiszatáj 49. (1995.) 7. sz. 61–70. Ua. = K. S. I.: Vágy és emlékezet. Kalauzolás felföldi írókhoz és „Kárpát szent bérceére.” Tanulmányok, esszék. Széphalom Könyvműhely. Felsőmagyarország Kiadó, Nap Kiadó. Bp.–Miskolc–Dunaszerdahely, 1996. 343–355.
- Balázs Eszter–Selmeczi Anna: Babits Mihály 'Balassa'-felolvasása Esztergomban. = Limes. Komárom–Esztergom Megyei Tudományos Szemle. Tatabánya, 12. (1999.) 2. sz. 137–151. [Benne: Babits Mihály: Balassa.]

Balassi versei és a folklór

- Faragó József: „...az mint az eltévedt juhokot siratja” – Balassi román nő-tajelzéseinek háttere a román és a magyar folklórban. = Iskolakultúra VI. (1996.) 9. sz. 83–87.
- Küllös Imola: Balassi-strófák egy múlt századi vőfély-kötetben. = Morzsák. Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére. Bp., 1997. 105–125. [A Balassi-strófa utóélete a közköltészetben és a folklórban.]

Balassi a tudományos kutatásban

- Bitskey István: „Az magyar nyelvnek dicsősége” – Balassi-értelmezések 1899–1994. = *Hitel* 1994. június. 5–14. Ua. = *Iskolakultúra* 1996/9. 38–48. Ua. = B. I.: *Eszmék, művek, hagyományok (Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomban)*. Debrecen, 1996. (Csokónai Könyvtár 7.) 68–84.
- Szigeti Csaba: *Szelíd és vidám megjegyzések a trubadúr Balassi irodalomtörténeti látomásához*. = *Látó* 1994/5. 70–73.
- Hargittay Emil: *A Balassi-kutatás új eredményeinek alkalmazása a verselemzésekben*. = *Irodalomtanítás az ezredfordulón*. Panz-Westermann Kiadó. Bp., 1998.
- Horváth Iván: *Szöveg*. = 2000 VI. (1994.) november. 42–53. és = H. I.: *Magyarok Babelben*. JATEPress. Szeged, 2000. 137–174. Ua. *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*. Szerk. Hargittay Emil. Universitas Könyvkiadó. Bp., 2003. 93–113. [Gerézdi Rabán Balassi-kutatásairól.]
- Szilasi László: *A történeti poétika története (1982–2000)*. = *BUKSZ. Budapesti Könyvszemle* 13. (2001.) 258–264. Ua. = *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*. Szerk. Hargittay Emil. Universitas Könyvkiadó. Bp., 2003. 240–252.

Hang- és videókazetta, CD

- Balassi Bálint különb-különb féle énekei. *Musica Historica*. Csörsz Rumen István. Megjelent Balassi Bálint halálának 400. évfordulója tiszteletére. Horváth Tibor Lap- és Könyvkiadó. Bp., 1994.
- Balassi Bálint: *Ékes énekek*. Vagantes. Szerkesztette és a feldolgozásokat készítette Szabó István, hangszerelte Kálmán Péter, Szabó István és Tóth István. Hungaroton Classic. MK 31562. Bp., 1994. – CD-kiadásban is.
- Balassi Bálint énekelt versei. Énekel: Kuncz László. A dalokat feldolgozta és lanton kísér L. Kecskés András. Pannon Ton 003. Bp., 1994.
- Balassi Bálint énekmondó verseny. A verseny gálaműsorának felvétele a Pesti Vigadóban 1994. május 16-án. Kiadja a verseny meghirdetője a Garabonciás Alapítvány.
- Balassi Bálint emlékére. [1.] *A magyar Amphion*. Emlékest Balassi Bálint halálának 400 éves évfordulóján. Részletek a Pesti Vigadóban rendezett műsorból. Összeállítás Balassi versei, levelei, színdarabja alapján, korabeli zenékkal és táncokkal. Közreműködik: Szabó András, Kobzos Kis Tamás, *Musica Historica Együttes*, Danubia Kamara

Táncegyüttes, Figura Színjátszó Együttes, Papp Zoltán, Somogyvári Erik, Vagantes Trió, Kuncz László, L. Kecskés András, Ars Renata Együttes. Az előadást szerk. Szabó Géza. Rend. Novák Eszter. A televíziós változat munkatársai: Szerkesztő: Farkas Katalin. Operatőr: Dubovitz Péter. Rendező: Iván Pál. [2.] „Az jó hírért, névért ...” – A műsor Balassi életének színhelyeit mutatja be különös műgonddal. Szerk. Lengyel Gyula. Szakértő: Szabó Géza, Kiss Gy. Csaba. Operatőr: Mertz Lóránd. Rendező: Orbán Ágnes. Készült 1994-ben. Kb. 103 perc. MTV Rt. Televideo Kiadó. 1997. (4212)

Hungaria litterata. Fejezetek a régi magyar irodalom történetéből 2. Műsorvezetők: Szörényi László és Gergely András. Sorozatszerkesztő: Csonka Erzsébet. Rendező-operatőr: Kovács Béla. Duna Televízió. Videótár. 2000. VT-29B [Benne: „A Te katonád voltam, Uram...” 44 perc. Közreműködik: Kőszeghy Péter és Szabó Géza.]

Hungaria litterata. Fejezetek a régi magyar irodalom történetéből. Műelemzések 2. Műsorvezető: Cserhalmi Zsuzsa. Sorozatszerkesztő: Csonka Erzsébet. Rendező-operatőr: Kovács Béla. Duna Televízió. Videótár. 2000. VT-30B [Benne: Balassi Bálint: Kiben bűne bocsánatáért könyörgött. 29 perc.]

Janus Pannonius, Balassi Bálint (Magyar költők). [A 11–29. számon 19 Balassi-vers.] Szerk. Nemeskürty István. Előadó: Bánfy György. Rendező: Cserés Miklós. Hangmérnök: Berényi István. Hungaroton felvétel 1981, 1989. Hungaroton Records Ltd. 2002. HCD 14301.

Képzőművészet, reprodukció

Buzási Enikő: Magyar festő, XVII. század második fele: Balassi Bálint arcképe. = Keresztény Múzeum Esztergom. Összeáll. és a bev. Cséfalvay Pál. Corvina. Bp., 1993. 37., 184. [A 20. számon a restaurálás előtti kép.]

Balassi Bálint. 1554–1594. Ismeretlen mester, XVII. század. Keresztény Múzeum, Esztergom. Fotó: Mudrák Attila. [Színes poszter.] Balassi Kiadó. 1994. [A restaurálás előtti kép.]

Balassi Bálint. Magyar festő, XVII. század második fele. Keresztény Múzeum, Esztergom. Fotó: Mudrák Attila. [Színes képeslap]. A Szelényi Ház kiadása. Veszprém, 1994. [A restaurálás utáni kép.]

Szentmártoni Szabó Géza: Balassi János boroszlói síremléke (1602). = Csonka Ferenc 80. születése napjára Balassi Kiadó. Bp., 1996. április 3. 20–21. – Ismerteti: Mikó Árpád = *Ars Hungarica* 1996/2. 238–239.

Szentmártoni Szabó Géza: Balassi Bálint képmása és a Balassa-család ősgalériája. = Tarnai Andor-émlékkönyv. Szerk. Kecskeméti Gábor.

- Munkatársak: Hargittay Emil, Thimár Attila. Universitas Könyvkiadó. Bp., 1996. (Historia Litteraria 2.) 255–259.
- Balassi Bálint. [Buday György metszete] = In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary. Szerk. Makkai Ádám. Atlantis-Centaur, Szivárvány, Corvina. Chicago-Budapest, 1996. 73.
- Petneki Áron: Krakkó magyar emlékei között. = Magyar Napló XII (2000). 2. sz. 41–42., 46–46., bővebben ua. P. Á.: Krakkó. Enciklopédia Kiadó. Bp., 2001. (Magyarok nyomában külföldön) 57., 103–104., 123–126. [Balassi 1995-ben leleplezett, Bronislaw Chromy által készített emléktáblája a Kosos házon, Wesselényi Ferenc 1594-es, Santi Gucci által készített síremléke a ferences kolostorban.]

Balassival kapcsolatos rendezvények

- Balassi Bálint 1554–1594. Emlékkiállítás: Világbíró szerelem. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1994. február 14–október 31. [Prospektus.] A kiállítást rend. T. Ridovics Anna. F. k. Dr. Praznovszky Mihály főigazgató. Bp., 1994. Benne: [Kőszeghy Péter–Szentmártoni Szabó Géza:] Ajánlás.
- Ridovics Anna: A Balassi-kiállításról. = Pesti Hírlap 1994. február 24.
- A magyar Amphion. Konferencia Balassi Bálint halálának 400. évfordulóján. Esztergom, 1994. május 24–28. (Programfüzet.) Összeáll. [Szentmártoni] Szabó Géza. Kiadta az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Osztálya. F. k. Jankovics József. Balassi Kiadó. Bp., 1994.
- A magyar Amphion. Emlékest Balassi Bálint halálának 400. évfordulóján. Pesti Vigadó, 1994. május 30. este 8 óra. (Műsorfüzet.) Összeáll. Szabó Géza. Kiadta az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Osztálya. F. k. Jankovics József. Balassi Kiadó. Bp., 1994. [A műsor részleteinek felvétele videókazettán is megjelent: MTV Rt. Televideo Kiadó. 1997.]
- Esztergomi Helikon. Irodalmunk várostörténeti olvasókönyve. 2. kötet. 1526–1711. Esztergom, 1994. [Balassira is vonatkozó forrásszövegek és a Balassi-konferencia programfüzetének szövege.]
- K[omlovszki] T[ibor]: A magyar Amphion. (Konferencia Balassi Bálint halálának 400. évfordulóján. Esztergom, 1994. május 24–28.) = ItK XCVIII. (1994.) 806–808. [Az előadók és az előadáscímek felsorolásával.]
- Nyerges Judit: A magyar Amphion. Konferencia Balassi Bálint halálának 400. évfordulóján. Esztergom, 1994. május 24–28. = Hungarológiai Értesítő 13. (1994.) 319–323.

- O[rtutay] A[ndrás]: A Magyar Amphion. Konferencia Balassi Bálint halálának 400. évfordulóján. Esztergom, 1994. május 24–28. = Esztergom és Vidéke. Polgári Lap 1994. június 2. 22. sz. 4.
- Balassa Bálint sebesülésének helye. (Részlet dr. Horváth Istvánnak „A magyar Amphion” című esztergomi konferencián 1994. május 28-án elhangzott előadásából.) = Esztergom és Vidéke. Polgári Lap 1994. június 2. 22. sz. 5.
- Sebő József: Balassi nyomában: Sírjától a szülővárig. Hibbe–Zólyom, 1994. május 26. = Esztergom és Vidéke. Polgári Lap 1994. június 9. 23. sz. 4.
- Balassi (szobra) körül... Esztergom, 1994. május 28. Nagyfalusi Tibor bevezető szavaiból. Jankovics József beszéde. = Esztergom és Vidéke. Polgári Lap. 1994. június 9. 23. sz. 4–5.
- Petrőczy Éva: A magyar Amphion. Balassi-konferencia Esztergomban. = Reformátusok Lapja 1994. június 12. 4.
- Gömöri György: Kirándulás Hibbére. = Bécsi Napló XV. (1994.) 4. sz. július–augusztus. 10. [A Balassi-konferencia résztvevőinek kirándulásáról.]
- Balassi Bálint emlékévk magyarországi és szlovákiai programja 1994. Szerk. Oroszné Katona Anna. Kiadja a Balassi Bálint Könyvtár. Salgótarján, 1994.
- Reuter Lajos: Solymok nyomában. Beszélgetés Oláh Szilveszter szobrászművésszel. = Palócföld XXVII. (1994.) 503–504. [A kékkői várban elhelyezett Balassi-dombormű alkotójával.]
- Zsibói Béla: Arcmások és más arcok. Előljáró beszéd a szeretet falánál. = Palócföld. XXVII. (1994.) 513–515. [A Budapesti Őszi fesztivál Kortársaink Balassiról című, élő magyar irodalmi estjének megnyitójá.]
- Balassi-év, 1994. Összeáll. Sz[entmártoni Szabó] G[éza.] = Irodalomismeret VI. (1995.) 3. sz. 77–78.
- Tóbiás Áron: Véget ért a Balassi-emlékévk. Bálint-naptól Bálint-napig. = Magyar Nemzet 1995. február 14. 14.
- Kovács István: Életünk, amellyel a sorsnak tartozunk, a haza üdvére fordítandó. Napló a Balassi-emléktábla állításáról. = Hitel 1995. május 24. Ua. Napló a Balassi-emléktábla állításáról. = Bámulnám a Visztulát... Krakkó a magyar művelődéstörténetben. Balassi Kiadó. Bp., 2003. 147–152.
- Nuzzo, Armando: A magyar Amphion. Konferencia Balassi Bálint halálának 400. évfordulóján. Esztergom, 1994. május 24–28. = Annali dell’ Istituto Universitario Orientale di Napoli, Studi Finno-Ugrici, II. 1996–1998. Dipartimento di Studi dell’ Europa Orientale. I.U.O. Napoli, (1999.) 325–326.
- Szentmártoni Szabó Géza: Balassi Bálint 444 éve. – Ösbemutató a Vigadóban. = Magyar Nemzet 1998. október 15. 16. [Virágh László Balassi

- Saját kezű versfüzérére komponált ciklusának bemutatójáról és a Régi magyar vers ünnepéről.]
- [Szentmártoni Szabó Géza]: Hagyományt akarnak teremteni. – Ámor karneválja. = Magyar Nemzet 1999. február 13. 20. [A Szent Bálint-napi koncertről, ahol Balassi szerelmes versei is elhangzanak.]
- Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29. (Programfüzet.) Összeáll. Szentmártoni Szabó Géza. Kiadta az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya. F. k. Jankovics József. Universitas Kiadó. Bp., 1999. [Balassi-idézetekkel.]
- Sepsi Enikő: A Balassi Bálint Intézet rövid távú programja. = Szépirodalmi Figyelő 2002/1. 90–96.
- Amedeo Di Francesco a Balassi Bálint Intézet megnyitóján. = Szépirodalmi Figyelő 2002/2. 116–118.
- Kőszeghy Péter: Balassi Bálint (Zólyom, 1554. október 20. – Esztergom, 1594. május 30.) = Nemzeti évfordulóink 2004. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. I. évf. 2004. 1. sz. 7–9.
- Kovács István: Három emléktábla Balassinak. Lengyel városok magyar napjai. = Európai utas 15. évf. 2004. 1. sz. 12–16.
- Szentmártoni Szabó Géza: Balassi Bálint élete = Programajánló. Balassi Emlékév 2004. „Az jó hírért, névért...” – Nemzeti Évfordulók Titkár-sága. Hungarofest KHT. Bp., 2004. 12–14.
- A szerelem költői. Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján. Sárospatak, 2004. május 26–29. (Programfüzet.) Összeáll. Szentmártoni Szabó Géza. Kiadta az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Osztálya és a Balassi Kiadó. F. k. Jankovics József és Kőszeghy Péter. Bp., 2004.
- V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10. Kőszeghy Péter: Balassi és a hatalom. – Gömöri György: Balassi, Grabowiecki és Báthory. – Di Francesco, Amedeo: A hatalom nyelvi kifejezései Balassi költészetében. – A. Molnár Ferenc: A Balassi-interpretáció és nyelvi magyarázatok. – Lahdelma, Tuomo: A újhistorikus értelmezés lehetőségei Balassinál. – Dobos István: A retorikai olvasás lehetőségei idegenajkú közegben. – András Dorottya: A retorikai olvasás lehetőségei Balassinál. – Tóth Tünde: Balassi verseinek új, hálózati kritikai kiadása.